

ІВАН ДЗЮБА

ГРАНІ
КРИСТАЛА

ТОВАРИСТВО «УКРАЇНА»
Київ—1976

Із сьйнистим неподільним кристалом, що виблискує безлічною граней, за якими постають незглибимі і неповторні світи,— можна порівняти багатонаціональну радянську культуру. Одна з цих граней кристала — українська радянська культура.

Понад піввіку існує і розвивається співдружність соціалістичних національних культур, що виступають як цілість, як єдина радянська культура. Як вони взаємодіють? Які процеси в них відбуваються, як змінюється характер їхнього єднання? Чи не суперечать одна одній багатоманітність і єдність, тенденція до розквіту національного і тенденція до зближення та споріднення? Зрештою — чи «вигідна» така співучасть у єдиному цілому кожній національній культурі, що вона їй дає і що дає кожному народові, зокрема українському?

Цих та інших питань торкається у своїй брошурі «Грані кристала» І. Дзюба.

Національна культура — гордість кожного народу, його дорогий історичний скарб і спадок, який він передає наступним поколінням. Це, кажучи словами видатного нашого літературознавця О. І. Білецького, його народу, «патент на благородство» серед інших народів світу, свідчення його духовної індивідуальності і цінності. Водночас національні культури спрямовані до всього людства: вони не роз'єднують народи, а поєднують їх своїми спільними демократичними сторонами, своїми ідеалами правди, людяності, соціальної справедливості, гуманізму. Національні культури (якщо мати на увазі демократичне, соціально-прогресивне в них) перекидають місток порозуміння, приязні, взаємозацікавлення і зближення між народами.

Ця солідаризуюча, а не роз'єднувача, функція національних культур особливо виразно виступає і особливо плідною буває, коли йдеться про історично близькі народи.

Український народ — рідний брат російського та білоруського, інших слов'янських народів. І вся його національна культура, навіть у часи придушення з боку царату, розвивалася в безпосередніх і плідних взаємозв'язках з цими братніми культурами, з культурами інших слов'янських народів та народів Кавказу, Закавказзя, Передньої Азії, Прибалтики. Особливо глибоким і надихаючим був вплив великої російської культури.

«...Той нарід московський витворив життя духовне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас», — писав І. Я. Франко. Так історично, внаслідок багатовікового

сусідства і співжиття в одній державі, складалася ситуація взаємозв'язку і взаємовпливів культур десятків народів, яка після Великої Жовтневої соціалістичної революції, після повалення царату набрала принципово нової якості: поступово переросла в єднання, в єдність культур соціалістичних націй.

Сучасна українська національна культура — органічна і невід'ємна складова частина всієї радянської культури. Поза цією включеністю неможливо правильно її оцінити, неможливо правильно зрозуміти процеси, які в ній відбуваються. Отже, всяка розмова про неї неминуче приводить нас до того цілого, частиною якого вона є.

Вже понад піввіку розвивається, вдосконалюється та велика цілість — соціалістична культура народів СРСР. Двома своїми сторонами є вона принципово новою, досі не знаною в історії людства.

По-перше: вона являє собою єдність багатоманітності. Національно розмаїта, невичерпно багатогранна в своїх національних формах, вона була і є єдиною за своїм пролетарським класовим характером і соціалістичним змістом, за своїм інтернаціоналістським духом і спрямованістю.

По-друге: це культура трудового народу, найширших мас трудящих. Їхнє життя, їхню ідеологію, їхні інтереси вона відбиває, їхньому соціальному і духовному розвитку служить. Її кінцева мета — зробити змістовнішим, благороднішим, щасливішим життя людини-трудівника, сприяючи побудові суспільства соціальної справедливості — комунізму. На цьому принципово новому в історії шляху вона вже досягла величезних успіхів, стала не тільки колосальною дійовою силою в будівництві нової дійсності в нашій країні — СРСР, а й відчутним фактором світового ідеологічного і духовного життя.

Розвиток і досягнення радянської соціалістичної культури — сукупний результат взаємодії її складових частин, національних соціалістичних культур народів СРСР, у тому числі й української національної культури.

Про місце української соціалістичної культури в усій радянській культурі, про деякі з її найвизначніших здобутків, про механізм її взаємодії з іншими на-

ціональними культурами у вищій цілості, якою є єдина соціалістична культура радянського народу, — і йтиметься в цій брошурі.

Звичайно, у брошурі неможливо вичерпати цю величезну тему, якої, до того ж, уже торкалися багато авторів у численних наукових працях та публіцистичних книжках. А проте й деякі свої міркування хотілося б висловити. Крім того, є ще одна причина, котра змушує мене звернутися до цих питань. Вона полягає ось у чому.

Свого часу, в минулому, я припустився глибоко помилкових поглядів на певні аспекти цієї теми, на становище української національної культури і літератури, як і на національне питання взагалі. Ряд моїх хибних виступів був підхоплений ворожою, буржуазно-націоналістичною пропагандою за кордоном і використаний в ідеологічних кампаніях проти нашої країни.

Зрозумівши неспроможність і хибність тих поглядів, які на деякий час зробили мене в окремих питаннях мимовільним спільником українських буржуазних націоналістів, я піддав їх переглядові і свою остаточну відмову від них засвідчив у заяві, опублікованій у газеті «Літературна Україна» 9 листопада 1973 року. Однак я і далі відчуваю себе зобов'язаним звертатися до цих тем, ширше знайомитися з фактичним станом справ і глибше засвоювати їх марксистсько-ленінське трактування. Відчуваю себе також зобов'язаним брати участь у спростуванні хибних концепцій, у викритті різного роду маніпуляцій наших ідейних ворогів навколо питань української культури, а водночас — популяризувати її досягнення, знання про неї. Саме з цим пов'язаний і задум нинішнього мого виступу.

Українська культура та її недруги

Соціалістична культура трудящих, радянського народу від самого початку і протягом десятиліть була предметом «критики» і «заперечень», зазнавала і зазнає шалених атак з боку класових ворогів пролетаріату — буржуазних ідеологів різного роду, звання й відтінків.

Останніми роками ці атаки особливо посилюються й стали підступнішими. Це зумовлене як загальним загостренням ідеологічної боротьби за умов мирного наступу сил соціалізму, так і тим, що буржуазній пропаганді чимраз важче стає заперечувати очевидні для всіх успіхи й досягнення нашого суспільства в соціально-економічному розвитку, і вона сподівається реваншувати, «відігратися» в тоншій сфері — сфері культури.

Водночас культурним каналам, «культурній інфільтрації», духовним «принадам» надається особливої ваги у планах стимулювання «внутрішньої еволюції» соціалістичного суспільства в бажаному для ворогів напрямку, — оскільки не лише політика з позицій сили, а й спроби прямого ідеологічного проникнення постійно провалювалися і провалюються, стаючи геть безперспективними.

За цих умов і українські буржуазні націоналісти за кордоном змушені потроху залишати старі пропагандистські дзоти та схрони, що опинилися осторонь нових рубежів конфронтації, і шукати «зручніших» точок обстрілу. Дедалі важче стає їм оплакувати «злидні» й «поневір'яння» десятків мільйонів радянських українців, доводиться крізь зуби визнавати високий рівень промисловості та сільського господарства

Радянської України, невпинне зростання добробуту її народу.

Але з тим більшою затятістю й злобою нападають вони на інші сторони нашої дійсності. Зокрема, під посилений обстріл узято питання української національної культури. День і ніч у добровільних націоналістичних гетто по обидва боки океану ллються гіркі сльози над її «трагічною» долею, а потоки лайок та проклять чимраз густіше обволікаються вдавано-зичливими «співчуваннями», «порадами» тощо.

Коли вірити розчуленим голосам деяких із цих нашивидкуруч перекваліфікованих братоненависників, то їм тільки за одне й болить серце — щоб жила і квітла українська культура як духовний паспорт української нації. Сьогодні ж ця українська національна культура, як вони твердять, перебуває в глибокому занепаді, коли не під загрозою зникнення взагалі.

На якій же підставі робиться такий приголомшливий «висновок»? Може, на підставі ґрунтового й об'єктивного аналізу сучасного рівня української культури, її набутоків і традицій, завдань і проблем, потенційних можливостей і реальних труднощів?

Де там! Для цього ж потрібне було б хоч деяке знання і розуміння нашого соціалістичного життя, нашої соціалістичної духовності. А їх органічно «не приймає» вбога і зашкарубла душа буржуазного націоналіста. Тим-то його нігілістична оцінка сучасної української національної культури, заперечення її — позбавлені будь-якого конструктивного сенсу і будь-якого історичного резону. Вони є всього-навсього виявом сліпого упередження або зятятого класового неприйняття реально існуючої української культури як культури мільйонних мас трудящих.

Ця національна культура «не влаштовує» буржуазних націоналістів, оскільки служить справі комунізму, справі інтернаціонального єднання трудящих різних націй, оскільки вона породжена реальністю нашої багатонаціональної країни. А вони хотіли б чогось зовсім іншого, протилежного: націоналістично-елітарної культури, далекої від народу, від його корінних інтересів, прийнятої буржуазними ідеалами та ідеологією, спрямованої проти соціалізму та братніх народів, особливо російського. Виходячи з цієї — у своїй глибокій істо-

ричній суті антиукраїнської, антипатріотичної (всупереч усім запевненням) — позиції, і намагаються вони спотворювати обличчя сучасної української культури.

Буржуазно-націоналістична пропаганда без кінця переживає тезу про «нерівноправність» української культури, літератури й мистецтва, про те, що національна політика Комуністичної партії спрямована... на поступове витіснення їх з життя народу. При цьому навмисне не помічається, замовчується все, що робиться в нашому суспільстві для ідейно-творчої підтримки, для матеріального, організаційного, професійного, кадрового, виробничо-технічного забезпечення, для розвитку української культури та мистецтва, для їх масовості і популяризації.

Перекручуючи мету і зміст усієї політики Комуністичної партії в галузі національних культур, буржуазно-націоналістична пропаганда особливо «уприває» над тим, щоб сфальшувати питання про співвідношення української та російської культур, про характер і механізм їхньої взаємодії в духовному житті населення України, про стосунки національних культур народів СРСР взагалі. При цьому на радянську дійсність переносяться ті уявлення про взаємини національних культур, які породжені дорадянською історією або практикою сучасних буржуазних суспільств.

Наші ідейні недруги ігнорують новий, соціалістичний характер національних культур народів СРСР. Вони не хочуть бачити, що в історичній дійсності народилася й утвердилася єдина інтернаціональна культура радянського народу, котра конкретно втілюється в розмаїтті соціалістичних національних культур.

А втім, чи ж від них чекати бодай трохи приязного, бодай трохи зацікавленого сприйняття і розуміння сутності грандіозних соціально-культурних процесів, що відбуваються в нашій країні?

Культура і національне питання

Українська соціалістична нація розвивається як складова частина багатонаціонального радянського суспільства. Відповідно і її національна культура є складовою частиною багатонаціональної культури цього суспільства.

Саме собою багатонаціональне суспільство, як і багатонаціональна держава, не є «новиною» в історії. Весь багатовіковий розвиток людства в історичну добу супроводжувався найрізноманітнішими формами співжиття різноплеменних і різномовних груп, спробами об'єднання різних народів і рас в одній державі. Але вони не привели до створення якісно нової історичної спільності людей, відмінної від спільності етнічної чи національної: експлуататорське суспільство не мало і не могло мати необхідних для цього соціальних передумов. Всі вони не витримували випробування часом і рано чи пізно розпадалися. Бо їм бракувало внутрішнього суспільного зв'язку, внутрішньої необхідності. Вони не поставали в результаті невідворотного суспільно-економічного процесу, а виникали внаслідок завоювання, минутих політичних або господарських кон'юктур, трималися на поневоленні або зводилися до суто формального співжиття. Більше того: їх роздирали внутрішні суперечності, національна ворожнеча, взаємні кривди народів, які входили до їхнього складу. Соціально-класовий антагонізм неминуче породжував антагонізм національний.

Та це й зрозуміло: не можуть побрататися в правді племена і народи, поки немає братерства і правди між людьми всередині кожного племені, кожного народу, поки не збудовано суспільство соціальної справедливості — соціалізм.

Єдналися і єднаються революціонери й пролетарі різних країн, як по-своєму знаходили і знаходять спільну мову реакціонери й капіталісти різних націй, але то єдність класова, а не національна, зумовлена логікою класової боротьби всередині окремих суспільств і в усьому світі. Не могло бути міжнародного (чи міжплемінного) миру, гармонії, рівності і справедливості там, де панували соціальна нерівність, розбрат, експлуатація людини людиною.

Те ж саме ми бачимо і в сучасному капіталістичному світі, навіть після ліквідації його колоніальної системи: нескінченні міжнародні чвари, політичне, економічне, торговельне суперництво, етнічні й мовні конфлікти (що вирують і в таких «зразкових» країнах буржуазної демократії й цивілізації, як Канада, Франція, Великобританія, Бельгія та ін.), комплекси національної «вищості» й «меншwartості», експлуатація — економічна й духовна — буржуазією сильніших націй — націй слабших, культурна експансія, «перекачування мозків» («брейн дрейн») тощо і часто-густо — трагічні зіткнення на ґрунті національної ворожнечі, жертви, кров, сльози...

Невипадково в капіталістичному світі, серед буржуазних ідеологів набули поширення різного роду псевдонаукові теорії, що містифікують національне питання, оголошують міжнародне ворогування одвічним і непозбутнім, визиск одних націй іншими — неминучим, а в боротьбі націй за панування вбачають основний «закон» історії і ледве чи не рушійну силу поступу.

Згідно з цими «теоріями», егоїзм і взаємна упередженість націй, їхня «несумісність», ворожнеча і відрубність мають ірраціональний і невикоринимий характер, є позасоціальними й позаісторичними, бо походять з одвічних незбагнених глибин, незмінного містичного «духу» («духів») націй. І ніяка соціально-історична «педагогіка», ніякі соціальні перебудови тут, мовляв, не зарадять. Такі теоретизування покликані виправдати нездатність буржуазного суспільства розв'язати національне питання, досягнути міжнародної солідарності, миру й гармонії.

Зовсім інакше дивиться на цю справу марксизм-ленінізм. Він виходить з того, що національна ворожнеча,

недовіра, суперництво не є якимись природженими властивостями людини. Їх породжує класово-антагоністичне суспільство, яке свої засади експлуатації та пригнічення людини людиною поширює і на сферу відносин між націями. А панівні класи використовують націоналізм для роз'єднання народів, для утривалення своєї влади.

За умов того суспільства і справді неможливі національна рівність і злагода, гармонійний розвиток і дружба народів. Але повалення такого суспільства, ліквідація класових антагонізмів і знищення експлуатації людини людиною усуває соціальні причини націоналізму та шовінізму, створює соціальний ґрунт, життєві умови для нових відносин між народами — відносин миру, співробітництва, дружби, для поступового добровільного зближення націй, для їхнього всебічного гармонійного розвитку і взаємозв'язку, культурного взаємозбагачення і споріднення.

Історичний досвід нашого соціалістичного суспільства, понад піввікова практика національного будівництва і національних відносин у Союзі РСР є живим свідченням правоти цих ідей марксизму-ленінізму.

Пригадаймо, що молода Країна Рад одержала в національній справі найтяжчу, найзаплутанішу з тих, які тільки можна уявити, спадщину від дореволюційної царської Росії. Царська Росія була імперіалістичною державою. Неросійські народи пригнічувались царизмом і в соціальному, і в національному відношенні (в соціальному ж великоруський народ, великоруські робітники й селяни були так само пригнічені, як і інші).

Природні багатства, господарські ресурси й духовні сили пригнічених націй були предметом нещадної експлуатації. Пригнічені нації не мали ніякої державності й ніякого самоврядування (за винятком Польщі та Фінляндії, що користувалися деякими формальними «привілеями»). Таке становище прирікало їх на економічну й культурну відсталість, темряву і злидні. Ці нації були позбавлені навіть формальної рівноправності, «іногородців» не вважали за повноцінних громадян Росії — з усіма практичними наслідками цього.

Царська політика спрямовувалася на придушення культур і мов народів. Так, українська мова була оголошена неіснуючою, як неіснуючою вважалася і сама

українська нація. Остаточною метою національної політики царату було «обрусение», «слияние с господствующим народом» усіх інших націй. З метою послабити опір поневолених, посилити свою владу над ними і над своїм власним народом, завадити спільній боротьбі російського та інших народів за соціальне визволення, царат усіляко роздмухував національні пристрасті, чвари і ворожнечу, живив великодержавно-шовіністичну ідеологію. Неважко зрозуміти, що ці моторошні національні проблеми дореволюційної Росії корінилися в її соціальній структурі, у класовому пануванні, у владі поміщиків і буржуазії.

Спробуймо уявити цю тяжку історичну спадщину, цей туго затягнений і майже безнадійний вузол національних суперечностей та кривд. Ніяке інше суспільство, крім соціалістичного, не змогло б дати собі тут ради, не змогло б знайти конструктивного виходу. В усякому разі, на наших очах буржуазні суспільства виявляються безпорадними в «простіших», «однозначніших» ситуаціях з меншим числом складових елементів.

Але марксизм-ленінізм знав історичну «таємницю» національного питання, корінь національної нерівності: експлуаторський лад, експлуатація людини людиною. Отже, знав і де ключ до розв'язання цього питання: в ліквідації класових антагонізмів, у поваленні експлуаторського суспільства, в революційному розвитку до суспільства безкласового. Тим-то соціалізму виявилось під силу не тільки геть розчистити авгійові стайні успадкованого з історії національного питання, але й утвердити в житті багатомільйонних і різномовних мас зовсім нові принципи національного співжиття, вперше в історії людства створити таку багатонаціональну державу і таке процвітаюче суспільство, в яких гармонійно поєднуються інтереси і поступ десятків народів. Усі вони спільними зусиллями досягли величезних успіхів у розвитку своєї економіки, науки і техніки, освіти, культури.

Півстолітній досвід нашої багатонаціональної країни показав, що національне питання має історичний, а не містико-біологічний характер, що людство зовсім не приречено довіку борсатися в його тісних закривавлених лабіринтах, що національна нерівність, ворож-

неча, гноблення, визиск однієї нації іншою, різні соціально-психологічні національні комплекси, тавро «небажаної» національної приналежності тощо — все це не є чимось «вродженим» у людській спільноті, а є плодом лише певних історичних етапів її розвитку, притаманне саме класово-антагоністичному суспільству, спричинене класовою нерівністю та експлуатацією людини людиною, — хоч, може, не завжди в прямому, очевидному зв'язку, а часом і в складній опосередкованості.

«...Ми повністю розв'язали національне питання в тих його аспектах, в яких воно дісталось нам від дореволюційного минулого, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев у своїй відомій доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». — Але національні відносини і в суспільстві зрілого соціалізму — це реальність, яка постійно розвивається, висуває нові проблеми і завдання».

І далі він наголошував:

«Не можна забувати, що націоналістичні передсуди, перебільшений чи спотворений вияв національних почуттів — явище надзвичайно живуче, яке чітко тримається в психології людей, не досить зрілих у політичному відношенні. Вони, ці передсуди, продовжують зберігатися навіть в умовах, коли об'єктивні передумови для будь-яких антагонізмів у відносинах між націями давно вже перестали існувати... Ми не маємо права також забувати, що націоналістичні пережитки всіляко підігривають іззовні політики і пропагандисти буржуазного світу. З надзвичайним заповзяттям хапаються наші класові противники за будь-які прояви такого роду, роздуваючи і заховаючи їх, сподіваючись хоч якоюсь мірою ослабити єдність народів нашої країни».

Наш спосіб життя, наш характер міжнародних відносин — без національних чвар і гризні, без національних антагонізмів і конфліктів, без національної дискримінації та привілеїв, про які ми вже забули, яких навіть не уявляємо реально; з глибоким, докорінним зняттям будь-яких національних упереджень та «національних оцінок» у ставленні людей один до одного, з однаковими можливостями у всіх сферах життя для людей будь-якої національності і однаковими можливостями для соціально-культурного розвитку

всіх націй,— цей наш спосіб життя і наш характер національних відносин здаються нам чимось настільки природним і самозрозумілим, що дехто, буває, і не задумується над тим, скільки зусиль коштувало вибороти й утвердити їх як суспільний побут, не задумується над тим, що це не само собою звідкись узялося, що не завжди так було і не скрізь у світі так є.

А не завадило б подумати над тим, що таке національний розбрат і ворожнеча; не завадило б уявити, скільки людських трагедій, скільки загублених сил і доль, скільки горя, сліз і крові спричинили в минулому національна нерівноправність і національні конфлікти — не лише історичні конфлікти націй, а й саме повсякденні незліченні соціально-побутові конфлікти на національному ґрунті в багатонаціональних суспільствах,— і яким величезним гальмом була національна роз'єднаність у суспільно-культурному поступі, в історичному розвитку людства, в його гуманізації.

Не завадило б згадати, скільки й сьогодні ще в світі — від Північної Ірландії до Родезії, від Кіпру до Сінгапура, від США з їхньою негритянською проблемою до Близького Сходу,— скільки щоденного людського горя пов'язано ще з національною ворожнечею.

Це б, може, допомогло і «скептикам» зрозуміти, яким великим досягненням та благом є той національний мир, спокій і злагода, та взаємна доброзичливість і справді братерська дружба народів, те глибоке відчуття національної сумісності і множинності, які за роки Радянської влади міцно вкорінилися в нашому житті, настільки міцно, що здаються одвічними і довічними, немов звичайнісінька, самозрозуміла належність.

Або візьмімо іншу площину. Чи мислимо у нас, щоб людина будь-якої національності відчувала свою національну приналежність як тавро, як перешкоду для здійснення своїх життєвих планів, задумів, ідеалів? Чи національна приналежність завадила комусь здобути освіту, знайти роботу, виявити свої здібності в будь-якій сфері діяльності, реалізувати свій талант, дістати справедливе визнання від суспільства? Чи від того, що я українець, або грузин, або білорус, або казах, чи якут — а не росіянин,— хоч трохи зміниться обсяг моїх соціальних і життєвих можливостей, моя доля,

моє життєвий шлях, соціально-політичний, громадський, етичний зміст моєї особистості?

Для радянської людини дивно навіть ставити такі питання. А вони ж, саме ці та подібні питання,— цілком закономірні і неминучі, більшою чи меншою мірою характеристичні стосовно будь-якого іншого, буржуазного суспільства (без колізій, які вони породжують, не обходиться навіть сучасна художня література і мистецтво Заходу).

Хіба вже одного цього не досить, щоб уявити й зрозуміти корінну відмінність національної ситуації, національних відносин за соціалізму від тих, що існують у суспільствах буржуазних? А це ж лише один із штрихів, одна з площин нашої національної дійсності.

Уявімо ж їхню сукупність, уявімо не тільки в розрізі індивідуальних життів і доль людей різних національностей, але і в розрізі історичних доль самих націй, національного буття десятків народів, з яких одні тільки за Радянської влади створили писемність, літературу, професійну культуру, розвинули економіку, стали сучасними націями, а інші ліквідували назавжди господарську й культурно-освітню відсталість чи нерівність, стали націями високорозвинутого народного господарства, науки, техніки, освіти, культури; які всі розвиваються однаковими темпами й масштабами, за єдиним планом, черпаючи зі спільних ресурсів, справедливо і рівномірно розподіляючи між собою свої сукупні здобутки і блага, маючи орієнтиром свого історичного розвитку спільну мету, яка водночас є і метою внутрішнього національного розвитку кожного,— уявімо все це у великому історичному плані, порівняймо з тими формами національного співжиття, які знало людство в минулому, порівняймо з тим національним суперництвом, егоїзмом, антагонізмом, що панують і сьогодні у буржуазному світі як закон його існування,— і ми осягнемо всесвітньо-історичну вагу здобутого нашим соціалістичним суспільством у національній справі.

Добре відомо, як високо цінувало і цінує прогресивне людство успіхи Радянського Союзу в розв'язанні національного питання, в соціально-культурному розвитку націй, у забезпеченні національної злагоди, гармо-

нії та дружби народів. Добре відомо, що національно-політичні та національно-культурні діячі та рухи в усьому світі, особливо ж у багатонаціональних і багатоплемінних державах Азії та Африки, уважно вивчали і вивчають досвід першої країни соціалізму в справі розвитку національної державності, національних культур і мов, освіти і науки.

Досвід Радянського Союзу дістав світове визнання, набув всесвітньо-історичного значення — і не лише в тій своїй частині, що стосується подолання тяжкої спадщини минулого, способів досягнення національної рівності, але й там, де йдеться про конструктивний розвиток націй на рівні соціалізму, визначення шляхів і перспектив конкретного здійснення соціалістичної інтернаціоналізації.

Досягнення Радянського Союзу в сфері міжнаціональних відносин свого часу дуже виразно резюмував видатний діяч міжнародного комуністичного руху, багаторічний голова Комуністичної партії США Уільям З. Фостер у своїй книзі «Присмерки світового капіталізму»:

«Одним із найбільш згубних впливів капіталізму є національний шовінізм, спроби однієї національної групи панувати над іншими під приводом своєї нібито переваги. Соціалізм розв'язує цю гостру проблему. За соціалізму люди всіх національностей та рас живуть у цілковитій гармонії, яка ґрунтується на відсутності будь-яких упереджень і дискримінації. За соціалізму жоден громадянин не стикається в своєму житті з труднощами та перешкодами, що стоять на шляху сотень мільйонів громадян капіталістичних країн, які зазнають знущань і переслідувань тільки тому, що вони негри, євреї або належать до якоїсь іншої національної групи, котру правлячий клас вважає за потрібне переслідувати й експлуатувати подвійно. В СРСР вияв таких національних упереджень карається як злочин. Одним із видатних досягнень Радянського Союзу є братерська дружба і злагода між численними національностями, які утворюють радянський народ. Радянська система об'єднує нації в єдиний соціалістичний лад, надаючи їм водночас можливості зберігати свої національні звичаї та національну культуру. Така

гармонія національностей досягнута на основі надання людям цілковитої рівності, незалежно від кольору їхньої шкіри, вірувань чи національного походження. Гармонійні взаємини, які існують між усіма національними угрупованнями в СРСР, є провісником майбутньої ліквідації, при встановленні соціалізму в усьому світі, трутизни національної ненависті, заздрості й суперництва, які існують за капіталізмом».

Дружба і взаємодопомога народів СРСР як практичний вияв соціалістичного інтернаціоналізму

Людство завжди прагнуло до об'єднання. Це прагнення таке ж первісне і творчо дуже, як і корінна потреба самоутвердження людської особистості та нації. Той біль роз'єднаності і жаждою частини осягнути ціле виразила духовна культура людства, великі витвори мистецтва, літератури, філософської думки всіх народів. Можна сказати, що відчуття та ідея вселюдськості випереджали соціальну реалізацію об'єднання людства (так само, як і, скажімо, ідея справедливого суспільства). Але без широкого соціального підтвердження ідеал такого об'єднання залишався утопічним, ілюзорним, спотворливим або й обертався своєю протилежністю.

Досі це питання в історичній практиці «вирішувалося» або спробами всесвітнього завоювання чи утворення династичних «священних» імперій, або в «мирних» формах гегемонії однієї з націй, об'єднання навколо однієї нації (звідси — ідеї різного роду великих расово-релігійних спільнот — пантюркізм, панарабізм, панславізм тощо), або за допомогою світових релігій, як буддизм, християнство, іслам, або шляхом космополітизації. Тобто, це було не стільки історичне творення вселюдськості, скільки її спотворення, узурпація. До майбутнього світового об'єднання людство йшло з величезними втратами, відхиленнями й самооманами.

З появою «Маніфесту Комуністичної партії», вчення Маркса — Енгельса пролетарський інтернаціоналізм стає усвідомленою і цілеспрямованою класовою справою пролетаріату, дістає глибоке суспільно-наукове обґрунтування. Ідеї пролетарського інтернаціоналізму відповідали новому етапові історії людства — розвит-

кові економічних відносин та економічного життя у світовому масштабі, створенню світового ринку, всебічній взаємозалежності націй за капіталізму, а головне — утворенню і зміцненню робітничого класу, самé об'єктивне становище якого диктувало йому необхідність міжнародного, тобто інтернаціонального, об'єднання як передумови перемоги.

Пролетарський інтернаціоналізм дав історично-діалектичне осмислення об'єктивних процесів інтернаціоналізації суспільного життя, які невідхильно відбувалися за капіталізму, та перспектив цієї інтернаціоналізації за соціалізму. Він показав, як на чолі цих процесів стане пролетаріат і як він спрямовуватиме їх у своїх класових інтересах, що водночас відповідають і найлибшим загальнолюдським інтересам, інтересам трудових і демократичних верств усіх народів, націй та народностей. Він уперше по-науковому розкрив і конкретну суспільну динаміку цих процесів, довів, що пролетаріат, інтернаціоналізуючи всі сторони життя людства, не потребуватиме для цього ні «скасування» націй, ні їхньої денационалізації, ні вирізнення однієї якоїсь нації як особливого знаряддя інтернаціоналізації, передовірення їй такої історичної місії.

Пролетарська інтернаціоналізація, згідно з ученням марксизму, відбуватиметься шляхом, насамперед, об'єднання пролетаріату різних націй у класовій боротьбі проти своєї «власної» і світової буржуазії, а далі — шляхом подолання діалектичних суперечностей між національними інтересами, різними сторонами національних буттів у процесі зумовленого об'єктивними економічними й суспільними факторами спілкування, зближення і злиття націй.

Тільки в пролетарську еру світової історії з'явилася достатня соціальна база для майбутнього всесвітнього об'єднання людства, для практичної, масової політичної боротьби за таке об'єднання. І самé це об'єднання розуміється вже не як уніфікація, а як інтернаціоналізм: класово-політичне братерство трудящих усіх націй, їхня спільна боротьба за суспільство соціальної справедливості в усьому світі.

Вже понад сто років буржуазія марно силкується довести, ніби пролетарський інтернаціоналізм спрямований проти національних інтересів, проти національ-

ної незалежності, проти самостійного національного буття народів, їхнього суверенітету. Насправді ж саме робітничий клас за умов капіталізму є найпослідовнішим борцем за вільний і демократичний розвиток усіх народів, і такий вільний національний розвиток народів є однією з необхідних передумов пролетарського інтернаціоналізму.

Особливо збагатилося і поглибилося поняття пролетарського інтернаціоналізму завдяки всебічній політичній і теоретичній діяльності В. І. Леніна, діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу.

В. І. Леніну та більшовицькій партії доводилося діяти за умов багатонаціональної Росії, згуртовуючи робітників різних націй, а потім встановлювати Радянську владу, будувати соціалізм у країні з населенням, що складалося з десятків націй та народностей, які перебували на найрізноманітніших ступенях суспільного розвитку.

В цій історичній роботі доводилося, зрозуміла річ, стикатися з безліччю практичних питань національної політики, правильне розв'язання яких вимагало глибокої теоретичної розробки принципових положень пролетарського інтернаціоналізму. Не дивно отож, що в ідейній спадщині ленінізму питання національних відносин і пролетарського інтернаціоналізму посідають одне з чільних місць.

Будівництво соціалізму в нашій країні і дружба народів СРСР були б неможливими, якби Комуністична партія не поставила в основу своєї національної політики завдання якнайшвидшого економічного та культурного розвитку усіх націй та поступової ліквідації фактичної нерівності між ними, нерівності, якої не усунеш деклараціями формальної рівноправності, чим обмежується в національній справі буржуазна демократія.

Враховуючи розмаїття національного й етнічного складу населення колишньої царської Росії, величезний розрив між рівнями розвиненості європейських центрів та азіатсько-сибірських районів, тяжку морально-політичну спадщину царату в галузі національних відносин, неважко уявити всю складність і важкість цього завдання. У здійсненні його і виявилася вся творча сила пролетарського інтернаціоналізму, яким керувалася КПРС і який вимагав від робітничого класу

більш розвинених націй, насамперед від російського робітничого класу, величезної самопожертви і безкорисливої допомоги слабшим революційним загонам.

Завдяки такій допомозі народне господарство ряду республік зростало темпами, набагато вищими за загальносоюзні (теж, як відомо, дуже високі), що дозволило всім народам Союзу розбудувати, всебічно розвинути свою економіку.

За роки Радянської влади національні республіки СРСР добилися видатних успіхів у розвитку свого народного господарства. Так, скажімо, порівняно з 1922 роком — роком утворення СРСР, обсяг промислового виробництва збільшився в Українській РСР у 176 разів, в Узбецькій РСР — у 239, у Білоруській РСР — у 343, у Таджикицькій РСР — у 513, у Вірменській РСР — у 527, у Молдавській РСР — у 532, у Казахській РСР — більш як у 600 разів.

Першорядна увага приділялася підготовці національних кадрів, і в цій справі було досягнуто небувалых результатів.

Створення в раніше відсталих республіках розвиненої індустрії, великого соціалістичного сільського господарства, розгалуженої мережі навчальних закладів і братерська допомога робітників, інженерів та вчених з великих промислових центрів країни привели до стрімкого підвищення кількості кваліфікованих національних кадрів у всіх галузях народного господарства та культури.

У республіках Середньої Азії та Казахстані, наприклад, з 1926 по 1959 рік чисельність металургів збільшилася у 18 разів, хіміків — у 72, машиністів — у 39, шоферів, трактористів і комбайнерів — у 628 разів. Ці показники набагато вищі за середні загальносоюзні. Вони свідчать про вирівнювання ступенів економічного, технічного та культурного розвитку, про зростання кадрів у національних республіках, про підвищення культурно-технічного рівня багатонаціонального робітничого класу, селянства і радянської інтелігенції.

Величезний стрибок зробили раніше відсталі народи в галузі культури, освіти, підготовки науковців. Так, за рівнем вищої освіти республіки Середньої Азії обігнали ряд країн Західної Європи й Америки. Узбецька РСР за числом студентів вузів і технікумів на

10 тисяч жителів випередила США, Англію і Францію. Коли за царату багато які народи Російської імперії не мали своїх спеціалістів з вищою освітою (узбеки, казахи, киргизи, таджики, туркмени та ін.), то тепер у числі таких спеціалістів представлені всі національності, і серед них на 1968 рік узбеків було 89 тисяч, казахів — 63 тисячі, киргизів — 17 тисяч, таджиків — 19 тисяч, туркменів — 17 тисяч чоловік.

Особливо бурхливе зростання спостерігається за роки повоєнних п'ятирічок. Скажімо, серед наукових працівників у 1950 році було: казахів — 739, узбеків — 845, азербайджанців — 1932. У 1971 році ми мали вже таку картину: казахів — 8629, узбеків — 12928, азербайджанців — 13998. (Для українців ці цифри становили відповідно 14692 і 107475). Згідно з даними Всесоюзного перепису населення 1970 року, динаміка кількості осіб з вищою та середньою (повною і неповною) освітою на одну тисячу працюючих між 1939 та 1970 роками характеризувалася такими цифрами: по всьому СРСР — 108 і 653, по РРФСР — 109 і 656, по Українській РСР — 120 і 668, по Узбецькій РСР — 55 і 663, по Казахській РСР — 83 і 654, по Киргизській РСР — 46 і 643, по Таджикиській РСР — 40 і 602, по Азербайджанській РСР — 113 і 674.

Внаслідок зазначених вище успіхів раніше відсталіх народів, бурхливого розвитку колишніх окраїн, великою мірою вирівнялися господарські та культурні рівні різних республік і змінився характер їхніх взаємовідносин у галузі економіки, підготовки кадрів, науково-технічного прогресу тощо. Коли раніше у багатьох галузях економіки й культури обмін зводився до однобічної допомоги розвинених націй відсталим у минулому народам, то в процесі індустріалізації країни поступово долається розрив у рівнях розвитку всіх націй та народностей, одностороння допомога поступається своїм місцем взаємодопомозі та взаємовпливові.

Цей взаємний характер допомоги і співробітництва особливо посилюється у повоєнні роки і виявляється в усіх сферах життя.

За наведеними цифрами і фактами стоїть величезна, спрямована Комуністичною партією праця всіх радянських народів, за ними — докорінні зміни в усьому характері життя і побуту раніше відсталіх націй,

у життєвих можливостях і життєвих долях мільйонів трудящих людей. Таким є соціалістичний гуманізм у дії. Звичайно, щоб зрозуміти це, треба керуватися не суб'єктивістськими й націоналістичними критеріями, а критеріями, які відбивають насущні потреби мільйонних мас, треба розуміти ці життєві потреби трудящого люду і вболівати за них, перейматися ними, а не довільними націоналістичними претензіями й мареннями...

Як націоналіст-політикан, так і націоналіст-обиватель дуже не люблять, коли заходить мова про реальний інтернаціоналізм соціалістичної української нації, про її інтернаціоналістські обов'язки в сім'ї радянських народів. Економічне й соціально-культурне співробітництво республік, взаємодопомогу народів СРСР він оголошує ледь чи не якоюсь декоративною ширмою для викачування українських багатств, для витрачання українських коштів на «сторонні» цілі.

Оця гра на низьких власницьких інстинктах, на грубому егоїзмові прийнятна хіба що для допотопної куркульської психології, але не для психології радянської людини, радянського українця-інтернаціоналіста.

Українець-інтернаціоналіст, вихований Комуністичною партією, знає і пам'ятає про величезну допомогу, що її надали українському народові всі братні народи в роки громадянської війни, у відбудові зруйнованого народного господарства, у спорудженні велетенських новобудов перших п'ятирічок (адже такі індустріальні гіганти, як «Запоріжсталь», Харківський тракторний і Краматорський машинобудівний заводи, Дніпрогес, були витвором рук усіх радянських народів), у визволенні від фашистських загарбників, у піднесенні України зі страшної воєнної руїни. Він розуміє, що в теперішньому високому економічному, науково-технічному та культурному рівні Радянської України є частка праці, розуму й талантів усіх народів СРСР, а не тільки українців, так само, як частка праці, розуму й талантів українського народу є і в досягненні усіх інших народів СРСР. Він бачить, що допомога Української РСР іншим республікам не є односторонньою і не призводить до того, щоб, скажімо, український народ мусив віддавати свої багатства іншим, а сам жив гірше за них (як гадають ті, хто навмання підходить до нашого жит-

тя з уявленнями, почерпнутими з досвіду буржуазного світу), — навпаки, рівень життя на Україні один із найвищих у Союзі.

Отже, всебічне економічне співробітництво та взаємодопомога ідуть на користь і українському народові:

«Трудящі нашої країни давно пересвідчилися, що успіхи кожної республіки, кожної області і майже кожного підприємства є результатом братнього співробітництва всіх народів СРСР. Наприклад, всі радянські республіки беруть участь у розвитку промисловості Львівської області. З Москви до Львова надходять двигуни для автобусів, шасі для автотранспорту, підшипники для мототранспорту, з Ленінграда — турбіни, мотори і вимірювальні прилади, з Ярославля — автомашини, з Волгограда — сортова сталь, з Талліна і Каунаса — електродвигуни, з Алма-Ати, Фрунзе, Єревана та Мінська — машини для легкої промисловості тощо. В свою чергу продукція львівських підприємств — автобуси, автокрани, автотранспорту, сільськогосподарські машини, верстати і прилади, вироби легкої промисловості — йдуть в усі союзні республіки.

Народне господарство Української РСР нерозривно зв'язане з народним господарством усієї країни і становить його невід'ємну складову частину. Донецьке вугілля вивозиться в РРФСР, Білорусію, Молдавію, Грузію, Вірменію, Латвію, Литву і Естонію. Високоякісну мартенівську залізну руду і доломіти Україна поставляє на всі підприємства європейської частини РРФСР, Грузинської, Азербайджанської, Казахської, Білоруської, Литовської, Латвійської республік. В той же час для задоволення її промислових потреб на Україну з інших радянських республік завозиться велика кількість прокату кольорових металів, переважна частина нафтопродуктів, лісоматеріалів тощо. Соціалістичне змагання колективів підприємств братніх радянських республік забезпечує розв'язання складних технічних проблем» («Історія робітничого класу Української РСР», т. II, Київ, 1967, стор. 418).

Нова історична спільність— радянський народ

Закономірним і органічним результатом тривалого розвитку та взаємодії численних соціалістичних націй і народностей, об'єднаних в Союзі РСР, стало формування нової історичної спільності людей — радянського народу.

Поняття «радянський народ» (початок йому дав В. І. Ленін, вперше вживши у 1919 році вираз «радянські люди») існувало давно і супроводило майже всю історію багатонаціонального соціалістичного суспільства, було невіддільне від інтернаціоналістичного самосвідомлення громадян нашої країни. Однак внутрішній зміст цього поняття історично змінювався, збагачувався і поглиблювався відповідно до реального історичного розвитку нашого багатонаціонального суспільства, відповідно до того, як збагачувалися й поглиблювалися взаємозв'язки між соціалістичними націями, як змінювався характер їхньої взаємодії. Коли говоримо про перші роки революції, громадянської війни та початок соціалістичної перебудови багатонаціональної країни, народи якої стояли на різних щаблях економічного розвитку, то це поняття не охоплювало всіх соціальних елементів тодішнього суспільства (наприклад, непманів та куркулів) і всіх сторін їхнього громадянського буття. Воно лише фіксувало ідейно-політичну єдність пролетарів та інших трудящих і революційних сил усіх націй країни, їхню згуртованість навколо Комуністичної партії у боротьбі за спільні ідеали, за нове життя, за свою соціалістичну державу і усвідомлення цієї будованої соціалістичної держави як своєї спільної вітчизни, вітчизни трудящих усіх націй. З побудовою в СРСР основ соціалізму це поняття збагатилося і поглиблювалося усвідомленням соціальної однотипності націй

Союзу (раніше різнотипних), їхньої не лише правової, але й фактичної рівності, їхньої активної і всебічної, дедалі зростаючої взаємодопомоги. Нарешті, на етапі зрілого соціалістичного суспільства і розгорнутого будівництва комунізму поняття «радянський народ» набрало якісно нового значення, виражаючи той високий ступінь всебічної взаємодії соціалістичних націй, ту їхню соціальну, ідейно-політичну і духовну єдність, які дали можливість нашій Комуністичній партії зробити висновок про сформування нової історичної спільності людей:

Слід підкреслити, що радянська суспільствознавча теорія принципово відрізняє цю нову історичну спільність від усіх знаних досі і, зокрема, наголошує на тому, що вона не є етнічною спільністю, тобто не покликає замінити собою нації.

Про це ж говориться і в партійних документах, у виступах керівних діячів Комуністичної партії. Промовляючи в Алма-Аті з нагоди вручення Казахській РСР ордена Дружби народів, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев роз'яснював:

«Говорячи про нову історичну спільність людей, ми зовсім не маємо на увазі, що у нас уже зникають національні відмінності або тим більше сталося злиття націй. Всі нації і народності, які населяють Радянський Союз, зберігають свої особливості, риси національного характеру, мову, свої краєві традиції. Вони мають всі можливості добитися ще більшого розквіту своєї національної культури».

Радянський народ розуміється як історично своєрідна соціально-класова та інтернаціональна інтеграція членів розвиненого соціалістичного суспільства, що стає як результат єдності суспільства в усіх головних сферах його діяльності.

У сфері соціально-класовій це — ліквідація експлуататорських класів і соціальних антагонізмів, створення однорідної соціальної структури усіх націй та народностей, союз багатонаціонального робітничого класу з селянством усіх республік.

У сфері соціально-економічній — соціалістична власність на засоби виробництва і соціалістична система народного господарства, що включає в себе економіку всіх республік, створення цілісного народногосподар-

ського комплексу, інтернаціонального за своєю природою.

В ідейно-політичній — єдність мети, завдань та інтересів у будівництві комунізму, марксистсько-ленінська ідеологія, що стала ідеологією всіх класів і соціальних груп, усіх націй і народностей Союзу РСР, радянський патріотизм, принципи соціалістичного інтернаціоналізму.

У культурно-освітній сфері — це — єдність соціалістичної змістом, національної формою радянської культури; взаємозбагачення і взаємозближення національних культур, що у своїй взаємодії створюють спільну інтернаціональну культуру радянського суспільства; єдність освітньої структури в масштабах усього Союзу і повсюдне зростання освіченості населення; єдність науково-технічного розвитку.

В морально-психологічній сфері це — спільний моральний кодекс будівників комунізму, соціалістичний гуманізм, колективізм, відданість комуністичним ідеалам, трудова, політична і громадська активність, повага до людей усіх націй та рас, нетерпимість до расових і національних упереджень, солідарність і взаємодопомога тощо.

Як бачимо, суспільно-політична категорія «радянський народ» не є абстракцією чи плодом довільного теоретизування. Вона сповнена глибокого і багатостороннього життєвого змісту, бо визначає найповноціннішу історичну реальність — реальність високоорганізованого багатонаціонального соціалістичного суспільства. Суспільства, що протягом більш як півстоліття свого розвитку і самовдосконалення далеко пішло по шляху взаємопроникнення і широкого взаємодіяння всіх соціалістичних націй — своїх складників.

У процесі свого розвитку радянський народ чимраз повніше концентрує в собі матеріальні й духовні сили соціалістичних націй. Він немовби стає чимраз багатограннішим і місткішим, чимраз чутливішим і перейнятливим щодо особливих рис і здобутків, інтересів і потреб кожної нації, солідарніше засвоює і тим підносить до рівня загальнорадянськості дедалі ширше коло цінностей зі спадщини кожної нації, зокрема з культурної спадщини. Внаслідок цього всі вони все більшою кількістю своїх граней, все ширшим спектром свого

національного буття входять у зміст поняття «радянський народ», не розчиняючись, а стверджуючись у ньому.

І самі нації у своїй включеності в радянський народ дістають джерело нових сил. Життєздатність і майбуття нації — в її нестримному просуванні вперед, розвитку й самооновленні, у розширенні горизонтів і відкритості до інших, братніх націй, до всього людства, у постійній самовіддачі й розумній сприйнятливості до іногородного. Безліччю ниток життя української соціалістичної нації нерозривно зв'язане з життям десятків інших соціалістичних націй, як і їхнє — з нею. Завдяки глибокій взаємодії внутрішньонаціональних та інонаціональних (і міжнаціональних, інтернаціональних) економічних, культурних, духовних потенціалів, кожна нація може черпати зі спільного джерела, незмірно помножуючи свої сили й можливості, прискорюючи свій розвиток і водночас знаходячи застосування усім своїм резервам, надаючи їх у розпорядження інших націй. А це дозволяє всій сім'ї соціалістичних націй — радянському народові — якнайефективніше використовувати свої сукупні сили, кошти й засоби, заощаджуючи їх і раціонально спрямовуючи на гармонійний розвиток суспільства в цілому. Без урахування й осмислення цього не можна правильно оцінити можливості та перспективи самої української соціалістичної нації в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й у справі культури.

Діалектика розквіту і зближення націй та національних культур

Утворення нової історичної спільності — багатонаціонального радянського народу — не було результатом стихійного процесу. Тривалий об'єктивний життєвий розвиток у цьому річищі послідовно підтримувала і скеровувала Комуністична партія. Виходячи з принципів пролетарського інтернаціоналізму, з марксистсько-ленінського вчення, з відповідних політичних настанов В. І. Леніна, вона розгорнула далекосяжно продуману діяльність у галузі національних відносин, впливаючи на них, перебудовуючи їх у бажаному для пролетаріату, для справи соціалізму напрямі. А його, цей генеральний напрям розвитку національних відносин за соціалізму, сформульовано у класичній партійній формулі: розквіт і зближення соціалістичних націй. Або інакше — зближення через розквіт, розквіт через зближення.

Вороги соціалізму, вороги соціалістичного інтернаціоналізму вбачають у цій формулі непереборну суперечність: буцімто одне виключає друге. Або ж це, мовляв, навмисний софізм. А «найпрозорливіші» з націоналістів «ловлять» комуністів на тому, що вони, бач, говорять про зближення націй, а насправді мають на увазі їхнє злиття, тобто (на цю думку) — денаціоналізацію.

Так, комуністи не приховують свого переконання, що за зближенням об'єктивно прийде злиття націй. Але всі ці процеси — розквіт, зближення, злиття — вони бачать і розуміють у їхній діалектичній життєвій єдності. В марксистсько-ленінській теорії ці поняття мають зовсім не той зміст, який по-наклепницькому приписує їм буржуазна і буржуазно-націоналістична пропаганда.

Марксизм-ленінізм розуміє злиття не в етнічному, а в соціальному, політичному значенні, тобто не як денаціоналізацію, а як досягнення цілковитої єдності трудящих різних націй, спочатку єдності ідейно-політичної, єдності класової дії, з поступовим розширенням

цієї єдності на всі сфери суспільного буття, коли єдність стає злиттям.

В. І. Ленін, як відомо, неодноразово підкреслював, що інтернаціональність не означає безнаціональності і що, зокрема, «інтернаціональна культура не безнаціональна».

Саме цю діалектику національного й інтернаціонального, розквіту націй та їхнього злиття побачимо ми і в тих процесах, що відбуваються у сфері національних відносин у нашому сучасному суспільстві. Хіба не знайдемо творчого застосування ленінського розуміння національної справи у відомих положеннях партійних документів та суспільствознавчої науки про двоєдиний характер національного розвитку в Союзі РСР: розквіт націй та їхнє дальше зближення, причому розквіт «працює» на зближення, а зближення — на розквіт? І то не софістична фраза, покликана щось маскувати; то формула, яка відбиває діалектику самого життя.

Справді, зближення означає не механічне уподібнення, а внутрішнє споріднення і взаємозбагачення, творче засвоєння, навчання; означає розширення сфери спільного в матеріальних та духовних ресурсах різних народів, приводить до збільшення джерел матеріальної сили та духовного досвіду, доступних кожному народові. А це і є матеріальне та духовне збагачення народів, це дає нові можливості всебічного розквіту кожної нації. Отже, і в цьому відношенні зближення сприяє розквіту, є одним із найплідніших його джерел.

Але чим більше розвивається соціалістична нація в колі інших співдружних соціалістичних націй, тим ширшими стають її горизонти, різноманітнішими потреби, багатшими інтереси, і дедалі менше вона може задовольнятися одним тільки своїм власним життям, а прагне зачерпнути із споріднених джерел. Загальний історичний закон, згідно з яким вищий розвиток означає і більшу потребу в спілкуванні, в засвоєнні здобутків інших культур, виявляється тут з особливою силою. Нарешті, розвиток нації є розвитком не лише національно-специфічного в ній, а й тієї частини національного, що є спільною, спорідненою для всіх націй, є розвитком загальнолюдського в нації. Таким чином, цими своїми сторонами розквіт націй сприяє їхньому зближенню.

Ця діалектика розквіту (або розвитку) і взаємозближення націй особливо виразно простежується у сфері культури, мистецтва, літератури. Інтенсивне спілкування національних культур призводить до глибоких взаємовпливів, до збагачення змісту й форми кожної національної культури, стимулює їхні внутрішні можливості, є ніби ферментом розвитку. Водночас цей розвиток призводить до засвоєння здобутків кожної з національних культур іншими, а головне — до поглиблення внутрішньої ідейно-естетичної спорідненості культур, до посилення в них спільних елементів інтернаціональної соціалістичної культури. Приміром, українська національна культура в минулому ніколи не була такою духовно, ідейно і художньо близькою до російської, до культур інших соціалістичних націй, як сьогодні. І водночас вона — про що піде мова нижче — нічого не втратила зі своєї національної своєрідності, навпаки, збагатилася й розвинулася, вдосконалила її.

Дарма буржуазна пропаганда, перекручуючи зміст понять «зближення і злиття націй», галасує про денационалізацію. Звернувшись до фактів, побачимо, що за роки Радянської влади і соціалістичного будівництва не зникла жодна нація, жодна національна культура, і жодній з них таке зникнення не загрожує. Усі вони зміцніли, збагатилися, розквітли.

Не зникають і національні мови. Переважна більшість осіб відповідних націй і далі вважає їх своїми рідними мовами, хоча паралельно з цим населення національних республік опановує також російську мову як мову міжнаціонального спілкування, що відіграє величезну роль у житті нашого суспільства, у духовному збагаченні всіх націй.

Ось якого висновку дійшли дослідники цього питання:

«За роки Радянської влади національні мови зазнали бурхливого розвитку. Цей процес продовжується і буде продовжуватись далі, бо в наш час, як свідчать факти, переважна більшість населення нашої країни розмовляє мовою своєї національності, отже, національна мова залишається головним засобом спілкування між людьми нашої країни. Але поряд з розвитком національних мов йде і процес звуження сфери застосування місцевих діалектів, а також посилення

ролі російської мови як мови міжнародного спілкування». («Інтернаціональне і національне в соціалістичному суспільстві». Київ, 1973, стор. 151).

Мова — одна з основних ознак нації. Вона є для людини великою історичною і суспільно-культурною цінністю, вона пов'язана з найглибшими основами її національного та духовного «Я». З другого ж боку, вона вписується в найзагальніші соціальні, суспільно-політичні, державні проблеми, часом безпосередньо наочно й емоційно загострено відбиває їх у собі. Добре відомо, що саме на мовному ґрунті в історії людства виникали й виникають багато міжнародних тертів і конфліктів, часом кривавих і безвихідних. Мовне питання, як загальноновизнано, — одне з найскладніших і найдрозливіших.

Скільки суперечливих думок висловлювалося протягом століть видатними мислителями про шляхи подолання мовної роз'єднаності людства і як мало людство наблизилося до здійснення цієї споконвічної мрії! Чимала частина труднощів тут криється в об'єктивній суперечності між потребою вселюдського спілкування та органічністю для кожної нації саме її національної мови, корінною цінністю рідної мови для національного буття і духовності як скарбниці історичного, духовного, життєвого досвіду незліченних поколінь народу.

Навколо мовного питання завжди переплітався складний клубок національно-політичних пристрастей. Однак річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу.

Сьогодні на мови та їхнє майбуття доводиться дивитися не лише з погляду комунікативності, але і з погляду зафіксованих у них багатств національної духовності та історії. Отже, будь-який однобічний підхід тут недоречний. Тим більше значення щодо цього має успішний досвід багатонаціонального соціалістичного суспільства, котре бачить єдино справедливий і реальний вихід у тому, щоб одночасно розвивати і національні мови, і мову міжнародного спілкування, функції якої в нашому суспільстві виконує російська мова. Це — теж важливий момент у діалектиці розквіту і зближення соціалістичних націй Союзу РСР.

Соціалістична змістом, національна формою, інтернаціоналістська своїм духом і характером

У марксистсько-ленінській теорії культури, в радянському суспільствознавстві, в нашому суспільно-культурному побуті давно утвердилася формула радянської культури як соціалістичної змістом і національної формою. Ця формула існує вже не одне десятиліття, і не одне десятиліття вона є об'єктом найрізноманітніших нападок з боку буржуазних та буржуазно-націоналістичних ідеологів, теоретиків і публіцистів. Вони твердять, ніби вона є не відбиттям історичної реальності, а «бюрократичною», «партійною директивою», яка, мовляв, обмежує розвиток національних культур і встановлює суворе дозування в них елементів національного.

Цілком довільно ті «фахівці» заявляють, наче вона підтинає національні корені культури та мистецтва, вихолощує їхнє національне ество, оскільки будімо зводить національне лише до форми; що вона призводить до нівелювання, уодноманітнення національних культур і взагалі є, мовляв, хитро обміркованою зброєю боротьби проти них.

Але марксистсько-ленінська теоретична думка в гострій ідеологічній боротьбі відстояла свою формулу від нападок та перекручень і довела її життєвість і плідність як змістовного й глибокого наукового положення, котре відбиває історичну реальність.

Соціалістичний зміст радянської культури — це її соціалістичні ідеали й соціалістична ідеологія, соціалістичний характер суспільних відносин, які вона відображає. Зрозуміла річ, що все це принципово однорідне в усіх наших національних культурах, як і однакові ідеали, ідеологія та соціально-класова структура всіх соціалістичних націй (хоч певні невизначальні відмінності поки що залишаються).

Однак цей єдиний соціалістичний зміст радянської культури, — який стосовно літератури і мистецтва зовсім не означає однаковості предмета, матеріалу чи характеру зображення (навпаки, передбачає їхню різноманітність), а є єдністю комуністичної ідеології і принципів партійності, — виявляється в різних національних формах.

Національна форма радянської культури — це її етнічно-історична визначеність, це національний спосіб існування її соціалістичного змісту, той національний матеріал, у якому він конкретно виявляється і втілюється. Таким матеріалом виступає, насамперед, національна мова, яка є безпосереднім і неодмінним знаряддям культури, а ще — національні особливості суспільного буття й народного побуту, життєва обстановка, народні звичаї, традиції національної культури, національний арсенал засобів художньої виразності, в тому числі й сублимовані в них «барви» рідної природи, «спогади» рідної історії, технічно-ремісничі навички й традиційні вміння народу, що виявляються, зокрема, в мистецькому оздобленні повсякденного побуту.

Як бачимо, поняття національної форми об'єднує в собі досить різноманітні за своїм характером компоненти. До того ж вони не є застиглими, а перебувають у постійному русі, розвитку.

Соціологічний «статус» радянської культури як соціалістичної змістом і національної формою аж ніяк не звужує, не ущемлює національного. Особливо якщо мати на увазі діалектику форми і змісту. Справа не стоїть так, що зміст тільки інтернаціональний (соціалістичний), а форма тільки національна. Інтернаціональні й національні моменти притаманні як змістові, так і формі. Адже і в національному є інтернаціональне: національне — це не тільки те, що відрізняє різні нації («національно-специфічне»), а й те, що в них є спільного.

З другого боку, інтернаціональне є не безнаціональним (що неодноразово підкреслював В. І. Ленін), а лише спільним для багатьох націй, і мистецтва, говорять про художній (естетичний) зміст і художню (естетичну) форму, то тут — і в змісті, і в формі — очевидні елементи як інтернаціонального, так і національного.

Саме це робить можливими широкі й плідні взаємовпливи не тільки стосовно ідейно-тематичних і фабульно-сюжетних мотивів, а й щодо методів художнього пізнання, художніх стилів та прийомів зображення. І тут національні здобутки швидше чи повільніше інтернаціоналізуються (тобто стають надбанням усіх націй), входять у світовий арсенал художньої методології і стилістики.

З другого боку, із цього світового арсеналу постійно черпає, на цей інтернаціональний ідейно-естетичний рівень спирається кожна національна культура у своїх дальших творчих зусиллях і пошуках, у постійному розвитку й збагаченні своїх художніх ідей та зображальних засобів.

Діалектика національного й інтернаціонального в культурі, літературі й мистецтві, будучи загальним законом їхнього існування, разом з тим по-особливому виявляється в багатонаціональному соціалістичному суспільстві. Тут інтернаціональна сторона культури, літератури й мистецтва дістає могутню підтримку й живлення від об'єктивних історичних процесів інтернаціоналізації суспільного буття.

Водночас у соціалістичному суспільстві докорінно змінюються взаємини окремих культур. Тут уже ведемо мову не лише про контакти, запозичення, взаємовпливи тощо (переважно на рівні прошарку творчої інтелігенції) як про постійні фактори розвитку культур у світі, а й про набагато вищий рівень взаємопов'язаності: про цілісну взаємодію багатьох національних культур і про утворення на цій основі такого ряду закономірностей, фактів і чинників, які охоплюються категорією «єдина соціалістична культура (література, мистецтво) багатонаціонального радянського народу».

Зрозуміла річ, що йдеться не про поглинення інтернаціональним національного, а про багатонаціональність, котра охоплюється єдністю, про зближення окремих культур і дальший розквіт національного на інтернаціональній основі.

Відбувається колосальне збагачення змісту і розширення форм національного. «...Інтернаціональне, засвоюючись культурою певного народу, стає його національним надбанням, яким, до речі, став і самий інтернаціональний комуністичний світогляд», — говориться

у колективній монографії «Ленінізм і національне питання за сучасних умов» (Москва, 1974 р.). Відповідно і весь грандіозний обсяг соціалістичної дійсності стає обсягом життя кожної нації, а весь зміст культури соціалізму — внутрішнім багатством кожної нації.

Дедалі більше інтернаціоналізуючись, національні культури відкривають своїм націям такі нові горизонти соціальної психіки та соціальної емоційності, привносять такі нові ідеї, духовний досвід, смаки тощо, які, будучи поступово засвоєні суспільством і відклавшись у ньому новими соціально-психологічними реакціями, — в свою чергу, обертаються відповідними запитаннями до культури, літератури й мистецтва.

Бурхливий розвиток і успіхи всіх національних літератур, культур та процеси входження їх у духовне життя інших націй, усього соціалістичного суспільства сприяють інтернаціоналістському самоусвідомленню радянського народу, кращому і чимраз ширшому самопізнанню ним себе як єдності духу й дії усіх соціалістичних націй, як історичної реалізації їхніх сукупних творчих сил та їхнього сукупного соціального досвіду.

Цей новий етап взаємодії культур у нашому суспільстві, новий рівень їхньої єдності потребував свого теоретичного відбиття і узагальнення. Ось чому класична формула радянської культури як соціалістичної змістом і національної формою була доповнена в доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» третім складником: «інтернаціоналістська своїм духом і характером».

Отже, з усього попереднього випливає висновок: інтернаціоналістський дух, інтернаціоналістська спрямованість зовсім не позбавляють окремі культури їхньої самобутності, не підтинають їхніх національних коренів і кращих народних традицій. Навпаки, помножують їхні сили, розширюють ідейно-художні обрії, мобілізують внутрішні резерви, допомагають кожній із них сповна бути собою, сповна, кажучи словами нашого славетного поета Павла Тичини, «дійти свого зросту і сили». Усе це можна бачити особливо наочно на прикладі національних літератур народів СРСР як складників єдиної радянської літератури.

Єдність і багатоманітність літератури соціалістичного реалізму

Радянська література виникла як література багатонаціональна. Біля джерел революційного, демократичного і пролетарського письменства, що переростало в літературу соціалістичного реалізму, стояли, поруч із росіянами Максимом Горьким, Олександром Серафимовичем, Володимиром Маяковським, українці Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Павло Тичина, Степан Васильченко; білоруси Янка Купала, Якуб Колас, Максим Богданович; латиші Едуард Вейденбаум, Ян Райніс, Андрій Упіт; литовець Юлюс Яноніс; татари Габдулла Тукай і Фатіх Амірхан; осетин Коста Хетагуров; таджик Садридін Айні; азербайджанці Алекпер Сабір та Джаліл Мамедкулізаде; грузини Давид Клдїашвілі і Шалва Дадіані; абхазець Дмитрій Гуліа; вірмени Ованес Туманян, Аветік Ісаакян, Акоп Акопян...

Вже тих імен — а це лиш найвизначніші — досить, щоб зрозуміти, на якій широкій географічній та історично-національній площині зароджувалася соціалістична духовність, пробивалися дужі паростки нової культури. І які далекі від істини твердження ворогів, ніби соціалістична література, соціалістичний реалізм — явище штучне, без історичних коренів та національного ґрунту!

Від самого початку Великої Жовтневої соціалістичної революції поряд з могутньою і блискучою фалангою російських пролетарських письменників виростають інші національні зағони революційної літератури.

В числі перших будівничих радянської літератури — крім ряду із згаданих вище класиків — знаходимо росіян Д. Фурманова і Дем'яна Бедного, О. Фадєєва

і М. Шолохова, М. Тихонова і В. Луговського, Ю. Либединського і Вс. Іванова; українців Ю. Яновського і П. Панча, А. Головка і М. Бажана; білорусів Ц. Гартного і З. Бядулю, М. Чарота і Кузьму Чорного, М. Линькова і К. Крапиву; вірмен Є. Чаренца, С. Зоряна, А. Бакунца; казахів С. Сейфулліна, С. Муканова, М. Ауєзова; узбеків Х. Ніязі та Айбека; азербайджанців Дж. Джабарлі, С. Ахундова, С. Вургуна, С. Рустама; грузинів Г. Табідзе, Л. Кіачелі, С. Чиковані; татарів Г. Ібрагімова і М. Джаліля; чуваша М. Сеспеля; бурята Х. Намсараса; якута П. Ойунського; карела Я. Віртанена та багатьох-багатьох інших синів усіх націй.

Характерно, що більшість із тих, хто закладав основи пролетарської літератури своїх націй, хто ставив перші віхи на неходжених мистецьких дорогах, належали до когорти борців за Радянську владу під час Жовтневих битв. А такі, як Дмитро Фурманов, Сакен Сейфуллін та інші, були легендарними героями громадянської війни.

Полум'яне революційне слово новонароджуваної пролетарської літератури від самого початку було словом багатомовним. «Те покоління, яке першим ішло на штурм старого світу, — із зрозумілою гордістю підкреслює узбецький письменник Лазіз Каюмов, — мало в своєму арсеналі і бойові вірші Володимира Маяковського, Дем'яна Бедного, Хамзи Хакім-заде, Сакена Сейфулліна і багатьох інших поетів — співців революції». А ми, українці, могли б до цих імен додати і Василя Чумака, і Павла Тичину, і Володимира Сосюру.

Активну участь у закладанні основ радянської літератури взяли такі представники старшого покоління національної інтелігенції народів СРСР, як Степан Васильченко на Україні, Олександр Ширванзаде, Дереник Демірчян у Вірменії, класик азербайджанської літератури Джаліл Мамедкулізаде, акин Джамбул Джабаєв, лезгінський ашуг Сулейман Стальський, осетинський письменник Арсен Коцов.

Історичною віхою у становленні й консолідації багатонаціональної літератури соціалістичного реалізму став I Всесоюзний з'їзд радянських письменників, який відбувся 1934 року. Самий його склад яскраво засвідчував інтернаціональну природу нової, пролетарської літератури, її міжнародний розмах.

Досить назвати хоча б декого із тих, чії виступи опинилися в центрі уваги з'їзду: Максим Горький, Олексій Сурков, Дем'ян Бедний, Ілля Еренбург, Олександр Фадєєв, Юрій Олеша, Микола Асєєв, Семен Кірсанов, Ісаак Бабель, Леонід Леонов, Федір Гладков, Олександр Корнійчук, Леонід Первомайський, Петро Панч, Микола Бажан, Іван Микитенко, Михайло Джавахішвілі, Садридін Айні, Олександр Ширванзаде, Марієтта Шагінян, Аксел Бакунц, Єгіше Чаренц, Паоло Яшвілі, Михась Линьков, Алі Назім, Лінард Лайцен, Лідія Сейфулліна...

А ще ж були на з'їзді (і не як гості, а в числі його фундаторів) і визначні творці європейської революційно-пролетарської літератури: датчанин Мартін-Андерсен Нексе, німці Йоганнес Бехер і Оскар-Марія Граф, французи Жан-Рішар Блок і Луї Арагон, іспанці Рафаель Альберті та Марія Тереса Леон, угорець Антал Гідаш, поляк Бруно Ясенський та багато інших, які в молодій радянській багатонаціональній літературі вбачали передовий загін всесвітньої комуністичної літератури.

Робота з'їзду була перейнята пафосом взаємоознайомлення національних літературних загонів, пафосом усвідомлення усієї глибини своєї духовно-культурної множинності і водночас єдності. Численні співдоповіді з національних літератур вводили в їхню історію, розповідали про культурні скарби десятків народів і немовби давали їм «всесоюзний статут». Заклик до взаємовивчення лунав майже в кожному виступі. То була не тільки проблема пізнання, а й органічна потреба творчості за нових умов.

Добре висловила її Марієтта Шагінян. Закликаючи до «порівняльного вивчення національних літератур нашого Союзу», вона сказала, що з'їзд дав лише перший поштовх до того, аби «безмежно розширити для нас те дослідне поле, де ми зможемо ставити і вирішувати питання нашої майстерності».

Отже, принцип багатонаціональності від самого початку лежав у фундаменті радянської літератури. І багатонаціональність ця мислилася не як механічний конгломерат чи сусідство окремих частин, а як орга-

нічна взаємодія, перейнята внутрішньою необхідністю і закономірністю.

І тут не можна не сказати, що таким поглибленим і благородним розумінням багатонаціональності радянської літератури й усієї культури ми великою мірою завдячуємо ідеям і практичній діяльності великого російського пролетарського письменника Максима Горького. Він наголошував: «Мистецтво слова — художня література — сприяє взаємному розумінню людьми один одного; робітники і селяни Союзу Соціалістичних Рад повинні добре знати своїх сусідів іншої мови, до цього їх зобов'язує єдність мети: створення нових форм державного життя. Чим краще будуть знати психіку — «душу» — один одного люди різних племен, тим одностайнішим, швидшим, успішнішим буде їх рух до наміченої великої мети».

У 1928—1929 роках, з метою на місці ознайомитися із соціальним та культурним будівництвом у національних республіках, М. Горький здійснює ряд поїздок по Україні, Білорусії, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Татарії, Північній Осетії. Зі своїх вражень він робить, зокрема, такий висновок:

«...Треба налагодити взаємний обмін творчими досягненнями. Грузинські письменники повинні друкувати переклади своїх рукописів у Москві російською мовою. Те ж саме повинні робити вірмени і татари. (Маються на увазі азербайджанці.— І. Д.). В свою чергу російські письменники повинні друкувати свої рукописи і національними мовами в Тифлісі, Харкові, Казані тощо. Такий взаємний обмін досвідом буде безперечно сприяти загальному зближенню і глибшому ознайомленню один з одним...».

А в своїй знаменитій доповіді на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників, доповіді, яка дала тон усьому з'їздові, Максим Горький підкреслював, що «різноплемінна, різномовна література всіх наших республік виступає як єдине ціле перед лицем пролетаріату Країни Рад, перед лицем революційного пролетаріату всіх країн і перед лицем дружніх нам літераторів усього світу», вважав за необхідне вказати, що «радянська література не є тільки літературою російської мови, це — всесоюзна література». «У мене, — заявив він, — нема ніяких причин і бажань виділяти

їх (літераторів братніх республік.— І. Д.) на особливе місце, бо вони працюють не тільки кожен на свій народ, але кожен — на всі народи Союзу Соціалістичних Республік і автономних областей. Історія покладає на них таку саму відповідальність за їх роботу, як і на росіян».

Звичайно, російська література як історично найрозвиненіша відіграла найбільшу роль в утворенні і розвитку революційної радянської літератури, у формуванні й розвитку спільного для всіх радянських літератур методу соціалістичного реалізму. Вона була взірцем і помічником для інших національних літератур.

Загальновідомо, який величезний вплив на ідейно-творчі пошуки найвидатніших письменників революційного табору — письменників усіх націй — справили творчість і особистість Максима Горького та Володимира Маяковського.

Фундаментальним чинником у розвитку літератури соціалістичного реалізму виявилася епічна проза Михайла Шолохова. «Особливо благотворний вплив його полум'яного творчого подвижництва, — свідчить визначний кабардинський письменник Алім Кешоков, — на становлення і розвиток наших національних літератур, довге життя яким дала Радянська влада».

Велику творчу і практичну допомогу інонаціональним літераторам, надто літераторам малих народів, подавали як союзні видавництва й літературні організації (особливо ж — утворена в 1934 році єдина Спілка радянських письменників), так і окремі відомі письменники з широкими особистими контактами — Олександр Фадєєв, Микола Тихонов, Павло Тичина та інші (не кажучи вже, звичайно, про Максима Горького й Володимира Маяковського). Зокрема, Олександр Фадєєв, котрий довго очолював Спілку радянських письменників, відзначався широким розумінням потреб національних літератур, багато робив для підтримки письменників малих націй. Як приклад можна навести його виступ з приводу осетинського письменника Арсена Коцюєва:

«Треба берегти й цінувати... письменників Осетії, живих свідків минулого осетинської літератури, які поєднали це минуле з сучасністю».

Усе це були епізоди різнобічної культурно-револю-

ційної роботи, спрямованої на здійснення національної політики Комуністичної партії — партії, яка відкинула і націонал-ліквідаторство «ліваків», і націоналістичне ухильництво «правих», орієнтувала на уважне ставлення до всіх національних культурних спадщин, на допомогу малим націям, на розвиток і розквіт національних культур за умов взаємопідтримки і зближення.

Як тут не наголосити на тому, що оця атмосфера цілеспрямованої і постійної братерської взаємопідтримки в національно-культурному будівництві, піднесена до рівня державної політики, — явище принципово нове і досі не знане у світовій історії, що це — витвір соціалізму?! Як тут не згадати, що в світі буржуазному па-нує зовсім інша атмосфера...

Отже, в тій об'єктивно провідній ролі російської літератури, про яку йшлося вище, від самого початку не було якоїсь національної виключності, вузькості чи гегемонізму. Навпаки, російська революційна духовна традиція широко включала в себе духовний і революційний досвід усіх націй колишньої царської Росії. Радянська російська література багато черпала з духовних скарбниць сусідніх народів, широко відтворювала як активну участь представників інших націй у загальноросійській революційній боротьбі, так і її багатонаціональну проблематику, її інтернаціональну природу.

А в 20-і роки, у зв'язку з тим особливим значенням, якого набрав національний аспект соціалістичної перебудови, та у зв'язку з корінними перемінами в національних «окраїнах», з розширенням географічно-національної зони революційного процесу, — з'являється в літературі й набуває неабиякого розмаху оця «специфічно національна» тема: тема революційного пробудження колоніальних націй, тема їхнього перетворення в нації соціалістичні та їхніх будівничих успіхів, тема становлення інтернаціональних стосунків між ними та російським і іншими народами-спільниками, дружби й братерської взаємодопомоги. Класичним зразком глибокої і патетичної розробки зазначеної теми став відомий роман Бруно Ясенського «Людина міняє шкіру». Характерно, що й українська радянська література однією з перших звернулася до неї — згадаймо твори Івана Ле («Роман міжгір'я»), Олекси Десняка («Тургайський сокл») та ін.

Тим часом, поряд з російською радянською літературою, дедалі більших успіхів досягають українська, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, узбецька, казахська, татарська, башкирська та інші національні літератури. Все ширшим потоком вливаються вони в загальне річище художньо-образного відтворення ідеалів і досвіду революції, її людської, соціально-психологічної картини, глибоких процесів соціалістичного перетворення.

Таким чином, ця картина революції і соціалістичного перетворення стає все більш «багатоголосою», багатомовною, проведеною через різну національну перекладність; розгортається різними гранями, різними національними аспектами бачення. І як об'єктивні зв'язки соціалістичних націй закономірно приводять до утворення єдиного багатонаціонального радянського народу, так і зближення, взаємопроникнення їхніх духовних життів, об'єднання національних культурних потоків у єдиному річищі духовного самоусвідомлення світу соціалізму, — приводить до вироблення інтернаціоналістської духовності та культури радянського народу. Вона не є якоюсь витяжкою, екстрактом із національних соціалістичних культур — вона є вся повнота їхнього життя. Але це і не проста сума, збиранина, сукупність цих культур, а їхній синтез. Синтез у тому значенні, що взаємодія соціалістичних національних культур, цілеспрямована єдиною соціалістичною ідеологією, створює новий рівень закономірностей, нову якість вищого порядку.

Це — єдина радянська культура, яка розгортається в самотніх національних формах десятків народів Союзу РСР, має десятки неповторних національних облич, сяє безліччю невід'ємних своїх граней. Це — єдина радянська література, яка нині розмовляє зі світом уже не кількома, як було на світанку її існування, а майже ста мовами народів і національностей Союзу, в тому числі десятками мов національностей, котрі до революції навіть не мали своєї писемності.

Радянська людина — господар величезного багатонаціонального культурного багатства

Спільний духовний світ соціалістичного суспільства кожна нація сприймає насамперед крізь призму власної національної культури, що увібрала в себе досягнення інших і живе спільними для всіх соціалістичних націй культурно-духовними категоріями та фактами. З другого ж боку, кожне національне середовище дедалі більше ознайомлюється безпосередньо із здобутками різних національних культур.

На духовне світобачення радянської людини будь-якої нації сьогодні практично «працюють» усі літератури і культури СРСР. Духовні відкриття, зроблені в надрах однієї національної культури, швидко стають надбанням усіх націй, удосконалюють духовний зір їхніх митців, ніби прищеплюють одній соціалістичній нації бодай невеличку частку «душі» чи духовності іншої соціалістичної нації. Власний історичний досвід кожного народу стає — великою мірою — досвідом спільним, збагачує духовний світ людини будь-якої нації, робить її сприйнятливішою до інонаціональних цінностей і внутрішньо причетною до ще не так давно «чужих» історичних доль. А розуміння інших збагачує і розуміння самого себе.

Здавалося б, вичерпно оповіли про очисну грозу Великої Революції, про народження в її вогненному горнілі нової людини, про величезний соціально-історичний зміст пробудження народних мас, про «оптимістичну трагедію» загибелі старого світу і постання світу нового такі класичні твори радянської романістики, як «Тихий Дон» Михайла Шолохова, «Ходіння по муках» Олексія Толстого, «Вершники» і «Чотири шаблі» Юрія Яновського, «Залізний потік» Олександра Серафимовича, «Розгром» Олександра Фадєєва, «Чапаєв» Дмитра Фурманова, «Як гартувалася сталь» Миколи

Островського тощо. Але на сьогодні в цей ряд стали — як його талановите продовження — і «Ботагоз» Сабіта Муканова, і «Вирішальний крок» Берди Кербабаєва, і «Рева та стогне Дніпр широкий» Юрія Смолича, і «Кров і піт» Абдіжаміла Нурпеісова, і «Правда ковала Ігнотаса» Александраса Гудайтіса-Гузєвічюса, і твори Садріддіна Айні, Гафура Гуляма, Абдулли Каххара, Мухтара Ауєзова, Антті Тімонена та багатьох інших. У кожній з національних літератур нині є «свій» фонд епічних творів про революційну добу, і він весь час поповнюється, збагачуючи, розширюючи наше уявлення про неї, поглиблюючи і вносячи нові моменти в історичне самоусвідомлення радянського багатонаціонального суспільства.

Візьмімо інший етап радянської історії — соціалістичне перетворення села, колективізацію. Для значної частини радянських людей це також уже історія, і основним джерелом знань про неї, а тим більше основною підставою емоційного переживання стає література. А для літератури нашої ця тема, поряд з темою революції, була і залишається однією з центральних — як така, що глибоко заходить у соціально-психологічні основи народного життя, в історичну долю народу. І яку широку, національно-багатогранну й неповнену картину створила й створює тут радянська література, охопивши цілу історичну добу — від початків соціалістичної перебудови села в 20-і роки до другої половини 40-х років, коли на рейки соціалізму стало селянство прибалтійських республік та західних областей України й Білорусії, Молдавії. «Піднята цілина» М. Шолохова і «Бруски» Ф. Панфьорова, «Гваді Бігва» Л. Кіачелі і «Бур'ян» А. Головка, «Вир» Г. Тюнтюника, «На гору» А. Саксе, «Земля і народ» Р. Сірге і «Село на роздоріжжі» Й. Авіжюса, твори С. Залигіна і М. Алексєєва, М. Стельмаха і К. Гордієнка та інших письменників усіх національних літератур. І то не просто територіальний і часовий діапазон, географічна, зовнішня національна різноманітність. То захоплива і грандіозна об'ємність історії, показаної крізь долю, досвід, усю конкретність розвитку, характери й емоційність, глибоку органіку буття кожної нації. У своїй сукупності це складається на велике «зведення літопису» діянь і випробувань, дум і сподівань численних наро-

дів, на постійне розгортання картини безлічі людських стежок, що зливалися в багатотрудну путь десятків мільйонів до нового життя...

А Велика Вітчизняна війна! Подібно до того, як у її жорстокому горнілі ще більше вигартувалася й зміцніла дружба народів СРСР, так і її художнє відтворення стало ареною спільного творчого подвижництва письменників різних націй. Як у житті, так і в літературі водно поєднувалися зусилля і звершення представників усіх націй, і загальну картину важко уявити без якоїсь із них.

«Мені було п'ятнадцять, коли я вперше почув прекрасні рядки з віршів П. Тичини і П. Антокольського, М. Рильського і М. Рилєнкова, О. Суркова і О. Твардовського про війну»,—пригадує російський письменник трохи молодшого покоління Сергій Баруздин. Невипадково тут поруч стоять прізвища і російських, і українських поетів. У роки війни, як ніколи доти, стало зрозумілим і очевидним загальносоюзне значення і резонанс творчості кращих українських письменників, письменників усіх народів СРСР. Їхнього слова однаково ждали повсюди в країні. Воно проникало в усі кінці Батьківщини, єднало людей різних націй.

Ось характерний спогад російського письменника О. Шестинського, учасника недавніх днів російської літератури в Казахстані: «Мені, лєнінградцю, Казахстан особливо дорогий... Ішов суворий сорок перший. Блокада. Скрізь барикади. І раптом по місту розлітаються сотні, тисячі плакатів з віршами Джамбула: «Лєнінградці, діти мої! Лєнінградці, гордість моя!». Ми сприймали вірші великого акина як свідцтво того, що ми не відрізані, що маємо зв'язок з усією радянською землею, в тому числі і з Казахстаном».

Сукупна художня картина Великої Вітчизняної війни сьогодні для радянського суспільства немислима без «Прапороносців» та «Людини і зброї» О. Гончара, «Фронту» О. Корнійчука, без «Похорону друга» П. Тичини та «Прометєя» А. Малишка, «Великої рідні» М. Стельмаха, «Дикого меду» Л. Первомайського; партизанських повістей В. Козаченка та Ю. Збанацького; без романів і повістей білоруса В. Бикова, які стали справжньою подією в духовному житті всього Союзу,— «Атака з ходу», «Сотников», «Обеліск», «Дожити

до світанку» та ін.; без «Втраченого дому» Й. Авіжюса і «Зорепаду» О. Йоселіані, без поезій М. Джаліля, С. Вургуна, Максима Танка і багатьох інших,—так само, як і без незабутніх творів «Волоколамське шосе» О. Бека, «Здобуття Великошумська» Л. Леонова, «Дні і ночі» К. Симонова, без пізнішої епічної прози К. Симонова, без «Василя Тьоркіна» О. Твардовського, без «Гарячого снігу» Ю. Бондарєва, «Блокади» О. Чаковського, «Денних зірок» О. Берггольц. І цей ряд весь час поповнюється.

Значні здобутки нашого мистецтва у зображенні героїчного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні дістали належну оцінку на XXV з'їзді КПРС. «Відтворюючи минуле, воно виховує радянського патріота, інтернаціоналіста»,—говорив у своїй Звітній доповіді з'їздові Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєв.

До теми Великої Вітчизняної війни знову й знову звертаються письменники всіх націй і всіх поколінь. Причому їхня увага дедалі більше зосереджується на розробці ідейного, етичного, психологічного змісту породжених війною колізій, на підбитті, сказати б, ідеологічного і морально-психологічного підсумків того грандіозного і жорстокого протистояння двох соціально-політичних світів, на аналізі джерел духовної сили радянської людини. І українська література в цих сьогоднішніх підходах до теми Великої Вітчизняної війни бере участь разом з іншими національними літературами. Пошлемося хоча б на недавній роман Петра Гурієнка «Життя одне» або на такий унікальний людський документ, як «Слово після страти» Вадима Бойка.

Якщо взяти останнє, знаменне двадцятиліття нашої історії, коли збудовано зріле соціалістичне суспільство і країна вступила в період поступового переходу до комунізму, то тут одна з провідних для цієї доби тем,—тема розвитку й поглиблення політичної та соціальної демократичності нашого суспільства, тема соціальної активності народу, зв'язку партії з життям народу і творчістю мас,—різними своїми аспектами постала в романах російських письменників Г. Ніколаєвої («Битва в дорозі»), Д. Граніна («Після весілля» та «Іду на грозу»), Є. Мальцева («Завітай у кожную домівку»), тво-

рах В. Овечкіна, Ю. Дороша, В. Фоменка, Ф. Абрамова; романах українських письменників М. Стельмаха («Правда і кривда»), О. Гончара («Тронка»), у повісті естонського письменника Г. Леберехта «Під одним дахом», романі азербайджанського письменника М. Ібрагімова «Злиття вод» тощо. І знов-таки — проблеми принципового загальносуспільного значення, спільні для всіх республік і народів Союзу РСР, постають у них в усій своїй національно-буттєвій визначеності, збагачуючи сукупний досвід радянського суспільства, поглиблюючи й убагатограюючи бачення історичних процесів.

А перейшовши до нашої актуальної сучасності, побачимо, що, скажімо, деякі її соціальні й етичні проблеми входять у свідомість радянських людей різних націй у художній інтерпретації Чингіза Айтматова; що її філософсько-поетичне прозріння й узагальнення в творчості Едуардаса Межелайтіса та Юстінаса Марцинкявічюса, її умудрено-пильне осмислення з чистих висот віковичного духовно-етичного досвіду і зіркої моралі своїх народів у поезії Давида Кугультинова, Кайсина Кулієва, Расула Гамзатова також стали частками нашої загальнорадянської духовності.

У розробку всіх цих спільних для радянської літератури тем і мотивів наша українська література внесла свій особливий струмінь, зумовлений своєрідністю історичного досвіду, національної психіки, мистецьких традицій і стильових нахилів. Наприклад, у розробці теми Жовтневої революції — це особливий драматизм, пов'язаний із складним національним аспектом, колізія між класовим і національним, розкол і розбрат, внесені націоналізмом, мотиви подолання націоналізму, мотиви дружби і єдності з російським пролетаріатом. В розробці теми села 20-х років і колективізації — це своєрідно дошкульне викриття куркульства, оперте на традиції української класичної літератури. У розробці теми Великої Вітчизняної війни — це туга розлуки з поневоленою фашистами Україною (поезія), елементи романтики і ліризму в прозі, підкреслений моральний момент (як-от: світла доброта радянської людини, надійність її морального ества — у О. Гончара). І так далі.

Переживанням грандіозних революційних катаклізмів та розмаху творення нового світу позначена геро-

їчна романтика Ю. Яновського з її чесністю внутрішнього роздуму про долю Вітчизни, усвідомленням своєї відповідальності за неї; Довженкова вимоглива патетика і морально-поетична високість; соціальна аналітичність А. Головка. Всі ці особливості творчості українських письменників стали помітним штрихом у духовній картині сучасності.

Поетичні світи П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана, А. Малишка, Л. Первомайського здобулися на глибокий всесоюзний резонанс, не залишилися «безслідними» для живої повсякденної свідомості радянської людини, для всієї структури «радянського духу», а ряд їхніх поетичних формул став класичним для визначення тих чи інших моментів «біографії» нашого суспільства. Скажімо, від М. Рильського у загальнорадянській культурній побут увіходить (це один з моментів здорової гуманістичної орієнтації суспільства в добу духовної зрілості, на новому етапі розвитку, позначеному особливою соціальною дбайливістю) його специфічне поетичне тлумачення мудрої душевної рівноваги і життєвої гармонії — крилата формула «троянди й винограду», «красивого й корисного», осмислених як «рівні два крила» людського щастя...

А хіба поетичні сатири-фейлетони Степана Олійника (їх залюбки перекладають і регулярно друкують у «Правді», завдяки чому вони стають зразу ж духовною поживою маси читачів у всьому Союзі) не вносять українського національного колориту в інтерпретацію рисочок і колізій нашого сьогоденного соціального побуту, а отже, — певного українського національного тону в сприйняття їх мільйонами людей, в ідейно-художню інтерпретацію, образне закріплення в масовій свідомості?

І що цікаво — самі поняття про дружбу народів СРСР, самий образ інтернаціонального характеру нашого життя, формула інтернаціонального духовного складу радянських людей ввійшли чи входять у загальну свідомість під знаком знаменитого і чудового тичининого «чуття єдиної родини».

Звичайно, це — тільки окремі більш чи менш виразні епізоди з широкої течії спільного духовного життя радянських народів, поодинокі, для прикладу, волокнички, з яких снується полотнище єдиної духовної

культури, лише окремі компоненти глибокої всеоб'ємної структури «радянського духу». Взагалі ж репрезентація української та інших неросійських націй у цій спільній радянській духовності, навіть у її повсякденній масовій «моделі», набагато масштабніша й солідніша. І на цьому варто наголосити, щоб спростувати версію буржуазної, зокрема націоналістичної, пропаганди, буцімто радянське, чи загальнорадянське, — це виключно російське, поширене на всі інші народи СРСР, або що це — ширма для гегемонізації «російщини»...

Можна згадати тут ще й про те, що надзвичайно місткий і багатогранний «збірний» герой нашої сучасності, — «збірний» ідеал радянської людини, створюваний масовою уявою як на підставі життєвого матеріалу, нашої історичної дійсності, різного роду документальної інформації, пропаганди засобів масової інформації тощо, так і під впливом літературно-мистецьких образів, — включає в себе риси найкращих, найславетніших синів усіх народів Союзу РСР. Їхні життя і подвиги, їхні ідеали й дух поєднувалися, акумулювалися в народній уяві, перетоплювалися в єдину історичну традицію, єдиний образ, єдину міру радянського життя, радянської людини, радянського ідеалу. А улюблені літературні герої, що стають підвалинами духовної настрокості багатьох поколінь радянської молоді!

Коли б узяти лише ті літературні й мистецькі твори та виведені в них людські постаті, що були, так би мовити, «найпродуктивнішими» з погляду художнього дослідження (а отже, і суспільного пізнання) різних граней радянського характеру, соціального і духовного ества радянської людини, — то й тоді б вийшов предовгий «список», де були б широко представлені всі національні «адреси». І в кожному з таких творів спільна радянська, соціалістична суть нашої людини постає в неповторній національній конкретності, як носій кращих національних рис трудового народу, що розквітли за роки Радянської влади, за умов соціалізму.

Соціалістична, комуністична людина виростає як життєве здійснення національно-народного ідеалу, етичної міри народу. Діалектика соціалістично-загального і національно-особливого в радянській людині виявляється у великій пластичній ємкості сукупного художнього образу та ідеалу цієї людини в нашій літе-

ратурі й мистецтві: цей загальнорадянський ідеал, будучи «законом» духовного складу, мірою душевного обсягу для своїх національних модифікацій, водночас сам вбирає в себе їхнє багатство, постійно виповнюється і розбудовується за рахунок душевних глибин, історичної об'ємності і чуттєвої невичерпності конкретно-національної людини.

Спільна розробка образу героя соціалістичної сучасності є однією з основних сфер взаємодії національних літератур, а принципова спільність ідеалу такого героя для всіх національних літератур є найінтимнішим каналом їхнього взаємовпливу, що зачіпає саму ідейну і психологічну серцевину літератури.

Водночас у цій проблемі виразно видно і вплив літератури на життя і залежність її самої від життя, від реальної дійсності. З одного боку — спільність художнього ідеалу радянської людини, образу героя сучасності в усіх національних літературах сприяє виробленню спільності такого ідеалу в житті; з другого ж боку — сама ця спільність літературного ідеалу зумовлена і живиться єдністю ідеології, спільністю морально-політичного ідеалу, глибокою однотипністю історичної дійсності в усіх соціалістичних націй.

З цього погляду взагалі взаємозв'язки, взаємозалежність і взаємодія соціалістичних національних літератур є відбиттям у сфері духовно-творчій, естетичній фундаментального життєвого, суспільно-історичного факту всебічних дійсних взаємозв'язків, взаємозалежності і взаємодії самих соціалістичних націй (хоч літератури і самі справляють зворотний вплив на цю буттєву сторону процесу).

Подібно до того, як «загальна величина» радянського народу є синтезом національних «величин», подібно до того, як у його економічному, політичному, духовному потенціалі зливаються здобутки й зусилля всіх соціалістичних націй, — так і «загальна величина» радянської літератури є синтезом «величин» національних літератур, а її рівень, її потенціал складається із зусиль і здобутків усіх цих літератур; від них залежить її сукупна сила і дія.

Аби зрозуміти, наскільки національно широким і надійним є сьогодні загальний «фронт» радянської літератури, варто звернутися до одного з «найфундамен-

тальніших» літературних жанрів — епічної прози, котра віддавна справедливо вважається мірилом зрілості літератур. Сьгодні скарбниця радянської епіки складається практично з творів усіх національних писемностей, в тому числі й тих, які до революції майже або зовсім не мали епічної прози.

А поезія! Тут буквально всі нації дали і дають цілі сузір'я талантів, і серед них багато таких, чия творчість є «активом» усієї радянської літератури, без чийх імен немислима сьгодні її історія. Кожне з цих імен могло б прикрасити літературу будь-якого культурно розвиненого народу. У нас вони належать до однієї багатонаціональної літератури, вносячи свої неповторні і незглибимо цінні національні світи в її великий і безмежно різноманітний світ. А ще ж у національних літературах вирости покоління молодих поетів, чимало з яких також уже відомі на весь Союз.

Уявімо, яке це багатство поетичних ідей, думок, візій, душевних переживань, фантазій, емоцій, барв, нюансів національної психіки, духовних підсумків національної історії, яке багатство народного досвіду та народної мудрості! І все те багатство до послуг радянської людини будь-якої національності, до послуг усіх національних літератур, являючи ніби спільну спадщину, спільне володіння, завдяки чому вони можуть розвиватися набагато інтенсивніше й різнобічніше, ніж якби спиралися тільки на власні здобутки.

Це останнє засвідчується і загальним піднесенням ступенів розвиненості всіх національних літератур, і тим резонансом, тою негайною творчою «відповіддю», яку успіхи однієї з них знаходять в усіх інших, і бурхливим розвитком у ряді літератур тих жанрів та форм, яких вони раніше не знали, і впевненим входженням у професійну літературу представників тих націй та народностей, які до революції не мали навіть писемності. Назвімо хоча б чукчів Юрія Ритхеу і Віктора Кеулькута, удегейця Джансі Кімонко, мансі Ювана Шесталова, першого ескімоського поета Юрія Анко, нанайця Якіма Самара, хакасців Миколу Доможакова й Івана Котюшева, нівха Володимира Сангі... Проясність рівня молодописемних літератур може свідчити хоча б той факт, що твори Юрія Ритхеу та Ювана Шесталова виходили багатьма іноземними,

в тому числі європейськими, мовами і діставали захоплені відгуки зарубіжної критики...

А чи багато є, скажімо, в Канаді чи у Сполучених Штатах Америки письменників—індіан, чукчів, ескімосів, лапландців — та ще таких, які писали б рідною мовою? Мабуть, досить тільки поставити таке питання, щоб стала очевидною вся глибина різниці між становищем малих націй у країні соціалізму і в світі капіталу, різниця в характері національних відносин і соціально-культурній атмосфері.

А що вже казати про ту тяжку, болісну спадщину, що її залишив і у сфері культури та мови західноєвропейський колоніалізм на терені Африки, в Індії й Індонезії тощо, де корінні національні мови й досі не можуть емансипуватися до ролі літературних і державних або де головні позиції в інтелектуальному житті й досі утримують мови колишніх колоніальних держав, мови далеких метрополій!

Скрізь і всюди капіталізм доводив і доводить свою нездатність забезпечити гармонійний розвиток багатонаціональної сім'ї людства, розвиток культур і мов усіх народів, справедливо задовольнити національні потреби всіх людських груп. Водночас же він показав нездатність подолати не тільки економічну, політичну, а й культурну, духовно-психологічну роз'єднаність людства — він сам її породжує при всіх своїх глобальних і космополітичних тенденціях.

Інтернаціоналізація духовного життя у творчо цінних її аспектах (обмін справжніми культурними цінностями, взаємне ознайомлення з національними культурними спадщинами, вирівнювання ступенів культурного розвитку і зближення, взаємозбагачення культур, витворення єдності мистецьких пошуків і єдиної духовної напруги) відбувається стихійно, недостатньо й охоплює лише інтелектуальну поверхню (чи верхівку) капіталістичного суспільства. До народних мас вона не доходить зовсім або ж обрушується на них у спотвореному вигляді космополітично-стандартизованої «масової» антикультури, що не стільки об'єднує, скільки роз'єднує людей своєю механічністю і бездушністю. Заповіти, мрії і сподівання великих мислителів і гуманістів минулого про близьке всесвітнє об'єднання людства в братерській сім'ї народів, під знаком загаль-

нолюдського ідеалу — сьогодні тут ще дуже далекі від здійснення.

Якщо і є там певне зовнішнє об'єднання під нетворчим, гнітючим знаком світових стандартів, то внутрішньо національні життя залишаються розокремленими, не взаємодіють у напрямку взаємопосилення і збільшення загальної, спільної творчої спроможності людства. Внутрішньо людина і людська маса буржуазного світу є жертвами національної і місцевої односторонності (які часом набирають форми агресивної космополітичності); вони змушені задовольнятися мізерною часткою загальнолюдського духовного і культурного потенціалу, світ людства в їхніх очах неймовірно збіднений, обікрадений, отже, обікрадені і самі цілі їхнього розвитку до вселюдськості; вони трагічно ущербні супроти загальнолюдського ідеалу.

Одна із кричущих суперечностей буржуазного світу полягає в тому, що промислово-технічний розвиток, промислово-технічна «глобалізація» не супроводжуються відповідним соціальним, морально-психологічним, культурним розвитком у бік істинних, планетарних масштабів людини — мудрого і дбайливого господаря Землі, у бік її всесвітньо-історичної місії. Навпаки, буржуазна людина залишається локальною, ущербною, нереалізованою. Живучи в космічну добу і зовнішньо засвоюючи її стиль, вона внутрішньо належить минулому, вона душевно не підготовлена до тих масштабів та можливостей діяння, які дає їй до рук прогрес сучасної техніки. Не буржуазія, не правлячі класи в західних суспільствах, а робітництво, комуністичні партії є носієм і національного, і вселюдського ідеалу, ідеї всесвітньо-історичного прогресу людства.

Потворний характер буржуазних світових зв'язків та буржуазної інтернаціоналізації не здатний дійовим чином забезпечити людству вже реально, практично необхідної на сьогодні планетарної перспективи, не здатний зберігати і поєднувати національні економічні й духовні, культурні ресурси та потенціали для спільного прогресу, для взаємозбагачення і «взаємоукрупнення», не здатний знайти плідний гуманістичний вихід із суперечності окремого й цілого.

Звичайно, коли взяти, скажімо, духовну сторону життя, то процеси посиленого культурного обміну, ак-

тивні взаємозв'язки і взаємовпливи культур характерні для всього сучасного світу, в тому числі й для буржуазних суспільств. Але там вони, по-перше, охоплюють лише культурну еліту суспільства і не зачіпають або мало зачіпають життя народної маси; по-друге, через національні антагонізми вони набирають спотворливого характеру, часом стають загрозою для національної самобутності і для самого існування культур окремих народів, а то й просто використовуються для культурно-політичної експансії. Тому прогресивні діячі культури, насамперед комуністи, в капіталістичних країнах, підтримуючи справді цінні й рівноправні культурні обміни, взаємодію демократичних літератур, їхні ідейні зв'язки тощо, водночас ведуть послідовну боротьбу проти космополітизації культур, викривають небезпеку підривання тієї чи іншої національної культури, перетворення її на другорядну, применшення її національної самобутності тощо.

І в цьому зв'язку, з цього погляду також набирає особливого значення досвід соціалістичної Країни Рад, її титанічні й тонко виважені зусилля по створенню інтернаціонального плану життя мільйонних мас, де б вікові духовні цінності і культурні надбання не втрачалися і не залишалися на узбіччях історії, а включалися в багатокomпонентну інтернаціональну культурну структуру, ставали здобутком усіх народів; де б людина, будучи національною, водночас ставала людиною інтернаціональною, де б суспільство, живучи і розвиваючись у своїх національних формах і барвах (які весь час змінюються і збагачуються), водночас було б суспільством інтернаціональним, що органічно включало б окремі національні організми у вищу єдність, ставило б та здійснювало б історичні завдання інтернаціонального загальнолюдського і спільнолюдського характеру й розмаху — в тому числі і у сфері культури...

Уже сьогодні в нашому багатонаціональному (багатокультурному і багатомовному) соціалістичному суспільстві спостерігаємо широкі й інтенсивні процеси входження національних культур у вищу єдність — інтернаціональну культуру радянського народу — і водночас засвоєння національними культурами здобутків інших національних культур як безпосередньо,

так і через інтернаціональну культуру радянського народу.

Соціалістична людина, залишаючись і будучи активно людиною певної національної культури, стає також людиною загальнорадянської культури, вбирає в себе багатства інших соціалістичних національних культур. І чим успішніше відбуватиметься цей процес у нашій країні, чим вільніше розвиватимуться і ширше взаємодіятимуть повнокровні національні культури у складі інтернаціональної культури радянського народу, тим більший вплив справить радянський приклад, соціалістичний досвід на майбутні шляхи всього людства.

Канали взаємовпливів і шляхи взаємодії соціалістичних національних культур

Радянське мистецтво, багатонаціональне мистецтво багатонаціонального соціалістичного суспільства, — це неозоре море, в яке вливаються могутні і повноводі ріки національних мистецтв, щедрі потоки духовної творчості всіх народів Союзу. Але кожна з цих рік, кожен із цих потоків, у свою чергу, приймає в себе, вбирає води численних приток, допливів, джерел і джерелець — усі соки рідної землі, рідної культури. Може, й «непомітні» поокремо, всі вони приєднуються до загальнорадянській культурі опосередковано, через свої більші утворення — визначні мистецькі явища, через свої кінцеві результати — національні культури. Адже видатні твори літератури і мистецтва, видатні культурні явища, до яких популярна споживачка думка і схильна зводити все багатство тієї чи іншої культури, вважаючи їх до того ж плодами тільки індивідуальних зусиль, насправді подібні до крейдяних гір, що виростають упродовж епох з мільярдів органічних відкладень, потім уже нікому не видних. Вони конденсують у собі зусилля, поривання, натхнення, осягнення і вперту, «дрібну» щоденну роботу безлічі «рядових» майстрівих культури.

Звичайно, для поодинокого буденного сприйняття, для тієї чи іншої окремої особи може реально існувати лише незначна частина всієї цієї маси культури. Незрівнянно більше граней її входить у взаємодію на суто мистецькому, професійному рівні.

Внутрішньокультурна цінність та творча роль мистецьких явищ не тотожні ні їхній популярності, масштабам поширення, ні навіть їхній ціні як культурного «товару» на міжнародному чи міжнародному

ринку. В єдину загальнорадянську культуру входить усе те, що, насажене соціалістичним ідеалом, на різних теренах і в різних куточках нашої Батьківщини формує духовне життя, ідеали, морально-етичний лад, смаки і запоти радянської людини.

В цій інтернаціональній культурі присутні не лише явища всесоюзного масштабу, явища, помітні з будь-якої національної точки Союзу і всюди визнані, а й усе багатство так чи інакше втягнених у процеси спільного культурного життя фактів та безліч «водоймищ місцевого значення», котрі живуть і живлять могутні потоки, створюючи культурний «клімат» національних масивів.

У культурі завжди живе набагато більше від того, що в ній вочевидь наявне. З яких джерелець і витоків, скажімо, стікалося і назбирувалося в душі С. Прокоф'єва те, що створило такий своєрідний образ світу, переданий сучасною музичною палітрою?

Один із найбільших композиторів ХХ століття, один із найбільш інтернаціональних митців (за великою філософічною узагальненістю, за вселюдським драматизмом, за парадоксальністю і ємкістю вольового духу, за універсальністю музичної мови),— він же і один з найбільш національних. І це національне невіддільне від його творчого духу, становить цілість із ним. Отже, воно також увиходить чинним складником в єдину музичну культуру народів СРСР, у «музичний сектор» інтернаціональної культури радянського народу, воно є одним з опорних пунктів дальшого розвитку для музичних культур усіх народів СРСР.

Те ж саме стосується й іншого великого композитора сучасності — Дмитра Шостаковича, творчість якого своєю монументальністю і філософською глибиною стала немовби музичним еквівалентом титанічно-життєстверджуючому світогляді соціалістичної доби, всій духовній панорамі нового світу.

А які віковічні джерела поїли музику іншого видатного композитора сучасності, іншого творця радянської музичної школи — Арама Хачатуряна?

Сучасний симфонізм, що склався під впливом насамперед російської класичної музики, насичений у нього надзвичайною східною візерунковістю мелодій, гострою контрастністю образів-тем, стихією імпрові-

заційності, свіжістю гармонії, котрі йдуть від музичного фольклору Закавказзя, від давньовірменських наспівів, народно-класичних мугамів, натхненних музичних імпровізацій ашугів.

Так музичне багатство народів Закавказзя і Сходу, їхні тисячолітні традиції в інтерпретації радянського митця стають також одним із чинних складників сучасної інтернаціональної культури всього радянського народу.

Аналогічну роль відіграла творчість Узеїра Гаджибекова, який своїми операми і музичними комедіями не тільки відкрив нові шляхи для розвитку азербайджанського музичного мистецтва, але й дав вихід у сучасне культурне життя музичним перлинам азербайджанського народу.

У 1928 році Максим Горький, який після повернення з Капрі саме знайомився з життям Союзу і побував у ряді республік, із захопленням писав про величезні скарби музичного фольклору націй і народностей нашої країни:

«Звідусюди від зирян, бурят, чувашів, марійців і т. д.— для геніальних музикантів майбутнього ллюються струмки дивовижно красивих мелодій».

Але ці струмки здебільшого не доходили до ширшого світу (як і для людства в цілому залишаються ще нерозкритими, «неіснуючими» неосяжні мистецькі надбання багатьох націй).

Тим часом з'являється талановитий марійський композитор Я. Ешпай, котрий у своїх сюїтах, рапсодіях, опері «Мирон Мумарін» (написана у співавторстві із Спаддавеккіа) та інших творах вбирає і синтезує оті музичні «струмки» одного із згаданих Максимом Горьким народів...

Скільки ще таких «струмків» у всіх націй (і не тільки в музичній, а в усіх родах творчості) жде своїх відкривачів, інтерпретаторів, талановитих чи геніальних митців, а то й просто перекладачів — «посередників» між нацією і людством!

Що знав раніше «світ», музичний світ, про музику народів Середньої Азії? Вона для нього не існувала, її там «не було», оскільки не було професійної музики в європейському розумінні, європейських музичних жанрів. А такі народи, як казахи, киргизи, туркмени, кара-

калпаки, вважалися і «нелітературними», і позбавленими всяких культурних традицій взагалі (про узбеків і таджиків з їхньою древнішою за європейську культурною спадщиною цього говорити все-таки не наважувалися). Насправді ж у всіх цих народів була своя висока, хоч і не професійна, різнобічна народна, фольклорна, побутова культура, тільки царизм не давав їй розвинутися в сучасну національну культуру.

Уся природна обдарованість і душевна краса народів, багатства їхніх надзвичайно самобутніх культур, незліченні людські таланти, що народжувалися в їхніх надрах,— усе це придушувалося царизмом, у кращому разі призначалося для асимілювання і не знаходило самовиявлення, виходу у світову історію. Цим народам був жорстоко відрізаний шлях у світову культуру, в простори історичного загальнолюдського духовного розвитку. Та що говорити про це, коли придушувалися елементарне національне існування, самовиявлення, елементарний соціальний поступ, освіта і громадянськість. Досить послатися на те, як зображено бідування казахського народу в романах Мухтара Ауезова «Абай» та «Шлях Абая»...

Дуже цікаво після цих історичних романів М. Ауезова прочитати такий своєрідний твір іншого казахського письменника — мемуари, швидше автобіографічний роман, С. Муканова «Школа життя».

Свого часу Сабіт Муканов пройшов сувору школу революційної боротьби. І, пригадуючи свою юність, він дає широку картину народження й становлення казахської радянської літератури на тлі загальної революційної перебудови життя народу. Самоаналіз творчого утвердження письменника — вихідця з трудящого народу — стає водночас і літописом революційного пробудження та розгортання сил самого цього народу. Після «Абая» та «Шляху Абая» тут особливо вражає вибух народної соціальної активності, народних життєдіяльних талантів.

Всього лише двома десятиліттями раніше, на зламі XIX і XX століть, народний просвітитель Абай Кунанбаєв з тяжким сумом, болем писав про відчуженість свого народу від історичної діяльності, від шляхів світового прогресу; про брак людей, які розуміють становище народу і здатні стати на боротьбу за нього...

І ось ми бачимо бурхливий вилив революційних сил, рясноту громадянських обдаровань, щедрю соціально-історичну творчість народу, розкутого Великим Жовтнем,— творчість у всіх сферах життя. А які люди народилися — немов вони мали надолужити всі вимушені втрати: вікову непорушність і оспалість, провінційну безісторичність, рутину степового життя! Як швидко розвинулися професійне мистецтво, література, наука!

Всі види мистецтва розвивалися на народному національному ґрунті, з орієнтацією на сучасний мистецький рівень, з урахуванням і освоєнням досягнень інших народів, більш розвинених культур, насамперед російської (певний вплив на становлення чи розвиток культур народів СРСР справила і українська культура, про що скажемо нижче).

Особливо бурхливо розвивалися національні літератури, як правило, ведучи перед у соціалістичному осягненні всіх галузей культури. Наприклад, ще в 20-і роки киргизький поет Аали Токомбаєв і казах Сабіт Муканов, під впливом поезії Володимира Маяковського й творчо засвоюючи його досвід, реорганізували традиційний народний вірш і створили нову форму віршування — з порушенням суворо регламентованої строфіки та смислової єдності рядка, чим розширили виражальні та інтонаційні можливості національної поезії. По суті це стало початком глибокої «реформи» в поезії народів Радянського Сходу (пов'язаної і з її корінною ідейно-тематичною перебудовою, котра була зумовлена революційною дійсністю, соціалістичним життям).

Блискучим зразком синтезу національного арсеналу художньо-виражальних засобів з принципово новою художньою структурою сучасного літературного жанру стали романи Мухтара Ауезова «Абай» та «Шлях Абая», що увійшли в класику радянської романістики, створили епоху в розвитку казахської прози і, самі позначені виразними слідами творчого навчання насамперед у великих російських дореволюційних романістів-класиків та в Олексія Толстого і Юрія Тинянова, справили (разом з романом узбецького письменника Айбека «Навої») неабиякий вплив на розвиток історичної романістики в усіх літературах народів Радянського Сходу.

А візьмімо іншого видатного майстра багатонаціональної радянської літератури — недавно померлого Берди Кербабаєва, засновника радянської туркменської літератури, Героя Соціалістичної Праці. Слушно писав про нього видатний російський поет Олексій Сурков:

«За його спиною, як першоджерело поетичного нахнення, була вкорінена в глибоку давнину традиція епосу та усної народної поезії і творчість попередників — Махтумкулі, Молланепеса, Кеміне... Як більшість зачинателів молодих братніх літератур, Кербабаєв не тільки збагачував своїми творами молоду літературу Туркменії, але здійснив величезну роботу по перекладу мовою рідного народу найвидатніших творів письменників російської класичної і радянської літератури, примножуючи тим самим цінності туркменської культури».

Хіба не аналогічним шляхом ішли свого часу засновники й класики нової української літератури, хіба не ним — тільки за інших, незрівнянно сприятливіших умов — ідуть і сучасні українські письменники, як і письменники всіх братніх літератур? Бо це і є основний принцип самостворення й напрям поступу всякої життєздатної національної культури: творче опанування висот сучасного передового мистецтва світу, а водночас максимальне і пристрасне використання віковичних художніх набутоків рідного народу, його специфічних форм душевного переживання і відчуження краси, його способу виражати і втілювати свою духовність. Саме так національне мистецтво і література створюють художні структури, що стають духовним, психологічним, естетичним «містком» між нацією і світом, освоюючи для нації багатства цього світу, плоди його художнього самопізнання, тобто найсконденсованіше знання про нього, і доносячи в цей світ голос свого народу, свідоцтва його «душі», надбання його історичного життя.

Палке бажання донести до світу ці виболені духовні перлини свого народу, пекуча потреба увічнити їх для прийдешніх епох завжди були одним із стимулів великого мистецтва. Колись Алішер Навої так пояснював своє звернення до рідної узбецької (староузбецької) мови:

«...Ця скарбниця була до цього часу прихована

від людей, до її цінностей не доторкалися людські руки».

Навої порівнював староузбецьку мову з «квітучим садом», котрий він мав відкрити і відкрив світові... Подібним чином більші чи менші відкриття для ширшого світу здійснювали і здійснюють багато визначних письменників і митців.

Однак творчість видатних національних митців — це хоч і дуже важливий, але далеко не єдиний канал, по якому вікові багатства і традиції та нові надбання національних культур впливають в інтернаціональну культуру радянського народу.

Тут і використання іонаціонального життєвого та культурного матеріалу в творчості окремих митців (таке використання стає дедалі ширшим і необхіднішим), що має велике значення з погляду і пізнавального, і інтернаціоналістсько-виховного, і суто творчого, і як свідчення пошани до іншого народу або незвичне бачення його невласними очима, і як чуттєва та етична підготовка до міжнаціональної емоційно-психологічної сумісності.

Згадаймо приклади такого опрацювання радянськими письменниками іонаціонального матеріалу (воно було для них не формальним відгуком на «задану» інтернаціональну тему, але внутрішньою світоглядною і душевною потребою та серйозним етапом творчого становлення чи розвитку): незабутні вірші та виступи В. Маяковського про Україну, Грузію, Азербайджан, Татарію, Чуващю; твори Вс. Іванова; роман О. Фадєєва «Останній з Удеге»; романи Т. Сьомушкіна «Алітет іде в гори» та І. Шундика «Прудконогий олень»; роман Ю. Трифонова «Тамування спраги»; «Білоруські оповідання» К. Лордкіпанідзе; вірші Й. Нонешвілі про Вірменію і Казахстан, українські цикли К. Каладзе та Г. Абашідзе; твори Р. Гамзатова і К. Кулієва, поезії Є. Чаренца; грузинські вірші М. Тихонова, «Більшовикам пустелі і весни» В. Луговського, твори І. Сельвінського. Чималий тут доробок і українських авторів: «Роман міжгір'я» Івана Ле, «Серце беркута» О. Донченка, «Тургайський сокіл» О. Десняка, роман А. Турчинської «Друг мій Ашхабад», «Сеспель» Ю. Збанацького; таджицькі та узбецькі вірші В. Мисика, вірменські — В. Кочевського; твори про Казахстан Т. Масєнка, «З Па-

мірського зошита» Л. Первомайського, «Триптих Симонів Чиковані» М. Бажана, «Дзвони Хатині» М. Нагнибиди, «Діалог Сеспеля з Україною» Б. Степанюка, п'єса «Камо» і поема «Чернишевський» О. Левади; численні поезії П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка, М. Нагнибиди, Д. Павличка та інших поетів.

Тут і звертання радянських письменників та митців усіх націй до фактів, пам'ятних місць, історичних подій тощо, які пов'язані насамперед з однією із цих націй, однак набули ширшого, загальнореволюційного, часом символічного значення й через те увійшли в коло спільних інтернаціональних тем усієї радянської літератури (тема освоєння Півночі, тема Дніпрогесу, тема Голодного степу чи обводнення середньоазіатських пустель, тема Сталінграда, рейд партизанів Ковпака тощо).

Тут і спеціальна художня розробка теми дружби радянських народів, змалювання радянських людей різних націй у їхніх взаєминах і співдружності, соціально-психологічне та ідейно-художнє вглиблення у соціалістичний інтернаціоналізм, мистецьке осмислення і трактування його. Тут же твори, які присвячені іншим темам, але в яких самий життєвий матеріал диктував показ спільної революційної боротьби, або фронтової звитяги, або соціалістичної праці людей різних націй («Залізний потік» О. Серафимовича, «Заколот» Д. Фурманова, «Енергія» Ф. Гладкова, «Прапорonoсці» О. Гончара, як і майже всі визначні твори про Велику Вітчизняну війну, про Жовтневу революцію).

Тут і «відкриття» письменником «для себе» іншої нації, її культури («Уроки Вірменії» А. Бітова); розповіді про поїздки і подорожі, різного роду пізнавальний матеріал про республіки СРСР (книги нарисів латиського письменника А. Пумпура «Від Даугави до Дунаю», «Людина у себе вдома» В. Коротича); книжки про літературно-мистецькі зв'язки, про визначних людей, про письменників і митців різних народів («Подвійна райдуга» М. Тихонова, книги В. Гольцева про грузинських класиків, про Ш. Руставелі), численні матеріали в періодиці на ці теми, що у своїй сукупності мають величезне і пізнавальне, і виховне, і суто творче, інтимно-стимулююче значення. Так, К. Зелінський свого часу наводив характерні слова О. Фадєєва, сказані після

поїздки в місто Елісту на святкування 500-ліття калмицького епосу «Джангр» та в місто Орджонікідзе на святкування 90-ліття від дня народження К. Хетагурова (Фадєєв робив там доповідь про осетинську класику):

«Я з насолодою знайомлюся з літературними багатствами інших народів, мені самому це не тільки в науку, але й на втіху... І яких чудових людей ми тільки тепер відкриваємо для себе в інших народів! Жалкую, що пізно взявся вивчати все це. Тепер доводиться надолужувати».

Тут і численні випадки, коли життєва доля письменника однієї нації буває цілком або великою мірою зв'язана з іншою нацією і він віддає їй усю свою творчість чи значну частину її (приміром, творчість П. Лукницького вся присвячена Таджикистану — книги «Подорожі по Паміру», «Таджикистан», романи «Земля молодості» та «Ніссо»; з Середньою Азією повністю зв'язана творчість П. Скосирева, автора книг віршів «Відний Хасан» та романів «Вибух», «Фархад», «Стрілець із лука», книжки «Туркменська література»; українська письменниця В. Чередниченко кілька десятиліть прожила на Північному Кавказі і писала про його народи та їхню культуру, перекладала нартський епос тощо); або коли вихідець з однієї нації стає майстром іншої національної літератури, однак у творчості сплачує данину своєму народові чи залежить від винесених з рідної землі вражень дитинства тощо (згадаймо хоча б К. Паустовського, який, за свідченням К. Зелінського, «в українському ліризмі знайшов рідну його талантові барву»). Зовсім особливо стоїть шани і подиву гідна поетеса М. Шагінян — вірменки і славетної російської письменниці, котра у своїй мудрій і високогуманній творчості не оминула, мабуть, жодного народу Союзу РСР і багатьох інших народів світу. А хто не знає її блискучої книжки «Тарас Шевченко»! Воістину Марієтта Шагінян — дійовий і невтомний лицар інтернаціоналізму, дружби народів, дружби культур.

Тут і різноманітні біографічні, громадянські, творчі залежності, те взаємопереплетення особистих доль, у якому відбивається взаємозв'язок історичних доль народів і яке може дати творчості особливу інтернаціоналістську настроєність і зміст, особливий інтерес до

тих чи інших народів або залишає особливо живе враження про них. Наприклад, Україна була батьківщиною багатьох російських радянських поетів і прозаїків, Грузія — В. Маяковського, а для П. Павденка, що провів там юність і почав свою літературну діяльність, Грузія була другою батьківщиною. Багато чим зобов'язаний Грузії і М. Тихонов. О. Фадеев працював редактором газети «Радянський південь» і добре знав багатонаціональний Північний Кавказ, тому не випадково він робив і вицезгадану свою доповідь про Коста Хетагурова. Засновник радянської чуваської літератури М. Сеспель, як відомо, тривалий час жив на Україні і перекладав «Кобзаря». У Харкові навчався відомий майстер вірменської радянської прози А. Бакунц, на творчість котрого вплинуло безпосереднє знайомство з життям і культурою українського народу. Ахмед Файзі, видатний татарський поет, прозаїк і драматург, у 20-і роки вчителював у школах Туркменії; П. Хузангай, майбутній народний поет Чувашії, у 1926—1927 роках працював у Туркменістані, потім в Узбекистані, а після поїздки до Азербайджану створив поему «Двадцять шість», що знаменувала його поворот до революційної тематики; в Казахстані жили й творили багато татарських і башкирських письменників.

Тут і глибокі творчі впливи найвидатніших письменників одних народів на інші національні літератури або на окремих їхніх представників, впливи і взаємовпливи по ідейній, тематичній, жанровій, естетично-формальній та інших лініях. Подібні взаємовпливи за наших умов мають не лише двосторонній, а й багатосторонній характер. Добре відома роль російської радянської літератури, особливо творчості М. Горького і В. Маяковського, у становленні інших радянських національних літератур, у тому числі й української, вплив М. Шолохова, О. Фадеева на розвиток радянської прози тощо.

В свою чергу російська література розвивалася не без впливів інонаціональної дійсності, інонаціонального фольклору й літератур. Так, глибокі враження від українського життя, природи, фольклору, як і сліди від знайомства з українською класичною літературою, простежуються у творчості М. Горького, М. Шолохова, О. Серафимовича, В. Катаєва, Е. Багрицького, О. Фа-

деева (в «Молодій гвардії») та ін. Ряд майстрів радянської російської літератури зазнали впливу інших національних літератур: М. Тихонов — грузинської поезії, В. Брюсов — вірменської, яку він перекладав; дехто творив під глибоким враженням від інонаціонального фольклору. Для російських поетів не пройшла безслідно творчість П. Тичини, для прозаїків і кінодраматургів — Ю. Яновського та О. Довженка. Поезія П. Тичини справляла глибоке враження в усіх національних літературах Союзу і вплинула на багатьох радянських поетів. За словами казахського літературознавця М. Дусейнова, «казахська література сприйняла кращі традиції таких письменників братніх народів, як Шевченко, Бажан, Корнійчук, Рильський, Тукай, Айні, М. Ібрагімов, Гулям та ряд інших». Зі свого боку казахська література, насамперед через творчість М. Ауєзова, вплинула на інші літератури Радянського Сходу. Взагалі між цими літературами — татарською, казахською, башкирською, узбецькою, киргизською, туркменською, таджицькою, горно-алтайською (ойротською) — існують традиційні багатосторонні різноманітні зв'язки (адже вони, за винятком таджицької, належать до торкомовних; втім, і сусідство таджиків з узбеками таке давнє й плідне, що, скажімо, класик таджицької літератури Садриддин Айні писав і узбецькою мовою, був одним із зачинателів узбецької радянської літератури).

Тут і вплив духовної постаті поета, письменника, враження від його духовної краси, від його життєвого або творчого подвигу, від його щасливої людської вдачі. У цьому ряду по-різному стоять і Максим Горький, і Володимир Маяковський, і Микола Островський, і Олександр Фадеев, і Садриддин Айні, і Хамза Хакімзаде Ніязі, і Сакен Сейфуллин, і Муса Джаліль, і Аркадій Гайдар, і титан праці Андрій Упіт, і Віліс Лаціс, і Самед Вургун, і Юхан Смуул, і Расул Гамзатов, і Олександр Довженко, і Павло Тичина. Не тільки своїми творами, але і як людські особистості вони набули того чи іншого загального значення для всіх народів Союзу РСР. Для радянських людей усіх національностей їхні імена символізують і великі етичні цінності, є дорожчими для всіх нас.

Тут і «низові», глибинні взаємовпливи сусідніх народів, і взаємопроникання елементів культур у тради-

ційно або тривало багатонаціональних середовищах, і «завезення» їх з міграцією населення, і весь широкий та дедалі розширюваний потік взаємобміну культур, взаємоознайомлення народів, взаємотяжіння «душ»... Звичайно, деякі, а може, й чимало з цих факторів так чи інакше діяли і в минулі культурні епохи, почасти діють і зараз у всьому світі. То ж чи можна вважати їх за специфічно соціалістичні?

Так, вони діяли і діють, але, по-перше, далеко не в тому обсязі і не маючи того ідейного змісту, що в нас, до того ж діяли переважно всупереч тенденціям і політиці панівних класів, у всякому разі без сприяння держави, байдужої або ворожої до цього; по-друге, спорадично, стихійно, «індивідуально», будучи здебільше особливістю окремих творчих біографій і лише поволі, згодом і опосередковано, виявляючи і присутній у них загальніший сенс.

Отже специфічно соціалістичним постає новий характер цих факторів у нашому суспільстві: їхня типовість для нашого духовного життя, масовість, їхня «взаємопідтримка», цілеспрямована і сукупна дія, їхнє ефективне складання у велику рівнодіючу, що збігається з напрямом становлення і розвитку інтернаціональної культури радянського народу.

І одним з найблагодатніших каналів — каналів допливу багатств і традицій національних культур в інтернаціональну культуру радянського народу — є взаємне опанування соціалістичними націями культурної спадщини інших соціалістичних націй, перетворення національних спадщин у спільне надбання всього радянського народу. Таким чином у підвалини цієї інтернаціональної культури лягає безліч скарбів. І багатющий фольклорний епос народів СРСР, і вся їхня народно-поетична та народно-музична, народно-мистецька спадщина, краці з народних традицій у всіх галузях культури. І надбання класичної літератури й мистецтва тих націй Союзу, які мають давню культурну історію. І невичерпні у своїй різноманітності струмені сучасної творчості десятків великих і малих народів.

Уявімо масштаби взаємного перекладання творів національних літератур (згідно з даними ЮНЕСКО, Радянський Союз посідає перше місце в світі за кіль-

кістю перекладів з мов одних народів на мови інших), уявімо масштаби цього взаємного читання, взаємного пізнання і взаємодіяння вже не тільки літератур, а народів через літератури. Масштаби досліджень у галузі історії, етнографії, матеріальної і духовної культури всіх народів СРСР (досліджень, що проводяться і у всесоюзному плані, і в наукових закладах кожної республіки стосовно не тільки своєї нації, а й інших), масштаби наукової продукції з цих питань і в центрах, і на місцях.

Наскільки розширюється історичний і географічний обсяг, типологічна ємкість і фактична насиченість поглядів про культурну спадщину, про вітчизняні культурні багатства для радянської людини!

Згадаймо, що у наших шкільних та вузівських підручниках, у популярних і академічних історіях культури, філософії, соціологічної думки, літератури, в теоретичних працях, наукових розвідках (хоч би в якій національній республіці їх писалося й видавалося!) немислимо обійтися не тільки без великих російських письменників, але й без передових мислителів та прогресивних митців усіх інших народів Союзу — Авіценни й Улугбека, Донелайтиса й Сквороди, Шевченка і Франка, Чавчавадзе і Налбандяна та багатьох інших, які є гордістю своїх народів і нашою спільною гордістю. І це не епізодичні згадки «для годиться», а присутній аналіз їхнього самобутнього внеску в загальнолюдську думку, це постійна планомірна робота, що «втягує» здобутки думки різних націй, скарби їхнього генія в загальний обіг і в загальну грандіозну картину поступу людського духу в усій невичерпній різноманітності його виявів.

А додаймо до всього цього, що духовний світ, духовні обсяги сучасного радянського суспільства, кожної з радянських націй в цілому немислимий без «Слова о полку Ігоревім» і «Витязя в тигровій шкурі», без Олександра Пушкіна і Тараса Шевченка, без Яніса Райніса і Янки Купали, без Гянджеві Нізамі і Алішера Навої, без Іллі Чавчавадзе і Хачатура Абовяна, без Андрія Упіта і Олексія Леонова, без Олександра Довженка і Віліса Лаціса, без Самеда Вургуні і Аугуста Якобсона, без Расула Гамзатова та Кайсина Кулієва, без Мухтара Ауєзова та Чингіза Айтматова, без Володимира Мая-

ковського та Павла Тичини, Олександра Фадєєва та Олеся Гончара. Усі ці сини різних народів складають нашу спільну культуру, із їхньої творчості якся більша чи менша цеглинка лягає в мурування «душі» сучасної радянської людини, привносячи в неї відчуття багатонаціональності нашого спадку, відчуття глибокої соціалістичної спорідненості.

Варто уявити все це в повному обсязі, варто обдумати і збагнути, — аби перед очима вималювалася вся грандіозність масштабів і площина «взаємовходження» націй, історико-культурна широчінь фундаменту інтернаціональної культури радянського народу, широчінь душевного закрою радянської людини; аби вималювався всесвітньо-історичний гуманістичний характер цього великого і тривалого соціального, культурного процесу, всі його можливі майбутні наслідки для духовного зростання людства, для збереження й акумуляції духовних надбань усіх його галузок.

У світлі всього цього — якими ж далекими від дійсності, якими жалюгідними виявляються твердження буржуазної пропаганди, ніби гасло єдиної багатонаціональної, інтернаціональної радянської культури — це лише ширма для дійства, в котрому відбувається планомірне витіснення національних культур російською, і навіть обережніші голоси недовірливих: а чи не на занадто вузькій (переважно російській, мовляв) основі зводиться будова інтернаціональної культури радянського народу!

Ні, ця інтернаціональна радянська культура — не ідеологічне висвячення культурної експансії однієї з націй і не популярні витинки з усіх національних культур, і не сумбурна «плебейська» мішанина з усіх їх. Це високоструктурна і високоємна складна цілість, сукупне і цілеспрямоване співдіяння усього розмаїття національних культур. Таке співдіяння створює з самого себе (а не влягає звідкись накиненому) свій вищий, загальний для всіх національних культур, рівень закономірностей — закономірностей розвитку єдиної інтернаціональної культури радянського народу.

У радянському багатонаціональному суспільстві досягнуто принципово нових в історичному плані масштабів і характеру культурного обміну між націями й принципово нової швидкості входження духовних «но-

вин», мистецьких відкриттів одних націй у культурне життя й духовність усіх інших націй. По суті всяке помітне культурне явище в будь-якій республіці, в будь-якій нації незабаром стає загальним набутком, якщо не в розумінні своєї популярності, то принаймні у внутрішньо-культурному плані, особливо тоді, коли йдеться про явища, що відбивають якісно нове в нашому житті. Це нове, інтернаціональне, комуністичне «пробивається» водночас у надрах усіх соціалістичних націй, жадає свого естетичного виразу, і та з них, яка першою дасть йому таке духовно-естетичне вираження, вдале мистецьке втілення, — опиняється в даному разі ніби на чолі мистецького руху, в авангарді певної лінії усієї інтернаціональної культури радянського народу.

Можна було б навести цілий ряд національних літературно-мистецьких явищ, котрі немовби стали репрезентантами певних моментів загальнорадянського культурного розвитку, засвідчили, що координати цього розвитку виростають на всьому просторі національних культур, що «прориви» до нових висот соціалістичної духовності відбуваються то на одній, то на другій національній «ділянці», а в ці «прориви» дуже швидко «втягується» вся радянська література й мистецтво: кожен національний «загін» здобуває висоти для всіх.

Тут є про що подумати. Насамперед про те, якого високого ступеня спорідненості досягли наші національні культури і наскільки єдиним життям живуть наші народи, коли люди різних націй у творі і національної культури можуть знаходити вираження не тільки своїх ідеалів, а й найтонших устремлінь свого духу і всієї повноти свого буття. Коли вони знаходять у цьому творі себе, він стає їхнім власним голосом. Коли кожна національна література може промовляти за всі інші нації, митець кожної нації — говорити за всіх, свій національний голос — зробити голосом усієї країни.

Звідси випливає, що цей високий ступінь спорідненості, це всесоюзне представництво кожної національної культури, її внутрішня настроєність на всесоюзний діапазон не позбавляє її національного тембру; художник не перестає бути національним, не втрачає й національного характеру своєї творчості (а навпаки, набу-

ває), стаючи провідником усесоюзної ідейної напруги, виразником духовності всього багатонаціонального суспільства.

І це цілком закономірно. Адже «секрет» національності митця не у формальній національній насиченості його творчості, а в його вірності правді життя та передовим соціально-класовим ідеалам, здатності перейнятися найглибшими думами і прагненнями свого народу, дивитися на світ його очима.

Історія світової літератури й мистецтва засвідчила, що більш національними виявлялися не ті художники, які спеціально орієнтувалися на підкреслено національне, у яких більше принципово уподобаних «національних прикмет», зовнішньої «національної своєрідності» (хоч і в них бувають цінні й неминущі відкриття у сфері художньо-національного), а ті, які глибше відтворили життя народу, ті, які у своєму народі розкривали загальнозначуще і загальнолюдське, пишучи про свій народ, тим самим писали про все людство.

Формальна національність у літературі й мистецтві в кращому разі зводиться до більш чи менш успішного, ефектного оперування на порівняно обмеженій площині «національного колориту»; в гіршому ж — призводить до консерватизму, вузькості і відриву від реальної національності, від сучасного національного життя в його істотних виявах.

Істинна плодотворна національність у літературі й мистецтві завжди забезпечувалася лише глибоким розумінням і талановитим відтворенням справжньої картини народної життя з погляду тенденцій історичного розвитку, з погляду корінних інтересів трудящих мас, тобто вона так чи інакше пов'язана з передовою ідейною позицією митця.

Соціалістичний реалізм немислимий без міцного і глибокого ґрунту національних мистецьких традицій та їхнього органічного розвитку. Однак не всі з цих традицій однаково перспективні для соціалістичного національного мистецтва і не всі з однаковою силою в ньому підхоплюються. Цінними є, насамперед, ті традиції, які забезпечують глибоке художнє проникнення в життя і працю народу, високу ідейну насиченість та естетичну сміливість мистецтва, його власний постійний прогрес. Деякі ж пережиткові традиції, зв'язані з без-

надійною патріархальністю й національною відрубністю, соціалістичне національне мистецтво заперечує і долає.

Соціалістичне, партійне розуміння національних традицій у культурі, національного ґрунту культури народів полягає, зокрема, також у тому, що національне незмінно розглядається і в своєму органічному зв'язку з інтернаціональним, у своєму діалектичному розвитку до інтернаціонального.

Добре висловлений такий погляд — стосовно поезії — у роздумах відомого російського поета Михайла Дудіна про збірку його балкарського побратима Кайсина Кулієва «Книга землі»:

«Книга землі» виникла на ґрунті балкарської мови, на ґрунті пісні і поезії балкарського народу. Але у справжньої поезії, серед багатьох її дивовижних властивостей, є одна вражаюча властивість, така необхідна ходові сучасної історії, а саме: всі її національні достоїнства завжди притягують її вершину до братерства трудячого людства, до його інтернаціональної суті».

До речі, для нашого літературного життя надзвичайно характерним стало таке явище: письменники, поети одних націй часто пишуть про книжки, про нові твори своїх побратимів та колег з інших націй. Нерідко вони стають і «першовідкривачами» для всього Союзу тих чи інших нових національних талантів. Так, Кайсин Кулієв «відкрив» всесоюзному читачеві узбецького поета Абдуллу Аріпова. Перу калмицького поета Давида Кугультинова належить пристрасна стаття про перший повний переклад на російську мову пам'яток індійського епосу — «Рамаяни» і «Махабхарати». І таке «втручання» в національні справи інших народів спостерігаємо не тільки у сфері культури.

У нас письменники кожної нації беруть близько до серця всі події, радісні й прикрі, в житті всіх інших націй, бо це наше спільне життя, наші спільні радощі й болі. Ось, наприклад, громадськість Вірменії дебатує питання про майбутнє озера Севан, і один із найпристрасніших нарисів на цю тему пише латиський поет Маріс Чаклайс, закоханий у Вірменію, у вірменську культуру: «Четвертий раз у Вірменію? Що ти там загубив, що сподіваєшся там знайти? Чудеса, любий чоловіче, чудеса. Пам'ятаєте слова Рокуелла Кента: Якби

мене спитали, де на нашій планеті можна побачити найбільше чудес, я насамперед назвав би Вірменію...». А перше глибоке зацікавлення Вірменією почалося для Маріса Чаклайса з творчості вірменського радянського поета Паруйра Севака, палким популяризатором якого він став. Цікавий факт: твори Паруйра Севака в перекладі на латиську мову вийшли тиражем 50 тисяч примірників і все-таки швидко стали бібліографічною рідкістю. Щоб зрозуміти, що це означає, порівняймо: в іншій прибалтійській країні, одній із найкультурніших країн Заходу Данії, втричі більший за кількістю населення, середній тираж роману — не віршів, роману! — 3 тисячі примірників, а бестселерів — 20-30 тисяч.

Багатство національних культур і літератур у нашому суспільстві помножує їхні сили й можливості. Адже кожна з них може спиратися й спирається не лише на свої здобутки, але і на завоювання інших. До того ж чимраз ширші маси кожної нації дедалі більше живляться духовними соками не тільки рідної, а й інших культур. Все це збільшує духовний потенціал нації і, отже, її власну творчу потугу, реалізовану в національній культурі.

Багатство і розмаїття національних культур забезпечує повноту і всебічність духовного самопізнання соціалістичного суспільства. Завдяки цьому жодна сторона його історичного шляху, жодна із постійно змінюваних форм, жоден із національних ракурсів не втрачаються в безвісті минулого, а залишаються зафіксованими, вбираються сукупною естетичною пам'яттю суспільства; вся невичерпність «розкиданого», «розосередженого» в часі і просторі всотується до цієї сукупної пам'яті, уникаючи забуття і безплідності, згромаджуючись у єдиний панорамний образ нашого життя, збільшуючи розуміння суспільством самого себе і здатність доцільніше творити себе. Нарешті, ця культурна множинність дає радянській людині — поки що нікому іншому неприступне і ніколи досі не спробоване — багатство естетичних образів світу, робить її потенціальним спадкоємцем водночас багатьох і багатьох національних спадщин (ще небувала для людства ситуація!), забезпечує їй можливість такої культурної багатогранності, яка раніше була тільки мрією.

Українська радянська культура

на шляху розквіту

У спільній багатонаціональній культурній скарбниці, в духовному забезпеченні суспільного розвитку нашого радянського народу визначне місце належить і українській національній культурі, яка саме за умов соціалізму досягла незрівнянного з минулими часами розквіту.

Загальновідомо, що до революції український народ був позбавлений можливості нормально розвиватися як культурна, цивілізована нація. Наслідком кількочотлітньої колоніальної політики царату були занепад освіти і культури, темрява й національна деморалізація. Неписьменність стала майже суцільною. Ще зберігався високий рівень традиційної побутово-звичаєвої та побутово-мистецької культури, але колоніальне становище України заважало переростанню цієї народної культури в сучасну загальнонаціональну культуру, прирікало її на поступове зведення до ролі етнографічного забутку.

Царська адміністрація вживала всіх заходів, щоб не допустити створення різносторонньої професійної національної культури, щоб придушити розвиток української літератури, театру, музики, книгодрукування, преси, щоб зробити недоступними народів творчі твори українських письменників. Не було української національної інтелігенції як соціальної сили, а численні наукові й мистецькі таланти з українського народу змушені були деінде шукати застосування своїх сил. Українська мова була заборонена у школі, у писемності, реакціонери й ретрогради не визнавали її, оголошували «неіснуючою» або зводили до ролі діалекту, мови для «хатнього вжитку», для побутових потреб. Не було ніякої матеріально-технічної, професійно-кадрової, організаційної бази для розвитку української національної

культури. Натомість усе робилося, щоб унеможливити навіть початки такої бази. Звичайно, і за тих умов український народ дав немало великих постатей у різних галузях культури, науки, літератури і мистецтва,—але наскільки більшими могли б бути його набутки!

Все це слід мати на увазі, щоб правильно й гідно оцінити те, що здобув український народ у галузі своєї національної культури після Великого Жовтня.

Дехто забуває про це і не вбачає «нічого особливого» в усьому тому, що ми маємо сьогодні, немовби то завжди так було, або наче то манна небесна чи якийсь самозрозумілий «прожитковий мінімум», що його історія видає за звичаєм, даром,—а не здобуток революційної боротьби народу, його соціалістичної долі — боротьби й долі, спільних з російським та всіма іншими братніми народами нашої країни.

А декому й просто не хочеться про це пам'ятати, бо таким чином розмова про українську національну культуру ставилася б на не вигідний для них конкретно-історичний ґрунт. Тим-то вони дуже не люблять фактологічних порівнянь із «1913 роком» і намагаються відбутися від них зашкарублюю іронією: мовляв, знайшли з чим порівнювати! Вони не хочуть бачити тієї колосальної і глибоко значущої історичної дистанції, яку український народ пройшов за кілька десятків літ.

У Великій Жовтневій соціалістичній революції український народ став на той історичний шлях, який привів його до соціального та національного визволення, до перетворення на соціалістичну націю, до активної співучасті у побудові багатонаціонального радянського комуністичного суспільства.

На цьому шляху народ став і повним володарем усіх багатств своєї культури, вільним творцем її нового, соціалістичного обличчя. Його розкута творча енергія широким потоком ринула в усі сфери соціально-культурної діяльності. Трудовий народ — робітники, селяни, червоноармійці, їхні діти — багатомільйонною масою рушив опановувати шкільну й соціальну грамоту. Трудовий народ став читачем і слухачем, але й майстром. Він дав поетів і письменників, митців і вчених. Держава трудового народу взяла в свої творчі

руки справу цілеспрямованого розвитку національної культури.

Духовна культура сучасної нації — це не тільки явища літератури й мистецтва, і твориться її не лише в мистецьких осередках. Основне в ній — справа задоволення духовних потреб і запитів народних мас, справа їхнього духовного і соціального розвитку.

Відомо, як багато робилося і робиться щодо цього в нашій країні, весь історичний прогрес якої мислимий лише як матеріальний і духовний прогрес найширших народних мас; відомо й те, що цей прогрес, маючи загальносоціалістичний характер, водночас у кожній з республік здійснювався і здійснюється на своєму національному ґрунті, у своїх національних формах.

Хіба свого часу таке величезне історичне досягнення, як ліквідація неписьменності, не було колосальним поширенням саме національної письменності, колосальним розширенням бази національної культури, залученням до її сфери мільйонних мас народу? І хіба поступове здійснення грандіозної освітньої програми соціалізму (загальне обов'язкове початкове навчання, потім неповне середнє, а тепер практичний перехід на загальну середню освіту) не було дальшим історичним поглибленням цього процесу?

Звичайно, то є соціальне явище надзвичайно широкого змісту, воно не тотожне з розвитком національної культури, виходить далеко за її межі. Але задумаємося над тим, що воно означає зокрема й для національної культури.

Воно означає, що незмірно ширшають духовні обрії і незмірно зростають духовні сили народу, а отже — глибшими стають і джерела самої національної культури, потужнішають допливи, які її живлять; це означає і небувале розширення «внутрішнього ринку» національної культури, сфери й інтенсивності її «споживання», а звідси — й бурхливу активізацію інтересу і запитів, соціальних та естетичних «претензій» стосовно неї, що, в свою чергу, стимулює її дальший розвиток.

Коли не одиниці і не ті чи інші соціальні групи, а вся нація стає освіченою, коли школа, навчання, книга, лекція, різні спеціальні освітні програми глибоко входять у її побут,—це не може не внести кардиналь-

них змін у структуру національної культури, не може не позначитися докорінно на її характері, мірі її впливу на все життя народу.

До революції українська національна культура реально існувала для народних мас переважно у своїх фольклорних формах, побутових виявах. Її величезна історична спадщина, як і твори професійного мистецтва та літератури, в тому числі класичні, були знані й доступні небагатьом (виняток становила хіба що поезія Шевченка, підхоплена всім народом, але й вона доходила до народу далеко не в повному обсязі).

В експлуаторських суспільствах, у буржуазному світі й сьогодні, попри формальну освіченість і цивілізованість, більшість населення поняття не має про справжні багатства своїх національних культур, вони їй не доступні. Для неї «не існують» навіть кращі національні письменники, про що не раз із гіркою говорили і говорять прогресивні діячі культур Заходу.

Не те ми бачимо в нашому соціалістичному суспільстві, не те в Радянській Україні. Сучасні покоління українців — це мільйони людей, які у школі опанували норми літературної української мови, знайомилися з історією та географією своєї країни, читали Шевченка й Франка, Стефаніка і Коцюбинського, Лесю Українку й Ольгу Кобилянську, Яновського й Головка, Тичину й Рильського, Сосюру й Бажана, Довженка й Гончара і багатьох інших творців національної літератури. І вони ж вивчали російську літературу й мову, історію та географію народів СРСР і світу, знають Пушкіна і Лермонтова, Гоголя і Толстого, Горького і Маяковського, Шолохова і Фадеева, їм відомі кращі представники й інших братніх літератур, як, наприклад, Руставелі й Нізамі, Райніс і Хетагуров, Стальський і Джембул Джабаєв. Хіба це маловажливий факт для рівня культурності народу, для його духовної ємності, а отже, і для долі його власної національної культури?!

Не менше значення мали і мають бурхливий розвиток, постійне розгортання вищої освіти. Перед сотнями тисяч українських юнаків і дівчат широко відчинено двері до вищої школи, до науки, а відтак — до найкваліфікованішої діяльності в найрізноманітніших галузях

народного господарства і суспільного життя, матеріального та духовного виробництва. І ті сотні тисяч, а в загальному рахунку (за кілька десятиліть) вже й мільйони людей — не ізольована каста, а частина (і чимала) народу, зростаючий складник його історичного буття. Це ж яке — в історичному плані — збільшення духовного потенціалу національної культури!

Ось дані, що характеризують теперішній освітній рівень нашого народу (наводжу їх із книжки «Інтернаціональне і національне в соціалістичному суспільстві», виданої в Києві 1973 року): «Зараз в 5—10 класах загальноосвітніх шкіл України навчається в 30 разів більше учнів, ніж у 1914 р. У вищих і середніх спеціальних учбових закладах республіки, яких налічується близько тисячі, навчається в 31 раз більше студентів, ніж до революції. Більше половини всього працюючого населення має вищу і середню освіту. В народному господарстві працює 2,5 млн. спеціалістів — в 13 разів більше, ніж в усій Росії до революції. На кожні 10 тисяч чоловік в республіці припадає 74 інженери (в США — тільки 38). В школах, вузах, в середніх спеціальних та інших учбових закладах навчається понад 14,3 млн. чоловік, тобто майже третина всього населення республіки».

А високий ступінь розвитку науки, невпинна розбудова мережі наукових закладів, розгортання все нових і нових фронтів досліджень! Спробуймо лишень уявити, наскільки це підвищує структуру, так би мовити, сукупного інтелекту нації, як реально виводить український народ — разом з усім радянським народом — на аванпости світового розвитку, як збільшує його внесок у загальні зусилля людства по опануванню сил природи. І водночас показує йому його власні можливості, розширює його знання про самого себе, а зокрема — і про свою власну національну культуру (бо ж важливою ділянкою сучасного наукового фронту на Україні є й спеціальні науки про різні галузі національної культури, про історію, мову, літературу, мистецьку творчість українського народу).

Потужний розмах і високий рівень освітніх процесів та наукової роботи супроводжується солідною продукцією популярної, навчальної та спеціальної літератури з різних галузей знання, значна частина якої ви-

ходила і виходить українською мовою. Важко переоцінити вагу цього чинника для стану й прогресу національної культури як у ширшому значенні (збагачення сукупного інтелектуального «капіталу» нації, її духовних надбань, розбудова нових горизонтів суспільно-духовного розвитку), так і у вузькому (вплив на ступінь культурності населення, його інтереси, його знання національної культури, на ідейно-тематичний і професійний рівень літератури та мистецтва, на закріплення й розвиток, удосконалення національної мови, сферу її функціонування).

Величезне місце у структурі сучасної національної культури посідають засоби масової інформації — преса, радіо, кіно, телебачення, завдяки яким десятки мільйонів людей немовби безпосередньо «підключені» до високої напруги струменів ідейно-політичного, суспільного, літературного, мистецького життя.

Поряд із всесоюзними російськомовними центрами та джерелами масової інформації в СРСР на великих потужностях діють республіканські преса, радіо, телебачення, на Україні — переважно українськомовні. Мільйонам людей вони дають і постійно підтримують український національно-мовний «образ» світового і внутрішнього життя, що є актом не тільки постійного функціонування української мови, а й національного самоствердження взагалі, одним із виявів нашої причетності, включеності в життя усієї Радянської країни саме через буття своєї нації; вони швидко роблять набутком усього населення України як традиційні скарби, так і нові досягнення української культури (водночас — і культур інших народів Союзу, всієї інтернаціональної культури радянського народу).

За соціалістичного способу життя широкі народні маси не лише дістали доступ до багатств національної культури (і не лише своєї), але й безпосередньо втягуються в процеси її творення. Це відбувається як шляхом чимраз інтенсивнішого (і з чимраз ширших соціальних груп) допливу мистецьки обдарованих елементів у сферу професійного мистецтва, що давно перестало бути кастово-замкненим, так і внаслідок поглиблення того соціально-культурного явища, за яким утвердилася трохі притерта назва: «художня самодіяльність».

Художня самодіяльність набрала у нас настільки масового характеру, досягла такого серйозного ідейного та естетичного рівня, що давно перестала бути засобом розваги чи тільки способом організації дозвілля, а стала фактором громадянської та мистецької активності мільйонних мас, їхнього естетичного самовиховання у процесі активного опанування мистецтва; стала одним із виявів всенародного творення національної культури.

Отже, за роки Радянської влади українська нація, разом з іншими братніми націями Союзу РСР, стала в повному значенні слова однією з найосвіченіших і найкультурніших націй. Її дальший прогрес у цьому напрямі всебічно забезпечений як гуманістичною соціально-культурною політикою Комуністичної партії, так і потужною матеріально-організаційною базою у вигляді необхідних фінансових вкладень, широкої мережі освітніх та наукових закладів, культурних установ, професійних і самодіяльних мистецьких колективів, культурно-мистецької преси, організаційного апарату, професійних та громадських об'єднань, мистецьких товариств тощо. Це існує і функціонує сучасна «індустрія» національної культури; її продуктивна дія має об'єктивний і неперворотний характер.

Сьогодні український народ має всі види мистецтва, всі галузі культури, на які тільки може претендувати сучасна нація. Світової слави зажили оперне, балетне, хореографічне, вокально-хорове мистецтво Радянської України. Українські співаки й танцюристи, виконавські колективи з незмінним успіхом представляли і представляють радянське мистецтво в багатьох зарубіжних країнах.

Українські театри, які загалом обслуговують мільйони глядачів, успішно ставлять твори класиків вітчизняної і світової драматургії, твори українських радянських драматургів та драматургів братніх республік. У свою чергу, театри всіх братніх республік звертаються до творів української радянської драматургії, яка давно завоювала всесоюзне визнання завдяки І. Кочерзі, М. Ірчану, І. Микитенку, О. Корнійчуку та іншим. Нині в її активі — твори таких популярних драматургів, як М. Зарудний, О. Коломієць, П'єси

М. Стельмаха, Л. Дмитерка, В. Собка та інших письменників.

Українське кіно подарувало людству одного з найбільших творців світового кінематографа — Олександра Довженка, могутній запліднюючий вплив якого відчувається повсюди й уроки якого знаходять дедалі ширше визнання у світовому кінознавстві.

Так, італійці К. Лідзани і М. Міда писали: «Тепер уже встановлено, що на найзначніших і найбільш хвилюючих творах італійського неореалізму, насамперед на роботах Росселліні та інших, глибоко позначаються добре засвоєні уроки Довженка». Відомий історик кіно француз Ж. Садуль вважає О. Довженка, разом з С. Ейзенштейном та Вс. Пудовкіним, найвидатнішим діячем світового кіномистецтва, а Чарлі Чаплін назвав українського режисера найбільшим кіномитцем, якого дало світові слов'янство. Можна послатися також на думки Л. Муссінака, Р. Манетті, Л. Лінгарта, Х. Сантова.

Дало українське кіно і таких відомих майстрів, як І. Савченко, Г. Чухрай, С. Бондарчук та інші. І сьогодні тут працює цілий ряд помітних творчих індивідуальностей.

Добре знані як минулі досягнення, так і теперішні успіхи українських живописців, графіків, скульпторів, зв'язані з іменами Г. Нарбута, О. Мурашка, Ф. Кричевського, А. Манастирського, К. Трохименка, О. Новаківського, М. Самокиша, А. Петрицького, О. Шовкуненка, О. Кульчицької, Й. Бокшая, М. Глуценка, В. Касіяна, Т. Яблонської, Ф. Манайла, Г. Якутовича, М. Дерегуса, Г. Кальченко, О. Данченка, В. Бородає та багатьох інших.

А з яким успіхом проходили і проходять виставки творів народних умільців, що відкрили широку публіці дивовижні світи барв і форм Марії Приймаченко, Катерини Білокур, Ганни Василяцук, Ганни Верес, Лизавети Миронової, Ганни Собачко, Омеляна Железняка, Івана Шостака!

Цікавими мистецькими подіями стають і виставки творів молодих художників, графіків, скульпторів.

На прикладі творчості видатних українських художників — В. Касіяна, Т. Яблонської, Г. Якутовича, Ф. Манайла та інших — бачимо зв'язок між глибокою

національністю сучасного українського мистецтва та його загальнонаціональним значенням і резонансом, живий і дійсний характер національних народних традицій, що є однією з підвалин усіх успіхів сучасної української культури.

Ось, скажімо, Т. Яблонська, чия творчість дістала визнання в усій нашій країні і за її рубежами, всюди, де експонувалися її картини. Їй пощастило з великою глибиною і задушевністю відтворити атмосферу радянської сучасності, духовний світ і чуттєво-емоціональний образ радянської людини, основні соціально-етичні виміри нашого життя. І протягом усіх своїх творчих шукань художниця знов і знов утверджує глибоку національну якість своєї творчості, знов і знов звертається до народних мистецьких традицій.

«Мене захоплює велич матері десятиох дітей, захоплюють карпатські лісоруби, дивує і вражає побут народу, речі, які його оточують, — каже вона. — Зайдіть у будь-яку хату — ткани й гаптовані рушники, килими. То ж хіба може полишити це байдужим? Я люблю народне мистецтво, його барвистість, дзвінкість. Годинами можу стояти перед картинами Ганни Собачко, Марії Приймаченко, рушниками Ганни Василяцук, Ганни Верес».

Українське радянське музичне мистецтво по праву пишається класичними творами М. Леонтовича і Я. Степового, Ф. Колесси, К. Стеценка і В. Косенка, М. Вериківського і Л. Ревуцького, С. Людкевича і Б. Лятошинського.

Українські радянські композитори активно розробляють усі сучасні музичні жанри, створюючи нові опери та балети, симфонічні, концертні, інструментальні, камерні твори. Крім відомих майстрів старших поколінь, як-от: А. Штогаренко, К. Данькевич, Г. Жуковський, Ю. Мейтус, А. Кос-Анатольський, В. Гомоляка, А. Філіпенко, Г. Таранов, Г. Майборода, П. Майборода, виросла сильна група молодших обдарованих митців — від В. Губаренка та В. Кирейка до Л. Колодуба і М. Скорика.

Сучасне музичне мистецтво України має у своєму розпорядженні солідні виконавські сили, серед яких є визначні диригенти, скрипалі, піаністи та першокласні виконавські колективи, зокрема, Державний симфоніч-

ний оркестр УРСР, оркестр Українського радіо і телебачення, оркестр Київського театру опери і балету, Київський камерний оркестр, квартет ім. М. Лисенка, оркестр Львівського оперного театру тощо.

А численні професійні і самодіяльні хорові, естрадні, танцювально-хореографічні, камерні та інші колективи в усіх областях України, серед яких чимало таких, що відомі в усьому Союзі і з успіхом представляли українське мистецтво на всесоюзній та зарубіжній сцені!

Ось лише кілька фактів, кілька прикладів — із цілого потоку.

Самодіяльний народний ансамбль пісні й танцю «Веселка» Заставнівського Будинку культури Чернівецької області за виконання буковинських народних пісень і танців одержав у 1973 році головний приз Міжнародного фестивалю фольклорних ансамблів «Червона ружа» в Югославії.

Самодіяльний вокально-хореографічний ансамбль Львівського університету «Черемош» відзначений золотою медаллю республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва на честь 50-річчя СРСР.

Оркестр українських народних інструментів Львівського Палацу піонерів нагороджений на тому ж огляді дипломом I ступеня, з успіхом виступав у Єревані в концерті «Дружба» та на X Всесвітньому фестивалі молоді в Берліні.

В багатьох містах нашої країни та за рубезем тисячі слухачів гаряче аплодували відомому ансамблю «Червона рута» Чернівецької обласної філармонії з участю солістки, заслуженої артистки УРСР Софії Ротару...

А скільки їх уже в Україні — самодіяльних ансамблів, хорових колективів, народних театрів, народних університетів культури, народних музеїв!..

Варто охопити зором широчезну і багатоскладову картину сучасного культурно-мистецького життя України, варто уявити, скільки за цим стоїть зусиль, праці, дбайливості, самовідданості, любові до мистецтва, до української культури, скільки талантів і творчих доль, творчої енергії — і ми побачимо колосальний розмах духовного самовиявлення народу. Сучасна культура і мистецтво Радянської України — це повноцінні

та повнокровні культура і мистецтво соціалістичної нації, їм не бракує творчих сил успішно служити своєму народові, вони життєздатні і мають великі перспективи на майбуття — ось який основний висновок випливає з цієї картини.

Звичайно, у сучасного українського мистецтва, як і в мистецтва кожної нації, є свої проблеми, труднощі, прогалини, слабкі місця; одні його галузі розвиваються швидше, інші — повільніше, одні спираються на глибший ґрунт і традиції, інші — тільки прищеплюються, одні вибухають гронами яскравих талантів, інші — поки що оперують скромнішими силами; не скрізь і не завжди воно достатньою мірою популяризується, не всі його ресурси сповна використовуються. Але то вже предмет спеціальних проблемно-критичних виступів, що нічого не мають спільного з «принциповим» запереченням повноцінності і життєздатності української національної соціалістичної культури, з сумнівом у її перспективах, у її національно-суспільницькій забезпеченості на майбутнє, — з усіма тими «тривогами», які намагається підкинути нам буржуазно-націоналістична пропаганда з-за кордону.

При всьому тому, як говорилося вище, треба враховувати, що українська соціалістична культура існує не як окремість, а як складова частина всієї радянської культури, в «оточенні» інших національних культур — в «оточенні» не тільки територіальному, а й ціннісному. Практично для українського читача, глядача, слухача у сферу його культурної самосвідомості та культурної досяжності входять факти не лише української, але й російської, білоруської, грузинської, вірменської, литовської та решти культур. Усе це створює зовсім нову ситуацію з новими факторами і закономірностями, не знаними при «однокультурній» ситуації, при ситуації окремишньої культури.

Насамперед, така ситуація дуже благодатна, вищою мірою гуманна щодо сприймача культури. Вона небувало розширює коло приступних йому фактів культури та його можливості вибору, пом'якшує його залежність, залежність його духовного діапазону від масштабів однієї національної культури. Певною мірою це ускладнює становище тієї чи іншої національної культури, яка може тут втрачати, зокрема, частину аудиторії.

торії, суспільного інтересу: вони звертатимуться до більш «престижних» культур; це звичайно не бажане, і його можна звести до мінімуму за допомогою, з одного боку, культурно-виховної роботи і посиленої популяризації національного мистецтва в загальносуспільному масштабі, а з другого — підносячи рівень усіх галузей самої національної культури та активізуючи її естетичний «наступ» на сприймача.

Творче «змагання» національних культур стає одним із стимулів їхнього розвитку. Але головне в тому, що соціалістичні національні культури, розвиваючись як цілісна єдність в інтернаціональній культурі радянського народу, тим самим взаємозобов'язані, взаємозалежні і забезпечують собі приблизно однаковий рівень. У них спільні критерії, спільний потенціал, і успіхи одних швидко підтягують загальний «фронт». Прогрес їх дедалі більше мислиться як сукупний.

Це з особливою виразністю видно на прикладі художньої літератури, яка є найбільш соціально чутливою і динамічною галуззю національної культури, а до того ж має найширшу площину духовної дотичності до інтернаціональних культурних життів, найбільшу міжнаціональну «мобільність».

«Ми, — стверджує визначний український письменник Юрій Смолич, — були б духовно біднішими, а наші пошуки були б менш плідними, не будь на нашому озброєнні творчості Горького, Маяковського, Шолохова, Твардовського... Я думаю, що сама атмосфера нашого життя, братерського співробітництва народів сприяє дедалі глибшому і всебічнішому розкриттю творчого потенціалу кожної нації, в тому числі й української».

Радянська художня література давно вже розвивається як єдине ціле на основі спільних комуністичних ідеалів, спільного методу соціалістичного реалізму, спільного прагнення художньо відтворити історичну соціальну творчість революційного народу й епохальний образ нової соціалістичної людини. Але така спільність аніскільки не підважує національного статусу літератур, не позбавляє їх національної самобутності, не уцерблює їх. Навпаки, дає їм ширші історичні масштаби, нові джерела емоцій, повніше суспільно-історичне дихання, органічну причетність до більших

ідейно-політичних величин і до інтернаціонального революційного досвіду.

Оці нові можливості національних літератур відбивають нове об'єктивно-історичне становище націй, змістовність і значущість їхнього соціалістичного життя.

«Якщо раніше, — казав Якуб Колас, виступаючи на Міжнародному конгресі письменників у захист культури, який відбувся у Парижі 1935 року, — жанри білоруської художньої літератури зводилися до пісні, казки, історичної поеми, то за умов радянської дійсності ми створили і створюємо лірику героїзму, поеми епічного розмаху, романи і драму.

Якщо раніше думка наших письменників була замкнена у вузькому колі національної і націоналістичної тематики, то письменники Радянської Білорусії розбили ці теми і широко розсунули горизонти своєї творчості, поставивши в центр своєї уваги питання соціалістичного будівництва, боротьби з класовим ворогом, інтернаціональної пролетарської солідарності».

Багато важить і те, що принципово змінилася аудиторія національного письменника в нашій країні — завдяки величезним масштабам взаємного перекладання та його оперативності. Послухаймо з цього приводу вірменського письменника Едуарда Топчяна, представника древньої і багатой, життєздатної літератури:

«Класична вірменська література була переважно літературою для тих, хто читав вірменською мовою, її твори рідко перекладалися на російську чи іноземні мови. Зараз ми живемо і творимо в атмосфері великої радянської літератури та прогресивної літератури всього світу, і наші твори призначаються для десятків мільйонів читачів.

Перекладені російською мовою, мовами братніх народів СРСР та іноземними мовами, наші книжки виходять за межі національної культури і співставляються таким чином з кращими творами сучасної літератури».

Зрозуміла річ, це покладає на письменника нову відповідальність, включає його в новий рівень критеріїв, і не випадково земляк Топчяна, талановитий, згадуваний уже поет Паруйр Севак наголошує:

«...Не може здобути міжнародного визнання той на-

«душі», її болісне і плідне самоперебудовування на всесвітньо-революційний масштаб, її незупинне інтимне вживання в усі перипетії соціального поступу. Ця картина становлення і переможного утвердження нового світу, виболена українським поетом, ця його внутрішня душевна панорама дає такий образ епохи, таку якість її переживання, яких не було б без української радянської літератури.

І так у творчості кожного видатного українського радянського письменника, в кожному визначному творі української літератури — від «Бур'яну» Андрія Головка до «Прапороносців» Олеса Гончара, від «Виру» Григорія Тютюнника до «Правди і Кривди» Михайла Стельмаха, від незабутніх «усмішок» Остапа Вишні до по-народному простодушно-лукавих віршів-гуморесок Степана Олійника, — знайдемо загальнорадянський історичний масштаб, загальнорадянський вимір конфліктів, проблем, ідеалів, загальнорадянський ідейний «заряд», що дає їм глибину ідейного дихання, ідейно-образний розмах (а водночас — печать української історичної національної специфіки і глибоку національну закоріненість), надає конкретної життєвості та історичної неповторності, соціально-психологічної переконливості й людської цінності.

Без української радянської літератури картина соціалістичної дійсності не була б повною і чимало істотного й неповторного втратила б. Але й сама українська радянська література не мала б своєї теперішньої сили й авторитету, своєї ідейно-образної значущості й снаги, якби не спиралася на життєву площину всієї радянської історії, якби не промовляла від імені всього радянського народу, якби не спиралася у своєму розвитку на здобутки всього радянського письменства.

Те ж саме стосується і сучасної, сьогоденної української літератури, з тією хіба поправкою, що взаємодія її з іншими національними літературами стала ще безпосереднішою. Предметом її зображення є радянська сучасність і українська сучасність — як її складова частина. Героєм її є сучасна радянська людина і сучасний українець як радянська людина. Її ідейно-образна та чуттєво-пластична змістовність постає з українського соціального, духовного й емоційного досвіду — як

радянського соціального, духовного й емоційного досвіду.

Українське є тут призмою бачення загальнорадянського, його значимість забезпечена всією мірою загальнорадянського. І водночас воно є збагаченням загальнорадянського за рахунок національного переживання й утілення, за рахунок його освоєння українською історією.

Наприклад, в «Уманських спогадах» М. Бажана маємо, сказати б, канонічні загальнорадянські мотиви, що давно вже посіли своє тверде місце в історії самосвідомості всього нашого суспільства і дістали класичні вирішення у художній літературі: проникнення лєнінської «Іскри» в глибоку «провінцію» та революціонізуючий вплив на останню; суворий романтичний гуманізм революції, яка серед нещадної класової боротьби знаходить запас душевної чистоти на порив урятування «аполітичних» пам'яток мистецтва (революція і краса; жага перетворення світу і краса); драма соціально дезорієнтованої, «вибитої з колії» людини, суб'єктивно чесною і з народу, — у вирі революції; шукання шляху до революції.

Все те у своїй загальній формі, у своїй теоретичній абстракції добре відоме, як відоме і в різних конкретно-художніх варіаціях — бо це історично-типові, загальнозначущі ситуації тієї доби. Але у М. Бажана вони втілені у такій органічній національній конкретності, в такому українському соціальному, духовному, побутовому матеріалі, так проведені через душевний світ саме українського інтелігента, — що набувають не лише нового мистецького існування, а й несподівано свіжої ідейно-образної змістовності, яка вносить нові моменти в розробку цих тем в усій радянській літературі.

Або візьмімо недавній роман В. Земляка «Лебедина зграя». Соціальні колізії доби перед колективізацією та колективізації, в основі своїй однотипні для всього Союзу, «вросли» тут у дивовижно самобутній і водночас незаперечно реальний ґрунт української «глибини», у щедрий світ національної психіки, характерності, побуту — і нам відкривається раніше не писана й не читана сторінка народної долі. І «залежність»

В. Земляка від загальнорадянського «ідейного плану» тієї доби зовсім не завадила йому створити яскраво національний роман, дати по-справжньому національний, чуттєво незвичайно багатий і своєрідний (хоч, може, й недостатньо фундаментальний щодо соціальної розробки) образ буття українського народу.

Цю розмову можна було б продовжити, називаючи й інші імена письменників усіх поколінь, інші твори прози, поезії, драматургії.

Особливо глибокий, інтимний зв'язок українського радянського із загальнорадянським існує у сфері позитивного героя нашої літератури.

У розробці й поглибленні образу героя соціалістичної сучасності всі радянські літератури працюють ніби в одній площині, дружними «устуцями» заглиблюючись у нього, дошукуючись найперспективніших напрямів і швидко обмінюючись своїми здобутками й намітками. Річ у тому, що, по-перше, образ героя найінтимніше зв'язаний із загальнополітичними та етичними ідеалами, а вони в усіх радянських літературах ґрунтуються на одній соціально-класовій основі; по-друге, в самому житті тип передової радянської людини несе глибоко споріднений для всіх націй соціальний, ідейний, моральний зміст, хоча і втілюваний у різних національних чуттєвопсихічних комплексах; по-третє, саме тут читач наш виявляє найяскравіше свій «все-союзний» характер — в усіх республіках має приблизно однакові претензії і вимоги (це свідчить про внутрішню вкоріненість спільного комуністичного ідеалу), тут він особливо чутливий і сприйнятливий до всього нового, що виникає в кожній з літератур Союзу.

Радянський читач будь-якої нації має до своїх «послуг», для своєї ідейно-етичної орієнтації та естетичного переживання широку і весь час поповнювану галерею образів героїв нашої сучасності, створених в усіх національних літературах. З них він віддає перевагу не стільки тим, які споріднені з ним національно, скільки тим, які духовно багатші й цікавіші для нього, життєво-переконливіші й художньо-дійовіші.

Ця принципова обставина пред'являє особливі вимоги до кожної національної літератури. І тим більша радість для національної літератури — створити такі

людські постаті, в котрих були б «скоплені» й виопуклені загальнозначущі нові риси нашого сучасника, радянської людини, — на міру всього багатонаціонального соціалістичного суспільства, на потребу всього радянського народу, як це пощастило А. Головку в «Бур'яні» та «Матері», О. Корнійчуку у «Платоні Кречеті» й «Макарі Діброві», О. Довженку в «Арсеналі», «Землі», сценарії «Поєми про море», О. Гончару у «Прапороносцях» і «Тронці», А. Малишкові у «Прометейі», М. Стельмаху у «Правді і Кривді», Л. Первомайському в «Дикому меді», І. Сенченку у «Солом'янських оповіданнях» та ін.

Сьогоднішній день цього, так би мовити, загальнорадянського літературного і життєвого героя має свою складну і принадну специфіку, зв'язану із дальшим розширенням його соціальних та духовних горизонтів, дальшим людським збагаченням, дальшою інтернаціоналізацією його суспільного буття і світопочування, з його більшою соціальною мобільністю та національною «розгородженістю», відкритістю до інонаціональності.

Цей особливий історичний етап у становленні загальнорадянського героя відчуває і доносить, скажімо, П. Загребельний у своїх романах із сучасного життя — «День для прийдешнього», «З погляду вічності», «Переходимо до любові», почасти в такому своєрідному «історично-сучасному» творі, як «Диво». Його герої, хоч часом їм і бракує психологічної неспростовності, «закроєні» на загальнорадянський масштаб не лише у своїх ідейно-політичних вимірах, але й у всьому духовному складі, обсягом духу й інтелекту, «репертуаром» своїх внутрішніх зацікавлень і духовних можливостей.

А водночас ота структура людської «душі» виростає не на голому місці, не на «нічийній землі», а на землі радянській і українській, виходить з українського історичного ґрунту і має за собою десятиліття виховної роботи Комуністичної партії, десятиліття повнокривної реальності Радянської України.

Успіх і вагомість кращих поетичних творів М. Бажана, Л. Первомайського, А. Малишка, М. Нагнибіди, І. Виргана, І. Муратова, П. Воронька, Д. Павличка, Б. Олійника, В. Коротича, І. Драча забезпечені насам-

перед духовною смістю їхнього ліричного героя, масштабність якого співмірна з масштабністю загально-радянського героя сучасності, загальнорадянського соціалістичного ідеалу — ідеалу, який вбирає в себе весь складний і суперечливий світ сучасної доби історії. Дуже прикметні з цього погляду останні книжки Б. Олійника та поетичні цикли, збірка «Корінь і крона» І. Драча — двох таких несхожих поетів, однаково напружено зорієнтованих на пошук особистого поетичного «еквіваленту» драматичного обшину сучасного життя, особистої поетичної розгадки сучасної людини.

Отже, загальнорадянськість, загальнорадянський «статус» української сучасної національної літератури — не теоретичний постулат, не підтягування до політичної настанови, не нав'язування спільного шаблону, а жива літературна реальність, зумовлена реальністю буття, реальністю історичного процесу. Коріння її — у загальнорадянськості історичного і соціального змісту нашого життя; у загальнорадянськості наших ідеалів та уявлень, суспільних норм і духовних чинників, що визначають склад і долю особистості й покоління; у загальнорадянськості завдань, цілей і духу нашої літератури.

Оскільки це загальнорадянське є корінним і основним, провідною стороною в усьому нашому суспільному бутті, в житті кожного (навіть незалежно від характеру самоусвідомлення), — то й рівень, глибина його розкриття є вирішальними для значущості, в тому числі й національної значущості, літератури, для її спроможності задовольняти інтереси своєї нації, бути естетичним органом національного життя.

У художньому дослідженні цих закономірностей і чинників, у мистецькому відтворенні радянського способу життя та образу радянської людини, героя сучасності, на національному матеріалі — кожна з національних літератур спирається також на досвід і здобутки усіх інших.

Це й зрозуміло: нині український прозаїк, приміром, не може писати про Велику Вітчизняну війну так, ніби не було романів К. Симонова або повістей В. Бикового, про дружбу народів — ніби не існувало «Уроків Вірменії» А. Бігова або «Мого Дагестану» Р. Гамзатова; про духовні й етичні аспекти сучасності — ігнорую-

чи досвід киргиза Ч. Айтматова, росіян Ю. Трифонова, П. Проскуріна, В. Чивиліхіна, С. Сартакова, білорусів І. Шамякіна та І. Мележа, латиша З. Скуїня, абхазця І. Тарби, казаха А. Алімжанова, литовця Й. Авіжюса та багатьох-багатьох інших. Без цього йому важко буде триматися на рівні запитів читача, відкрити щось нове.

Так само важко або й неможливо українському поетові стати сучасним, набуті загальнорадянського звучання, не знаючи або не враховуючи поетичних позицій, що їх здобули чудові поети Литви й Латвії, одна з найяскравіших у Союзі поетичних шкіл — грузинська, пишно розквітле за останнє десятиліття гроно поетів народів Північного Кавказу, не кажучи вже про багатющу російську поезію.

Помноження міжнародних та міжлітературних взаємозв'язків і взаємовпливів означає, зокрема, і помноження творчих імпульсів, розширення потоку нових тем і мотивів, збільшення самої «маси» життєвого матеріалу і врізноманітнення мистецьких реакцій на нього. Звідси — прискорений розвиток усіх літератур: не тільки менш розвинених, раніше відсталих, а й найбільш розвинених, передових, яким це спілкування, це усукупнення сил також додає енергії прискорення.

Але така своєрідна ідейно-естетична «ланцюгова реакція», такий творчий «спалах», що немовби перекидається з однієї літератури на другу, призвели б лише до екстенсивності, до гіпертрофії зовнішнього охоплення і зовнішньої різноманітності та відображальництва, до поверхового модничання, — якби новаторство національних письменників не спиралося на глибоку внутрішню роботу й духовну потребу, на корінні традиції власної літератури, якби те нове не було особисто і суспільно «вистражданим».

Засвоєння, вплив — не є чимось механічним, наслідувальним, запозичницьким. Це швидше вільний відгук внутрішньо підготовленої творчої «душі», це поштовх до власних осягнень, до змагання. І коли ми говоримо про чутливість своєї української літератури до нового в літературах сусідніх, братніх, то цим самим засвідчуємо її великі внутрішні можливості і широкій обсяг уже зробленого нею.

І, до того ж, хоч би якими були згадані «прискорення», не можна забувати про таку корінну особливість

мистецької творчості, як глибинність і поступовість, «повільність» визрівання творчого задуму, ідейно-художньої концепції, органічність самоукладання творчої натури. Тим-то у взаємозв'язках та взаємовпливах треба помічати не тільки швидкоплинне й швидко-ефектне, а й глибинні зв'язки сповільненої дії.

Дехто мало обізнаний або патріархально настроєний вважає, буцімто українській літературі на роду написано бути лірико-романтичною або побутово-сентиментальною за своїм стилістичним ключем. Дехто, до того ж, гадає, ніби її тематика й проблематика, її мотиви корінням своїм сягають у побут і поезію українського села і тільки звідти діставали й дістають живлющі соки. Для когось це предмет гордості, для когось — підстава для погорди.

А насправді українська література, власне, ніколи й не була такою чи тільки такою, тим більше не вкладається в таке уявлення про неї — сьогодні.

Ще дожовтнева українська література, хоч і розвивалася за дуже несприятливих умов, спромоглася на велике (коли врахувати ті умови) ідейно-тематичне багатство та жанрово-стильове розмаїття. В ній пульсував могутній соціально-політичний, власне — всеоб'ємний громадянський — струмінь (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський), струмінь політично-публіцистичний (від полемістів XVII—XVIII століть до І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського); жила глибока філософська традиція, або, як ми тепер сказали б, традиція інтелектуалізму (Г. Сковорода, пізні твори Т. Шевченка; І. Франко; драматичні твори та пізня поезія Лесі Українки; О. Кобилянська); поряд з фундаментальними здобутками соціально-побутової прози було закладено, творчістю М. Коцюбинського насамперед, широкі основи соціально-психологічного аналітизму із застосуванням новітніх естетичних прийомів, у своєрідному поєднанні з елементами революційної романтики та глибокої соціальної сатири; поряд з лірично-описовою та побутово-етнографічною новелою існувала драматична «хлопська новела» В. Стефаніка, яка своєю художньо-філософською місткістю, лаконічною вичерпністю й силою, досконалістю форми не мала собі рівних (чи, принаймні, подібних) у тогочасних європейських літературах; крім мудрого побу-

тового народного жарту С. Руданського, був і химерний гумор М. Стороженка, і соціально-психологічний гротеск М. Черемшини...

І тематично українська класична література, добре розуміючи і ревно спевняючи свої святі обов'язки перед трудящим селянством (ще недавно — кріпацтвом), яке складало переважну більшість нації, власне, ототожнювалося з нею, — бачила і новий соціальний розвиток, небезуспішно прагнула освоїти нові пласти життя, поширити свої тематичні обрії, звертаючись до зображення робітництва (насамперед І. Франко), інтелігенції, в тому числі й мистецької (М. Коцюбинський, О. Кобилянська), до інонаціональної тематики та «світових» сюжетів (Леся Українка, М. Коцюбинський) тощо...

Широкий «заділ», плідні й розмаїті традиції дістала в спадщину від української класичної літератури — література українська радянська. А головне — вона перебрала від неї основоположний заповіт: заповіт служіння трудовому народові, вірності передовим суспільним ідеалам, революційної спрямованості. Та ще — чутливості до нового в житті і в мистецтві, готовності відгукуватися на сьогоднішні потреби життя, на нові естетичні ідеї, дивитися вперед і вперед прагнути.

Вірна цим традиціям, розвиваючи їх, українська радянська література і виявилася у високій мірі здатною навчатися в інших народів, інших літератур, бути на висоті нової доби, нового життя. І сьогодні їй підвладні й доступні в принципі всі ідейно-тематичні обрії, в ній живуть і розвиваються всі жанри, всі стильові струмені, якими може характеризуватися розвинена сучасна соціалістична література. І тільки всі вони в своїй сукупності — а не ті чи інші з них — складають своєрідне обличчя її. Вирішення, наголошування, віддавання переваги одному з них як нібито найбільш характеристичному — недоречно.

Інколи говорять, наприклад, про лірико-романтичний стиль як особливо специфічний для української літератури, традиційно притаманний їй. Так, але ж, перше, яка глибока різниця між тими, кого прийнято зараховувати до лірико-романтичної школи! Яка величезна дистанція між, скажімо, суб'єктивною пристрасністю, емоційною щедрістю (що часом межує із втратою

міри), етнографічною закоріненістю М. Стельмаха — і світлою, врівноваженістю піднесеного тону, прозорістю і строгою самодисципліною стилю, що зростає від твору до твору (хоч інколи й переходить у прозаїчну сухість), О. Гончара!

А по-друге, хіба не менше характерна для української радянської літератури і традиція добротного, міцного «об'єктивного» письма, ґрунтового, неквапливого соціального та соціально-психологічного аналізу, так потужно репрезентована, скажімо, Андрієм Головком чи — зовсім по-іншому — Іриною Вільде?!

Кажуть, що українській прозі властива поетичність, чуттєва розкіш. Це, мовляв, від національного характеру. Але ж хіба не менше, ніж у Стельмаховій чи Земляковій емоційній щедрості українська національна характерність виявилася, приміром, у суворій образній силі і густому замісі натур Григорія Тютюнника, у мудрій невелеслівності й м'якій стриманості Івана Сенченка?!

А так званий «інтелектуалізм» — хіба не він торжествує (по-різному!) і у філософськи насиченій прозі С. Тудора (ось уже де чистої води інтелектуалізм!), і у високогірному романтизмі О. Довженка, і в крутій поетичній мудрості М. Бажана, і у вишуканій простоті неавтономне енциклопедичного М. Рильського, і в прозорій незглибимості П. Тичини, і в масштабних задумах О. Левади?!

Тут побіжно згадано лише декого з репрезентантів ряду стильових пластів сучасної української літератури. А ще ж скільки є у нас своєрідних, неоднакових і різних письменників, — О. Ільченко і В. Синенко, М. Томчаний і В. Бабляк, Р. Федорів і О. Сизоненко, Р. Вратунь і В. Лучук, Р. Лубківський і Б. Нечерда, І. Цюпа і В. Петльований, Л. Смілянський і В. Кучер та багато інших, хто працював донедавна або хто працює й тепер, у кого за плечима чимала творча дорога і хто недавно вийшов на неї. Може, хтось із літературних снобів міг би сказати, що тут, як і раніше, згадуються і часом ставляться поруч люди неоднакової міри таланту. Тоді порадимо йому задуматися над такими словами Бертольда Брехта: «Визнавати тільки зовсім великих — означає нічого не розуміти в літературі. Небо із зірками тільки першої величини — не небо».

Щоб окреслити своєрідне обличчя і, тим більше, по-сутньому схарактеризувати всіх сумлінних і плідних трудівників на ниві нашої літератури — потрібне спеціальне дослідження, та й не одне.

А ми згадали тут про це лише для того, щоб підкреслити широту ідейно-тематичного і стильового діапазону, розмаїття традицій і тенденцій сучасної української літератури: адже саме це дає їй можливість, робить її внутрішньо здатною відгукуватися на всі відкриття братніх літератур — і не наслідувати їх, а надихатися ними.

В сім'ї єдиній

Дальше взаємоознайомлення і взаємозближення, «взаємопроймання» національних літератур Союзу на рівні їхньої взаємодії як складників єдиної багатонаціональної радянської літератури — це один із важливих факторів прогресу кожної з них, збільшення власних творчих сил.

Постійні тісні контакти національних літератур, їхня щоразу поглиблювана взаємодія, їхнє зсотування в єдину радянську літературу ідуть на користь усім їм і кожній зокрема. Причому, не тільки з погляду ідейно-творчої потуги, про що вже говорилося. Вони, так би мовити, вигідні їм і з погляду їхньої популярності в Радянському Союзі та міжнародного престижу. З погляду розширення поля їхньої духовної присутності в сучасному світі.

Протягом останніх років спостерігалось (як, напевне, і далі спостерігатиметься) постійне, послідовне зростання питомої ваги фактів братніх культур у культурному житті кожної нації Союзу РСР. Одна із складових цього багатобічного процесу — поширення культурних досягнень Радянської України в Союзі. Дедалі більше українських книжок перекладається на російську та інші мови; твори української драматургії, кіно, музики, живопису і скульптури знаходять всеосязне визнання; дедалі більше наших мистецьких колективів з успіхом гастролюють в усіх кінцях країни, а художні виставки репрезентують наше національне мистецтво, професійне і народне, в багатьох містах Союзу.

Варто відзначити і таку характерну закономірність: нерідко саме всеосязне визнання того чи іншого мистецького явища допомагає глибше оцінити його і «вдома», на національній батьківщині. Так було, напри-

клад, і з творчістю осетинки Сзетхан Уруймагової, згадуваних уже киргиза Чингіза Айтматова, білоруса Василя Бикова, якоюсь мірою — аварця Расула Гамзатова, мансі Ювана Шесталова, литовця Юстінаса Марцинкявічюса або, коли говорити про українців, — з ідеями й творчістю нашого видатного педагога Василя Сухомлинського.

Особливо багато важить тут авторитет визнання в російській культурі з її традиційно високими критеріями, великим вибором і широкими об'рями. Хіба, скажімо, те захоплення й пієтет, які викликала в багатьох діячів російської культури творчість Олександра Довженка, глибокий професійний аналіз її в російській кінокритиці й теоретичній думці не допомогли ширшому культурному колу й на Україні зрозуміти масштаби цього своєрідного мистецького явища?

І річ тут не в тім, що, мовляв, «нема пророка у вітчизні своїй», що «свої», буцімто, нездатні справедливо оцінити, поки хтось «збоку» не підкаже. Ні. Тут стає до дії поважний об'єктивний чинник. Виходячи за стає до дії поважний об'єктивний чинник. Виходячи за свої національні межі, на ширше людство, мистецьке явище немовби додатково випробовується на справжність і цінність, багатобічніше постає перед «перехресними поглядами» різнонаціональних аудиторій, може відкритися малосприйнятою гранню — і ми самі, представники своєї нації, можемо побачити його трохи несподівано, у перспективі. Пересвідчившись у його значенні для інших, ми й собі по-новому подивимося на нього.

Така атмосфера нашого життя, така закономірність спільного цілеспрямованого діяння в усіх його сферах: радянські люди різних націй з доброю зацікавленістю співгосподаря цінують здобутки одні одних, допомагають одні одним у них розібратися, радіють з успіхів одні одних. І визнання друзів поглиблює наше власне розуміння своїх здобутків. Голос поета, митця потребує найширших просторів для сили звучання, потребує неоднаковості рельєфу — для відлуння; і до рідного поля вертається він, помножений і збагачений тим братерським відлунням...

Можна було б наводити ще й ще приклади того, як багато дає національному митцеві і в творчому плані, щодо розширення сфери мистецької дії — наявність

величезної всесоюзної аудиторії, активний «кровообмін» між національними культурами.

Україна об'ємно і багатоманітно присутня в духовному житті всіх націй Союзу. З творів на українську тему, що належать перу літераторів і митців братніх народів, з україністичних досліджень російських, білоруських, грузинських та інших істориків, літературознавців, мистецтвознавців можна скласти велику бібліотеку.

Відчутним фактором у розвитку національних літератур є не тільки вплив української радянської літератури, її найбільших творців (таких, як Павло Тичина, Максим Рильський, Юрій Яновський, Олександр Довженко, Андрій Головка, Олександр Корнійчук), а й вагома духовна присутність нашої класики. Образ великого Тараса Шевченка надихав і надихає багатьох творців національних літератур; він незмінно серед тих священних образів, які є орієнтиром, мірою служіння народів. Саме таку його роль, таке його розуміння засвідчили і російський письменник Всеволод Иванов, і таджицький поет Гасем Лахуті, і білоруські — Янка Купала та Якуб Колас, і казах Джамбул Джабаєв, і Марієтта Шагінян, яка присвятила йому блискучу книжку, і автор іншої оригінальної книжки про Тараса Шевченка — Михайло Зоценко, і грузинський поет Йосиф Гришавілі, і вірменські — Согомон Таронці та Гегам Сар'ян...

В 1936 році газета «Правда» вмістила поетичний лист трудящих Радянської Грузії, в якому чудово було висловлено ідею культурного єднання соціалістичних націй, факт духовного зріднення радянських людей усіх націй:

Ми шануєм Руставелі — цей безцінний
скарб і дар,

І Сулхан Орбеліані — любий нам
старий байкар.

Лєний вірш Гурамшвілі
кожен з нас
любить звик,—

І пастух, поет і слюсар, інженер і робітник.
Пушкін, і Толстой, і Гоголь — знамі

для народних мас.

Любим гнівного Шевченка, Горький — рідний
він для нас.

«Любим гнівного Шевченка». Ці знаменні слова дали назву статті Павла Григоровича Тичини, де він писав:

«Це найбільша похвала поетові від трудящих нашої Батьківщини, похвала, що розійшлася мільйонними тиражами нашої преси перед лицем усього світу. Так, у Шевченка дійсно аудиторія велика, і в цій аудиторії, то в однім кутку її, то в іншому, весь час озиваються, перехоплюють цей гнівний голос майстри слова: російські поети, як, наприклад, Едуард Багрицький, таджицькі, єврейські, казахські... Але тут на першому місці нам треба поставити народного поета Білорусії дійсного члена Академії наук УРСР Янку Купалу».

Відтоді мало не щороку в братніх літературах з'являються нові й нові поетичні та прозові твори, присвячені Кобзареві. Кращі з них швидко доходять і до українського читача. Ось нещодавно, наприклад, він одержав у перекладі на рідну мову повість каракалпацького письменника Уразака Бекбаулова «Тарас на Аралі».

Так само дорогою всім народам СРСР стала і Леся Українка.

«Леся Українка, — каже грузинський письменник Георгій Ціцішвілі, — належить до числа тих великих людей, котрі вчать народи, обгороджують народи, згуртовують народи, окриляють народи».

А білоруська поетеса Євдокія Лось свідчить:

«В Білорусії люблять Лєсю Українку так само, як і наших народних поетів Янку Купалу, Якуба Коласа та інших видатних класиків».

Ім'я Лєсі Українки стоїть у перших рядах творців славної білоруської літератури. Її твори видаються нашою мовою, і першим їх перекладачем був її побратим Янка Купала».

«Геній Лєсі Українки, — додає російська літераторка й перекладачка Марія Коміссарова, — належить усьому людству».

Славетна вірменська поетеса Сільва Капутікян говорить:

«Леся Українка — жінка, яка поєднала в собі величезне обдаровання і величезну моральну силу. Її образ допомагає мені жити, працювати... служити своєму народові безкорисливо, знати, що в цьому письменницьке покликання... Це була жінка-Прометей...».

Представники багатьох братніх народів тепло відгукувалися і про Михайла Коцюбинського, Василя Сте-

фаника, Івана Франка, інших наших класиків, говорили про те, що творчість цих славних синів України допомагала становленню й розвитку літератур ряду націй колишньої Росії, а тепер увіходить відчутним фактором у їхнє культурне життя.

А скільки щирих слів визнання і вдячності сказано на адресу українських радянських письменників їхніми побратимами з інших республік!

«Ми з гордістю згадуємо про те, що саме узбецька тема, узбецький народ надихнули Івана Ле на створення «Роману міжгір'я», М. Терещенка та М. Ушакова — на написання прекрасних поетичних циклів, — говорив на VI з'їзді письменників України посланець Узбекистану Назир Сафаров. — Що ж до Миколи Бажана, то він, звичайно, і ваш, але водночас і наш — народний поет Узбекистану Микола Бажан (цим почесним званням його було вшановано за капітальну працю — переклад зі староузбецької на українську епічної поеми Алішера Навої «Фархад і Ширін». — І. Д.)... Величезною популярністю... користуються твори Тараса Шевченка та Івана Франка, книги Максима Рильського й Олександра Корнійчука, Олеса Гончара й Михайла Стельмаха».

«Естонці — наголошував тоді ж Володимир Бекман, — рідною мовою читають твори великого Кобзаря. Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника та інших майстрів української літератури... Естонською мовою видано... твори таких авторів, як Максим Рильський, Олесь Гончар, Юрій Збанацький, Леонід Первомайський...».

Таких свідчень можна навести дуже і дуже багато. Адже твори нашої української літератури дедалі ширшим потоком увіходять у духовне життя всіх націй Союзу РСР. Тільки протягом 1946—1966 років їх видано тиражем 110,8 мільйона примірників 44-ма мовами народів Радянської країни.

На жаль, поки що немає узагальнених даних щодо останніх років (вони, напевне, будуть наведені на VII з'їзді письменників України, який відбудеться незабаром). Але, поза всяким сумнівом, процес ознайомлення народів СРСР з українською літературою триває і стає дедалі інтенсивнішим. Так, із «Щорічника книги СРСР», видаваного Всесоюзною книжковою палатою, видно, що протягом 1972 року в перекладах на росій-

ську та інші мови народів СРСР було видано 38 книг українських авторів та збірників. У тому числі російською мовою вийшли твори Івана Ле, О. Корнійчука, О. Гончара, Ю. Збанацького, Ю. Шовкопляса, Ю. Мартича та ін.; латиською — «Вершники» Ю. Яновського, «Добрий диявол» П. Загребельного; узбецькою — «Тронка» О. Гончара; грузинською — антологія української поезії; татарською і калмицькою — також антології української поезії. Аналогічні дані можна наводити і по інших роках.

Водночас на Україні провадиться величезна робота по перекладанню й виданню українською мовою крапчик творів національних літератур Союзу. Неважко уявити, яка це складна справа, — коли врахувати кількість мов, на яких твориться красне письменство в країні, труднощі з підготовкою перекладацьких кадрів тощо. А проте практично всі найвизначніші здобутки інонаціональних літератур стають приступні українськомовому читачеві рідною мовою. У період між IV і V з'їздами письменників України було видано 537 книжок у перекладі з братніх літератур, у тому числі 118 — з білоруської, 76 — з грузинської, 65 — з латиської. З 1967 по 1971 рік — 346 книжок у перекладі з 25 мов народів СРСР та ще 190 книжок дитячої літератури.

Під час недавніх Днів естонської літератури і мистецтва на Україні наводилися, зокрема, такі цифри: протягом 1940—1974 років українською мовою видано 37 творів естонської літератури тиражем близько півтора мільйона примірників; за той же час естонці переклали 59 творів української літератури і видали їх тиражем мільйон примірників.

І знов-таки — цей процес триває, поширюється. Так, тільки протягом десяти місяців 1975 року українською мовою (за даними «Літопису книг» Книжкової палати УРСР), не рахуючи творів для дітей, побачили світ 20 книжок письменників народів СРСР (крім творів російської літератури), перекладених з 16 мов. Серед них — такі визначні твори братніх літератур, як поема киргизького письменника Ч. Айтматова «Джами-віст», романи вірменського письменника Р. Кочара «Біла ля», романи абхазського письменника А. Кешокова «Вершини не сплять», кабардинця А. Кешокова «Вершини не сплять», латиша Ж. Гриві «Любов і ненависть», азербайджанця Г. Мусаєва «Північний вітер», туркмена Б. Худайназа-

рова «Люди пісків», твори білорусів Я. Бриля «Вітраж», І. Шамякіна «Тривожене щастя», В. Бикова «Обеліск» та інші.

Українським радянським письменникам завжди високою мірою було властиве те «перевисання до народів», класичну формулу якого дав П. Тичина і традиції якого йдуть ще від Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського.

Відомо, як багато зробили П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський, М. Терещенко, Л. Первомайський, В. Мисик, В. Сосюра, А. Малишко та інші видатні поети для того, щоб стали надбанням українського народу перлини поетичної творчості інших народів Союзу РСР.

Відомо, як зворушував Павло Тичина своїх вірменських знайомих і друзів досконалим знанням вірменської літератури і культури, як зріднівся він — завдяки Сайфі Кудашу — з башкирським письменством.

М. Рильський і П. Тичина були не тільки плідними перекладачами, а й наполегливими дослідниками, пристрасними популяризаторами літератур народів СРСР. Вони залишили і в цій сфері справді величезну перекладацьку і літературознавчу спадщину. Згадаймо хоча б блискучі розвідки П. Тичини про класика башкирської літератури М. Гафурі та казахського акина Джамбула Джабаєва, про О. Туманяна і вірменський епос «Давид Сасунський»; статті М. Рильського про А. Ісаакяна й Є. Чаренца, про О. Пушкіна, А. Чехова й О. Блока. Вони перейняті пафосом спільності історичної й культурної долі народів-братів, пафосом інтернаціоналізму.

Чимало роблять у цьому напрямку М. Нагнибіда та В. Кочевський, П. Воронько та Б. Олійник, В. Бичко та П. Дорошко, О. Новицький та О. Ющенко, Д. Павличко та В. Коротич, Б. Степанюк та багато інших поетів, прозаїків, не кажучи вже про численну групу професійних перекладачів. І тут естафету від старших переймають молодші.

Інтенсифікація в останні роки літературних і культурних контактів (взаємних поїздок, обмінів, різного роду декад, гастролей, перекладання тощо) має велике значення не лише для піднесення інтернаціоналістської культурності читацьких контингентів і широкої публіки, а й для внутрішнього розвитку самих культур.

Скажімо, влітку 1975 року успішно пройшли в Києві гастролі Державного академічного Великого театру опери та балету Узбецької РСР імені Алішера Навої. Тисячі киян побачили і почули в його художній інтерпретації не лише шедеври світової та вітчизняної класики, а й національні оперні й балетні вистави: «Дилором», «Амулет кохання», «Любов і меч», ознайомилися з творчістю видатних диригентів М. Ашрафі і Д. Абдурахманової, з хореографічною школою Т. Ханум і М. Тургунбаєва.

Чудове мистецтво сучасного Узбекистану не лише припало до вподоби українському глядачеві й слухачеві, а й, мабуть, не залишиться без відгомону в творчості українських митців. З другого ж боку, і для узбецьких митців перебування на Україні, безпосередні контакти з українською аудиторією, з українськими діячами культури, напевне, не минуть марно. У всякому разі, вони надають цьому важливого значення.

«Взаємозв'язок і взаємозбагачення культур,— заявила народна артистка Узбецької РСР Дільбар Абдурахманова,— один з чудових стимулів розквіту літератури й мистецтва братніх народів нашої країни. І саме так ми розглядаємо свої гастролі в столиці України.

Дружба українського й узбецького народів має глибоке коріння: разом з представниками інших народів нашої Батьківщини українці допомагали узбекам у дні тяжких класових битв, немало українців наклало голову в Туркестані у боротьбі з басмачами; ця кровна спорідненість ще більше зміцніла під час Великої Вітчизняної війни».

Дедалі ширшають і глибшають життєві й творчі зв'язки українських літераторів з трудящими та літераторами інших національностей. Ще десять-двадцять років тому ці зв'язки переважно зводилися до зв'язків із російською та ще кількома найбільш розвиненими літературами, сьогодні ж охоплюють не тільки всі союзні республіки, а й автономні республіки та області: всі нації і народності Союзу.

Тільки за останні роки на Україні побувало 56 делегацій з братніх республік, у складі яких було близько 400 письменників; відбулися декади і тижні грузинської, казахської, киргизької, комі, чуваської, калмицької, хакаської, якутської, вірменської та ряду інших

мас? Хіба безпосереднє знайомство з розмаїттям національно-культурних фактів і національно-культурних стилів, особиста присутність при актах спілкування культур і участь у тих актах не дають безпосереднього відчуття багатонаціональної об'ємності культур, не допомагають розумінню цієї проблеми і виробленню відповідної позитивної соціальної настанови, прихильно-зацікавленої реакції, сприятливого ставлення в масах (що, в свою чергу, багато важить для дальшої інтернаціоналізації національних культур — тобто їх наснаження інтернаціональними моментами, інтернаціоналістським духом — і, отже, їхнього глибшого розвитку, взаємного зближення)?

Всі ці процеси саме й створюють численні — у даному разі на рівні соціально-культурного світогляду і соціально-культурної психології народних мас — «заділи» дальшої поглибленої інтернаціоналізації національних культур.

Перед широким світом

Як відомо, певні кола на Заході вперто не хотіли, а подекуди й досі не хочуть визнавати багатонаціонального характеру Радянської держави. Всупереч дійсності вони настирливо називають СРСР — Росією, радянських людей — росіянами, все радянське — російським. У цій, так би мовити, «термінологічній традиції» насправді закладена глибоко провокаційна політична тенденція, що має на меті, з одного боку, ототожнити Радянський Союз з колоніальною Російською імперією, а з другого — образити, принизити неросійські народи СРСР.

Підживлюється ця тенденція і необізнаністю західного обивателя, звичайнісіньким невіглаством. Та що говорити про обивателя, коли навіть солідні буржуазні політичні діячі Заходу нерідко виявляють дрімучу темноту і неймовірну безтактність у цій справі.

Безперечно, поза цими курйозами все-таки тривав процес, котрий розпочався від самого утворення нашої багатонаціональної соціалістичної країни, — процес поступового ознайомлення світової громадськості з культурними цінностями всіх народів СРСР, процес поступового виходу на світову арену культур тих націй і народностей, про яких раніше, кажучи словами словацького поета Ладо Новомеського, знали «лише жандарми та ексекutori». Хоча ступінь обізнаності з цими культурами за рубежем не відповідав їхній об'єктивній історичній цінності.

Поширення правди про багатонаціональний характер нашої держави, про розквіт національного життя і культур народів, популяризація в усьому світі творів багатонаціональної радянської літератури і мистецтва

стали важливою політичною і суспільно-культурною справою (може, не менш важливою, ніж своєчасна і правдива інформація про соціально-економічні успіхи нашого суспільства). Ця справа розглядалася як одне з першочергових завдань насамперед творчих спілок.

Майже тридцять років тому, невдовзі по закінченні Великої Вітчизняної війни, Максим Рильський писав:

«...Хіба не заслуговують на значно більше поширення в світі твори дозрілої вже, хоч і молоді білоруської літератури, твори Янки Купали, Якуба Коласа, Богдановича, Глебкі, Бровки, Максима Танка, Аркадія Кулешова?.. Хіба не варті найширшого розголосу літератури грузинська, вірменська, азербайджанська, узбецька, казахська, таджицька та інших народів нашої Батьківщини?»

Популяризація поряд з великою російською літературою інших літератур народів Союзу — одне з найважливіших завдань, які висунув час перед Спілкою радянських письменників».

Аналогічне завдання стояло й у інших сферах мистецтва й культури, перед іншими творчими спілками.

За останні роки й десятиліття в цьому напрямі зроблено особливо багато. В результаті навіть у буржуазних країнах Заходу, всупереч політичним упередженням і традиційній у певних культурних колах снобістській зневазі до здобутків «несвітових» або «малих» націй, поволи змінюється ставлення до національних культур народів СРСР, зростає зацікавлення ними.

Щодо цього велику популяризаторську й освітню роботу здійснюють преса комуністичних партій, передові суспільні кола, прогресивні літератори, митці, журналісти та діячі культури зарубіжних країн.

Ентузіастичними пропагандистами національних літератур СРСР були такі пролетарські письменники, як француз Анрі Барбюс, датчанин Мартін Андерсен Нексе, німці Йоганнес Бехер та Анна Зегерс; сьогодні такими є французькі письменники Луї Арагон і Андре Стіль, австрійський — Гуго Гупперт, західнонімецький — Петер Шютт, англійські письменники Джек Ліндсей, Джеймс Олдрідж, Денніс Огден, американські письменники Філіпп Боноскі і Джозеф Норт та чимало інших.

У 1955 році Л. Арагон, щоб наголосити на багатонаціональності нашої літератури, вжив формули «радянські літератури». Тоді це було сприйнято як парадокс (хоча ще в 30-і роки її вживав А. Барбюс). Але з того часу французи мали можливість ознайомитися в перекладах з численними творами не тільки російської радянської, а й української та інших літератур народів СРСР. Успіх мали там і прозові твори казахів А. Нурпейсова, і поезія О. Сулейменова, особливо ж — твори киргиза Ч. Айтматова. Все це сприяло виробленню у передових колах французької суспільності правильнішого уявлення про багатонаціональну радянську літературу.

Говорячи про здобутки сучасної радянської літератури та про ознайомлення з ними зарубіжної громадськості, Андре Стіль підкреслює: «...Слід відзначити книжки письменників, які належать до різних народів Радянського Союзу, таких, як Чингіз Айтматов, Расул Гамзатов, Юрій Ритхеу та багато інших, твори котрих охоплюють різні сторони сучасного життя».

Якщо до революції людство нічого або майже нічого не знало про культури народів «російської» Середньої Азії та Казахстану, то сьогодні в європейських столицях влаштовуються виставки образотворчого мистецтва Казахстану, Туркменії, Киргизії, Таджикистану, їхні мистецькі ансамблі й артисти виступають на багатьох сценах світу, а про популярність Чингіза Айтматова — представника літератури, що, власне, й народилася з Жовтнем — німецький письменник Р. Опітц пише: «В історії німецького культурного життя рідко бували такі випадки, щоб письменник іншомовної літератури так хвилював душі читачів, щоб читачі так завзято сперечалися про його творчість, як це тепер відбувається з книжками Ч. Айтматова». І далі він додає: «Зараз з великим інтересом читаються твори Джалола Ікрамі, Абдіжаміла Нурпейсова та інших письменників Радянського Сходу, які вийшли німецькою мовою за останні сім-вісім років». А радянський письменник А. Сафронов, побувавши в країнах Африки, свідчить: «У Сенегалі люди, які, здавалося б, далеко стоять від літератури, питали мене, як дістати переклади творів Чингіза Айтматова і Расула Гамзатова».

Кілька десятиліть тому класик латиської літератури

Р. Блауман тужливо питався: чи з'явиться в Латвії письменник, «чия творчість сяйне в просторах поза вузькими межами нашої Батьківщини?». Сьогодні ж у цьому зв'язку можна назвати і Яна Райніса, і Андрія Упіта, і Олександра Чака, і Віліса Лаціса, і Анну Саксе, і Ояра Вацїтїса, і, звичайно, самого Рудольфа Блаумана: твори його видано багатьма мовами, а фільм «Заморозки», поставлений за сюжетами його новел, належить до шедеврів кіномистецтва.

Відомий літератор сусідньої з Латвією Литви А. Беляускас у виступі на V з'їзді письменників СРСР із вдячністю підкреслює «суспільно-літературну діяльність письменників та перекладачів нашої держави щодо організації обміну літературними цінностями, скарбами духовної творчості людини. Так стали відомими світові безсмертна поема К. Донелайтїса «Пори року», художнє слово П. Цвірки, поезія Е. Межелайтїса і С. Нерїс, так знаходять шлях на книжкові полиці інших республік та країн, а може, й до сердець читачів твори А. Венцлови, Е. Симонайтїте, Ю. Балтушіса, Й. Авіжюса, М. Слуцкіса, Ю. Марцинкявічюса, А. Малдонїса, А. Балтакїса і багатьох інших наших письменників. Так світ дізнається про працьовитий литовський народ, що обрав світлий шлях соціалізму і буде своє майбуття».

Так само дедалі більше дізнається світ і про інші народи нашої величезної країни, дедалі більше починає черпати з їхніх духовних багатств.

Ось характерне свідчення прогресивного західнонімецького поета і публіциста П. Шютта. У статті, опублікованій 11 травня 1972 року у газеті «Дойче Фольксцайтунг», він пише: «Радянський Союз — багатонаціональна держава, більша, ніж тільки Росія. Цей факт часто ігнорується або заперечується в нашій країні, бо він не узгоджується з потворним образом, який тут намальовано. Радянський Союз налічує добру сотню різних народів з їхніми власними мовами, культурами, літературами. За останні роки літератури неросійських радянських народів стали багатшими і значущішими».

Виступаючи з привітанням на V з'їзді письменників СРСР, відомий американський письменник Дж. Норт особливо підкреслював інтернаціоналізм радянської лі-

тератури, гармонію багатонаціональності в ній. Про це ж саме говорять і численні інші прогресивні діячі культури Заходу, зарубіжні друзі нашої літератури та мистецтва.

Дедалі більше, дедалі яскравіше розкривається для людства й українська грань багатогранного кристала радянської культури — грань самобутня, глибока, невичерпна.

Маючи давнє коріння, тривалу історію, українська культура має і свої традиції міжнародного спілкування. Як одна із значних слов'янських культур, вона протягом кількох століть була помітним складником європейського духовного життя. Колоніальний гніт царату придушив її прогрес, відтак перетнув артерії, що лучили її із ширшим світом, проте цілком «скасувати» її присутність там ніяк не міг.

І коли в XIX столітті народилася новітня українська література, то ще до Жовтневої революції подекуди кращі її зразки, твори української класики, почали знаходити відгук у світі (до речі, не в останню чергу і завдяки зацікавленому сприянню видатних діячів братнього російського народу, прогресивних діячів російської культури — від Івана Тургенева до Максима Горького, який і тоді, і пізніше з любов'ю популяризував творчість Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Лесі Українки).

Переклади ряду творів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської, Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Стефаника з'являються у слов'янських країнах, у Німеччині, Франції, Англії (не кажучи вже про численні переклади російською мовою).

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції інтерес до української культури, зокрема літератури, за кордоном значно зріс. За даними, наведеними в колективній праці «Духовний розквіт українського народу» (Київ, 1972), за період між першою та другою світовими війнами твори Т. Шевченка чотири рази видавались у Польщі, тричі — в Чехословаччині, раз — в Італії; твори І. Франка — двічі у Чехословаччині, раз — у Німеччині. Збірки творів М. Коцюбинського були видані у Чехословаччині й Румунії, Лесі Українки — в Німеччині.

Справджуються слова академіка Олександра Білецького про те, що не лише Тарас Шевченко та Іван Франко, а й «...Марко Вовчок, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Василь Стефаник — все це явища видатного міжслов'янського і міжнародного значення».

Починають виходити за кордоном і окремі твори радянської української літератури. Так, у Чехословаччині було видруковано збірку поезій П. Тичини «Вітер з України», п'єсу «Загибель ескадри» О. Корнійчука, «Роман міжгір'я» Івана Ле; у Франції — «Вершників» Ю. Яновського тощо.

Перемога багатонаціонального радянського народу у Великій Вітчизняній війні значно піднесла авторитет його соціалістичної культури в усьому світі. Зростає повсюдно й інтерес до української літератури. В різних зарубіжних країнах здійснено нові видання творів класиків української літератури.

Водночас за кордоном дедалі більше перекладається і видається творів української радянської літератури.

Республіканські книготорговельні організації експортують українську літературу у понад сто країн світу. «Укркнигоекспорт» щороку надсилає за кордон близько мільйона примірників книжок, виданих у республіці, і серед них значну частку складає художня література, мистецька та образотворча продукція.

Зарубіжна культурна громадськість дедалі уважніше стежить за літературним і мистецьким життям нашої республіки, цікавиться його новинками. Публікуються переклади творів не тільки визнаних літературних авторитетів старших поколінь, а й письменників середнього та молодшого поколінь.

Справа не обмежується перекладанням і виданням творів української радянської літератури. Вона дедалі більше стає предметом наукового дослідження у славістиці та радянології багатьох країн.

Глибшає і ширшає усвідомлення її ролі й місця в загальній структурі, у спільних здобутках усієї радянської літератури. Приміром, польський критик А. Дравич у журналі «Нове ксьонжки» серед помітних явищ радянської літератури називає творчість ряду сучасних українських письменників. Угорський критик З. Іслагч у статті «Пісні — охоронниці України», написаній з на-

годи виходу угорською мовою антології української поезії, порівнює характерні особливості творчості ряду видатних поетів України та Угорщини і виявляє в них загальнозначущу для всієї європейської поезії. Це лиш окремі приклади, які можна було б помножити.

Українська радянська література як складова частина усієї радянської літератури справляє певний вплив на літературу братніх соціалістичних країн. Так, відомий болгарський письменник Г. Караславов зауважував:

«По духу і цілеспрямованості наші літератури — українська і болгарська — зв'язані дуже міцно, бо вони розвивалися під впливом творів видатних російських письменників і завжди служили своїм народам. Значний вклад у розвиток нашої молоді болгарської літератури внесли українські письменники — Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Леся Українка, Іван Франко. Тенер українська література як частина найпередовішої в світі радянської літератури є зразком для творчості сучасних болгарських письменників».

А ось слова чеського письменника Й. Рибачка: «Імена Т. Шевченка, І. Франка, а також наших сучасників П. Тичини, М. Рильського, О. Корнійчука, О. Гончара, А. Малишка, М. Бажана і багатьох інших є невід'ємною складовою частиною нашої літератури. І основою всього цього — нашого прагнення до створення цінностей, які йдуть на користь усіх народів і країн соціалістичного табору, благородного обміну думками, кращими здобутками мирної праці, — є титанічна сила ленінських ідей, ідей комунізму».

Більший чи менший вплив поза межами нашої країни справляють і визначні творці інших національних літератур СРСР.

Азербайджанський поет Сулейман Рустам, який упродовж багатьох років був другом Назима Хікмета, свідчить, що цей видатний майстер турецької і світової літератури «заснав благотворного впливу молоді пролетарської поезії Азербайджану».

В передмові до французького видання першої частини трилогії казахського письменника А. Нурпеісова «Кров і піт» Л. Арагон поставив її в ряд з найбільшими творами новітньої літератури світу, підкресливши, що це «значний крок у дальшому розвитку сучасного ро-

ману». Епопею А. Нурпеісова видано у США, Туреччині, Німецькій Демократичній Республіці, а у Франції — двічі.

Вже неодноразово відзначався вплив творчості класика казахської радянської літератури М. Ауезова на багатьох письменників азіатських країн. Казахський прозаїк А. Алімжанов з гордістю говорив на V з'їзді письменників СРСР:

«Про вплив Ауезова заявляють також письменники інших народів у нас і за рубежем, бо взаємозбагачення літератур іде сьогодні повсюдно».

Турецький прозаїк А. Оз'ялчінер із сучасних радянських письменників відзначає киргиза Ч. Айтматова, казаха Т. Ахтанова, грузина Н. Думбадзе.

Роман узбецького письменника Р. Файзі «Її величність Людина» викликав неабияке зацікавлення в багатьох країнах світу. Його перекладено на сім іноземних мов. Недавно він вийшов болгарською і в'єтнамською мовами.

У Швеції в серії «Ми і світова література» випущено збірник, присвячений творчості видатного литовського поета Едуардаса Межелайтіса.

А славетний таджицький поет, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської премії М. Турсун-заде, побувавши в Ірані, засвідчив: «...Інтерес до творчості таджицьких літераторів у Ірані величезний».

Подібних відрядних фактів і прикладів можна було б навести ще багато. Щоб краще зрозуміти їхню вагу, треба врахувати, що як правлячі кола західних країн, так і буржуазні видавці дуже нерадо йдуть на еквівалентні культурні обміни, особливо ж — чинять усілякі перешкоди широкому ознайомленню зарубіжного читача з явищами сучасної радянської літератури. В нашій пресі вже наводилися фактичні дані, які показують, що в СРСР видається у перекладах незрівнянно більше творів письменників із капіталістичних країн, ніж у капіталістичних країнах — радянських. Недавно в інтерв'ю кореспондентові московської «Літературної газети» голова Державного комітету Ради Міністрів СРСР у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі Б. І. Стукалін звернув увагу на те, що багато які буржуазні видавництва всіляко прагнуть обмежити можливості для ознайомлення громадськості своїх

країн з кращими творами радянської літератури, намагаються замовчувати і найбільші її досягнення, які стали помітним явищем світової культури. І в результаті — наяву очевидна диспропорція... Буржуазні спеціалісти, як правило, «не помічають» навіть загально-визнаних представників літератур багатьох народів СРСР.

Усе це, звичайно, не випадкове. Буржуазія, реакційні кола капіталістичних країн роблять усе від них залежне, щоб перешкодити поширенню правди про Країну Рад, про соціалістичний спосіб життя, про розквіт раніше пригноблених націй та їхні успіхи в усіх царинах життя; перешкодити ідейно-естетичному, духовному впливові багатонаціональної радянської літератури. Таким чином, сфера культурних обмінів стає сферою гострої ідеологічної, класової боротьби.

Але становище, особливо останніми роками, змінюється на краще, за умов мирного співіснування багатонаціональна радянська література здобуває одну позицію за одною в усьому світі, її вплив на зарубіжних читачів ширшає і глибшає. Саме це історичне зрушення і засвідчують факти, наведені в розділі. За кожним із таких фактів — ще одна перемога світу соціального добра над світом соціального зла, майбутнього над минулим. Ті перемоги, великі й малі, не приходять самі собою. Їх готує щоденна наполеглива робота тисяч друзів і пропагандистів нашої літератури в усьому світі. Їх гарантує висока здатність соціалістичної ідеології, соціалістичної культури давати людству хліб духовний.

* * *

Історичний факт поступового усвідомлення зарубіжною, усією світовою громадськістю багатонаціонального характеру нашої країни і багатонаціонального характеру її соціалістичної культури; той факт, що поряд з великою російською культурою у світове духовне життя дедалі більше входять культури інших народів СРСР, — має справді епохальне значення. Не лише культурне, а й загальногуманістичне та політичне.

Досоціалістичний світ з його соціально-класовими та національними антагонізмами не міг забезпечити усім націям нормального — рівноправного і постійного — виходу в ширший світовий простір, на міжнарод-

ну арену. Це породжувало або посилювало такі спотворливі явища, як національна геополітична експансія, конкурентність націй; як перехід діяльних і честолюбних елементів малих націй у склад великих з метою знайти ширшу життєву сферу для самовиявлення; як національний провінціалізм, національна задрість, егоїзм, герметизм тощо. Саме в той складний комплекс впліталось і питання про світову, міжнародну цінність культурної, художньої творчості кожної нації.

Це питання має дві, далеко не завжди одна одній відповідні, сторони. Одна з них — об'єктивна міра здатності тієї чи іншої національної культури становити інтерес для більшого людства, об'єктивна міра її відповідності ширшому світовому життю. Друга сторона — її репутація і популярність, ступінь її поширеності у світі, її реальної доступності для інших націй. Обидві ці сторони проблеми донедавна перебували у фатальній залежності від величини та «історичності» нації, її місця на міжнародній політичній арені (хоч діяли тут, звичайно, ще й інші фактори — мовні, релігійні, географічні тощо).

Швидка і постійна популярність духовної творчості, художньої продукції «великих», гегемонічних націй спирається на весь політичний престиж, всю історичну репутацію цих націй, на постійний інтерес до них з боку інших, на їхні традиційні зв'язки і канали обміну з іншими тощо.

«Мала» нація в буржуазному світі має тут набагато менші можливості або й зовсім їх позбавлена. Крім того, певна об'єктивна історична обмеженість життя «малої» нації за умов капіталізму, буржуазно-національних антагонізмів ускладнює становище митця такої нації, нерідко утруднює його шлях до світових масштабів творчості, до ідейних, змістових і формальних осягнень загальнолюдської, світової значущості.

Ідеться, звичайно ж, не про принципову неможливість для мистецтва, для митця «малої» нації стати світовим, а про меншу можливість і утрудненість порівняно до мистецтва і до митця «великої» нації.

З геніальних художників — синів і діячів «малих» націй — тільки деяким (як-от: Е. Верхарн, М. Метерлінк, С. Лагерльоф чи Я. Сібеліус) щастило порівняно швидко здобути на міжнародній розголос, стати

величинами світовими. Та й то ці постаті, як правило, належали націям з репутацією «великих» у минулому і з відповідним історичним багажем та престижем у світі. Чорногорцю ж П. Негошу, словенцеві Ф. Прешерну, словакові П. Гвездославу така доля не судилася.

Ну, хіба, скажімо, міра світової популярності класика білоруської літератури М. Богдановича до Жовтневої революції або великих латишів Я. Райніса, О. Чака та А. Упіта за часів «незалежної» буржуазної Латвії відповідали мірі їхньої об'єктивної світової значущості? А наш Г. Сковорода, а В. Стефаник? Навіть такі епохальні витвори людського духу, як геніальна поема Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» або «Пори року» К. Донелайтиса, до Великого Жовтня майже не були відомі культурному людству.

Соціалізм знаходить конструктивне розв'язання проблеми національного та вселюдського і у сфері культури. Він дає кожній нації, навіть найменшій, безпосередню причетність до всесвітньо-історичної творчості, плідотворний вихід у широкий світ через інтер-національну спільність соціалістичних націй.

Кожна соціалістична нація, залишаючись собою (тобто розвиваючи себе), водночас немовби переростає свої межі в новій історичній спільності — радянському народові. Кожна нація як компонент радянського народу, кожна республіка як суб'єкт Союзу РСР «перевищують» себе, національні межі й можливості і дістають величезний історичний і духовний простір, величезну площину дотичності до світової історії. Незрівнянно зростають динаміка і розмах національного життя. Кожна нація немовби творить уже не на свій тільки «зріст», а й на «зріст» усього Союзу, всього радянського народу. Попит на її матеріальну і духовну продукцію завжди буде необмежений, і вона годна буде дати людству все, на що спроможна. Її творчі сили не приречені дрімати століттями або марнуватися без пуття, як це часто бувало в досоціалістичній історії.

Набираючи загальнонародянської значимості, високохудожні твори національних митців уже тим самим нерідко здобуваються і на значимість світову, що цілком зрозуміло: адже міжнародна вага соціального і

духовного досвіду радянського суспільства незаперечна, інтерес до нього у всьому світі весь час глибшає — все це, природно, поширюється на мистецьку інтерпретацію цього досвіду.

Крім того, господарем національних культурних спадщин і сучасних здобутків стала велика радянська держава з її міжнародним авторитетом, культурними зв'язками, можливостями належно репрезентувати й популяризувати у світі свої мистецькі надбання та й просто з усім своїм об'єктивним місцем у світовій історії і в увазі сучасників. Хіба коли-небудь раніше Руставелі, Донелайтіс, Шевченко, Франко були такими відомими, як сьогодні? Тільки тепер, у радянський час, вони посправжньому ввійшли в духовний актив людства як одне із багатств спільної історичної духовної спадщини багатонаціонального соціалістичного суспільства, що справляє глибокий вплив на все культурне життя світу.

А скільки за останні роки у всесвітньому масштабі, по лінії ЮНЕСКО, відзначено пам'ятних ювілеїв великих діячів культури народів СРСР, від Біруні до Лесі Українки!

У науковій літературі багатьох країн з'являються навіть дані про культуру й письменство автономних радянських республік, яких раніше зовсім «не помічали» за кордоном, — Башкирії, Татарії, Комі та інших. Знаменний процес! І він, звичайно, триватиме.

При цьому важливо, що літератури народів СРСР входять у світову літературу і як радянські, і як національні. Одне в них невіддільне від другого. Національна достеменність соціалістичних культур має стати запорукою багатства і різноманітності духовного життя майбутнього людства, його невичерпної духовної сили. Це передбачав ще кілька десятиліть тому видатний естетик-марксист, один із перших і головних організаторів радянської культури А. Луначарський:

«Людство йде нестримно по шляху до інтернаціоналізації культури. Національна основа, певна річ, залишиться надовго, можливо, назавжди, але ж інтернаціоналізм і не передбачає знищення національних мотивів у загальнолюдській симфонії, а лише їх багату і вільну гармонізацію».

Велика реальність

Сьогодні ніхто вже не може заперечити великої реальності соціалізму, який ще півстоліття тому зневажливо оголошувало химерою.

Але й досі реакціонери не припиняють шалених нападок на ідею і реальність соціалізму, не втрачають надії перекрутити його суть, скомпрометувати його перед історією, в очах зарубіжних трудящих. І досі не бракує інсинуацій, наклепів, щодо, скажімо, його національно-політичного та національно-культурного обличчя, щодо національної політики КПРС і практики розв'язання національного питання в СРСР.

Чим вони зумовлені? Насамперед, безперечно, класовим неприйняттям нашої дійсності з боку буржуазії, її ідеологів, її націоналістичного резерву. Відповідною свідомою антисоціалістичною настановою цих кіл та тих, що перебувають під їхнім впливом.

Але немало важить елементарна необізнаність тамтешніх обивателів із нашим сьогоденням.

А ще більше — вкоріненість уявлень і понять, почерпнутих із буржуазної дійсності, із досоціалістичної історії, з чужого нам досвіду; абсолютизація їх; некритичне, бездумне, механічне стосування до соціалістичного життя цієї геть непридатної тут мірки.

Якщо підходити до нашого життя з буржуазною міркою, то можна багато чого в ньому не зрозуміти або зрозуміти хибно. Наприклад, той, хто оцінюватиме нашу національну дійсність, національно-політичне становище Радянської України з сумнівної висоти «ідеалу» буржуазної державності, знайде чимало приводів для невдоволення. Не менше відшукає їх і той, хто судитиме про нас, виходячи з «ідеалу» увічнення національної відрубності, самодостатності й егоїзму. Але ж і один, і другий спізналися на цілу історичну добу — добу революції та соціалістичного будівництва, соціалістичного розвитку десятків народів СРСР, у тому чис-

лі й українського. І цієї доби їм не скасувати. Скільки б вони не сікалися до неї з поняттями й мірками іншої, проминулої для нашого народу доби,— нічого це не дасть.

Український народ, як і інші радянські народи, не повернеться назад, не відмовиться від усіх тих нових уявлень (зокрема, про національне й інтернаціональне, про спільність корінних інтересів народів, про майбутнє об'єднання людства в єдиній комуністичній сім'ї народів), котрі в ньому глибоко і неповоротно вкоринилися.

Ніякому суспільству ніхто і ніколи не міг і не зможе довільно нав'язати, прищепити ті чи інші, «гірші» чи «кращі» погляди. В суспільстві панують ті погляди, які відповідають його сутності.

Чого все ще не можуть усвідомити буржуазні «критики» соціалістичного суспільства, так це того, що політичні, моральні, юридичні та інші категорії й поняття, які відбивають характер нашого суспільного життя, аж ніяк не «зобов'язані» відповідати буржуазному світорозумінню і не потребують його «санкції» на своє існування. Вони породжені змістом нашого життя, і на відповідності фактам, потребам цього життя ґрунтуються їхня наукова правоспроможність та їхнє практичне побутування.

Радянські люди можуть тільки поглузувати з тих, хто виступає від імені буржуазних ідеалів, категорій і понять як нібито «вічних» і «зразкових», непідігнаність під котрі нібито слід розцінювати як ущербленість або нереалістичність, незрілість.

Марксистська філософія давно довела, що зміст ідеологічних і теоретичних понять у суспільствознавстві визначається історичним змістом суспільних відносин, і це відбувається з неминучістю закону.

Категорії та поняття, загальні ідеї радянського життя, зокрема і національного життя, відбивають суспільні, в тому числі національні, відносини саме цього життя. Тільки як такі вони й можуть розглядатися. Та ще — з погляду майбутнього розвитку людства. А «перевірка» критеріями минулого, буржуазними критеріями тут ні до чого. Тим більше, що ці критерії через свою класову обмеженість і спотвореність нездатні вмістити незрівнянно багатший і людяніший, безпосе-

редньо-розумніший і соціально здоровіший зміст ідей та понять радянського життя. Буржуазна свідомість, коли вона не враховує цього, неодмінно наражається на непорозуміння, «прикрощі» й неконтактність.

Уже шостий десяток літ існує, розвивається, вдосконалюється світ зовсім іншої дійсності, зовсім інших закономірностей і понять. Світ багатонаціонального соціалістичного суспільства, яке здійснює принцип рівноцінності націй і рівноправної участі їх у світовому історичному процесі. Світ, який зводить водно і помножує творчі сили націй, підсумовує у сукупний результат їхній історично-діяльний внесок (і цей сукупний результат належить усім, кожна соціалістична нація відчуває себе суб'єктом цієї сукупної дії через свою приналежність до радянського народу!). Світ, який дає кожній нації історичну арену для розгортання усіх своїх сил.

Саме природою цього нового світу й зумовлена природа радянської культури — також нової, соціалістичної.

Література, мистецтво, вся культура завжди і всюди відбивали і відбивають природу, характер свого суспільства. В нашій багатонаціональній культурі яскраво віддзеркалився глибокий, органічний інтернаціоналізм радянського суспільства. І в кожному видатному творі літератури й мистецтва, автором якого є майстер якої завгодно національності, ми знайдемо розуміння нашої соціалістичної історії і соціалістичного сьогодення як спільного витвору всіх народів СРСР, як їхнього спільного спадку й багатства; знайдемо дух самоповаги і поваги до інших, дух приязні, братерсько-співжиття і зріднення з іншими народами, дух і національної, і загальнорадянської гордості.

Інтернаціональність радянської літератури, мистецтва, культури — це не застигле, раз назавжди доконане поняття. Вона весь час у процесі становлення, поглиблення, вдосконалення. Генеральний напрям цього процесу — розвиток, збагачення, поглиблення, добто-розквіт національних культур, і водночас їхнє зближення, споріднення, розширення сфери спільного в них — з подальшим розвитком національних культур на принципово спільній основі. Діалектика розквіту і зближення, діалектика національно-особливого й інтерна-

ціонально-спільного в національних соціалістичних культурах (а отже, і в єдиній радянській культурі) відкриває нову сторінку в історії світового культурного та літературного розвитку.

Слушно сказав з цього приводу чеський літературознавець М. Заградка:

«Процес зростання національних літератур, які розвивають прогресивні традиції своїх націй, іде пліч-о-пліч з процесом взаємного збагачення і взаємопроникнення різнонаціональних елементів на базі єдності літератури радянської. Цей діалектичний процес одночасного розвитку різнонаціонального і об'єднуючого начал у соціалістичній літературі — зовсім нове явище в історії світової літератури...».

Але те нове явище вгадує напрям майбутнього прогресу всіх літератур світу. Воно торує йому шлях. І не випадково кілька років тому один із найбільших поетів США У. Лоуенфелс у листі до П. Неруди, підсумовуючи не тільки власні роздуми про перспективи світового літературного життя, висловився у категоріях, породжених досвідом нашого, нового соціалістичного світу:

«Ми йдемо до світової культури — національної формами, інтернаціональної, людської, соціалістичної змістом».

Розвиток різноманітних національних культур на засадах інтернаціоналізму та на підвалині єдиної соціалістичної ідеології був і залишається основою багатства і сили всієї радянської літератури, мистецтва, культури.

В нашому суспільстві література і мистецтво, письменники і митці користуються глибокою повагою, довірою і підтримкою партії і всього народу. Ніде так, як у нас, не цінують талант художника-творця, відданого народній справі. «Талановитий твір літератури чи мистецтва — це національне надбання», — підкреслював у Звітній доповіді на XXV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев.

Про успіхи української літератури й мистецтва з теплою й гордістю говорив перший секретар ЦК Комуністичної партії України тов. В. В. Щербицький у своїй доповіді «Про підсумки XXV з'їзду КПРС і завдання партійних організацій республіки» на республі-

канських зборах партійного активу, відзначаючи, що «письменники і діячі мистецтв України в останні роки створили ряд творів, які здобули широке громадське визнання».

Соціалістична інтернаціоналізація національних культур нічого спільного не має з їхньою «денаціоналізацією» та «уніфікацією», які неминуче збіднили б нашу соціалістичну культуру, зробили б неможливим здійснення завдань будівництва культури комуністичної.

Володимир Ілліч Ленін неодноразово роз'яснював, що інтернаціональна культура не є безнаціональною, що соціалізм не уніфікує, а навпаки, величезною мірою урізноманітнює духовне життя людства; вказував, що за соціалізму відбудеться «падіння всіх і всяких національних перегородок (підкреслення В. І. Леніна. — І. Д.), не зменшуючи цим, а в мільйони раз збільшуючи «диференціювання» людства в розумінні багатства й різноманітності духовного життя та ідейних течій, прагнень, відтінків».

Дедалі більший розквіт і прогрес усіх національних культур Союзу РСР є великим досягненням соціалізму, помноженням нашого спільного духовного багатства. Тривання й поглиблення цього процесу гарантоване усією національною політикою партії, усією природою радянського багатонаціонального суспільства, самою метою комунізму.

І важко знайти слова, які б краще й авторитетніше підсумували нашу розмову, ніж оці, із Звітньої доповіді ЦК КПРС XXIII-му з'їздові партії:

«За останні роки на широку всесоюзну арену — та й не тільки всесоюзну, а й міжнародну — вийшло багато нових талановитих творів діячів мистецтва союзних республік. У нас нема жодної республіки, яка не пишалася б чудовими досягненнями, видатними талантами в тій чи іншій галузі мистецтва і літератури. Національні і тому надзвичайно різноманітні за формою культури народів, які об'єдналися в братній сім'ї Союзу Радянських Соціалістичних Республік, становлять разом з тим єдину за своїм соціалістичним змістом культуру, прийняту пафосом комуністичного будівництва, загальним піклуванням про благо і розквіт нашої великої багатонаціональної Батьківщини».

З М І С Т

Вступ	3
Українська культура та її недруги	6
Культура і національне питання	9
Дружба і взаємодопомога народів СРСР як практичний вияв соціалістичного інтернаціоналізму	18
Нова історична спільність — радянський народ	25
Діалектика розквіту і зближення націй та національних культур	29
Соціалістична змістом, національна формою, інтернаціоналістська своїм духом і характером	33
Єдність і багатоманітність літератури соціалістичного реалізму	37
Радянська людина — господар величезного багатонаціонального культурного багатства	44
Канали взаємовпливів і шляхи взаємодії соціалістичних національних культур	57
Українська радянська культура на шляху розквіту	75
В сім'ї єдиний	100
Перед широким світом	111
Велика реальність	123

Іван Михайлович ДЗЮБА

ГРАНІ КРИСТАЛА

Редактор Л. Бруй

Художник В. Березовий

Технічний редактор В. Остапенко

Коректор Л. Бельська

Шановні читачі!

Відгуки на цю книжку просимо надсилати на адресу: УРСР, Київ-34, Золоті Ворота, 6, Товариство «Україна».

Товариство «Україна», Київ-34, Золоті Ворота, 6.

Зам. 98. Друкарня «Радянська Україна». Київ. Ціна 18 коп.